

Jaarverslag 2018

TNO innovation
for life

Stichting Pensioenfonds TNO

Verslag over het boekjaar 1 januari 2018 tot en met 31 december 2018

Stichting Pensioenfonds TNO
Laan van Zuid Hoorn 165
2289 DD Rijswijk

Telefoon 070 - 4138602
Telefax 070 - 4138620
E-mail info@sp.tno.nl
Website www.pensioenfondstno.nl

Ingeschreven in het Handelsregister van
de Kamer van Koophandel onder nummer 41150258

Inhoud

Voorwoord	5
Fondskarakteristieken	7
Meerjarenoverzicht	7
Organisatie	11
Verslag van het Bestuur	15
Het Fonds nu en straks	15
Hoofdzaken 2018	18
Governance	21
Middelloonregeling	29
Regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en Tijdelijk Ouderdomspensioen	33
Kosten	35
Risicobeheer	39
Vermogensbeheer	53
Actuariële paragraaf	57
Vooruitblik	60
Verantwoording en toezicht	63
Verantwoordingsorgaan	63
Bestuursreactie	65
Raad van Toezicht	66
Bestuursreactie	69
Jaarrekening	71
Balans	72
Staat van baten en lasten	74
Kasstroomoverzicht	76
Grondslagen	77
Toelichting op de balans	81
Gebeurtenissen na balansdatum	86
Toelichting op de staat van baten en lasten	87
Resultaatbestemming	92
Actuariële analyse van het saldo	92
Risicoparagraaf	93
Overige gegevens	103
Resultaatbestemming	103
Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	103
Verklaringen	105
Actuariële verklaring	105
Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	107
Bijlagen	113
1. Aangesloten werkgevers (per 31 december 2018)	113
2. Begrippenlijst	114
3. Overzicht huidige en relevante nevenfuncties 2018	121
4. Ontwikkeling deelnemersbestand	122

*We werken aan een gezamenlijk doel:
een toekomstgericht, stabiel en
maatschappelijk verantwoord
Pensioenfonds voor en door alle
deelnemers en pensioengerechtigden.*

Voorwoord

Ook in 2018 zijn pensioenen weer vaak onderwerp van gesprek geweest. In de eerste maanden met name vanwege positieve resultaten van de beurzen. Bij het Fonds was dat goed voor de ontwikkeling van de dekkingsgraad. Aan het einde van het jaar waren pensioenen minder positief in het nieuws. Het nieuwe pensioenakkoord bleef uit en de beursgraadmeters daalden. Ondanks die daling is onze beleidsdekkingsgraad aan het eind van 2018 uitgekomen op 114%, waardoor aan het begin van 2019 0,55% indexatie is toegekend. Dit is een derde van onze ambitie.

Voor het Bestuur is 2018 een jaar geweest van zorgvuldig nadenken, besluiten, communiceren en uitvoeren. Ergens is dat niet anders dan andere jaren. Is er dan niet veel gebeurd bij ons Pensioenfonds? Integendeel, ook in 2018 is intensief gewerkt om het Fonds verder te professionaliseren. U leest er uitgebreid over in dit jaarverslag. Wel noem ik hier alvast twee belangrijke punten.

Om te beginnen: het Bestuur heeft, na een zorgvuldig proces, alle pensioenaanspraken naar 68 jaar omgezet. Dit traject was al aangekondigd in 2017 en is begin 2018 door onze pensioenuitvoerder uitgevoerd. Tijdens de pensioenpresentaties bij alle vestigingen van TNO en bij de bijeenkomsten voor pensioengerechtigden is uitgebreid aandacht besteed aan de omzetting naar 68 jaar. In 2019 zal het Bestuur die ontwikkelingen verder evalueren.

Een ander belangrijk punt is dat het Bestuur een Raad van Toezicht heeft benoemd. Ondernemingspensioenfonds met een belegd vermogen van 1 miljard euro of meer moeten wettelijk een versterkt toezicht krijgen in de vorm van een verplichte Raad van

Toezicht. De nieuwe Raad van Toezicht is in de tweede helft van het jaar zijn werkzaamheden gestart

Tot slot wil ik nog even stilstaan bij de veranderingen in het Bestuur en in het bestuursbureau in het afgelopen jaar. Na 14 jaar voorzitterschap heeft Dick Schmidt afscheid genomen van het Fonds. Hij heeft het voorzitterschap van het Bestuur op zich genomen toen het met het Fonds minder goed ging en neemt afscheid nu we er weer relatief goed voor staan. Eveneens noemenswaardig is het vertrek van Arie van Luijk, als adjunct-directeur binnen het bestuursbureau. Arie is exact 25 jaar als adjunct-directeur aan het Fonds verbonden geweest en heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan het dagelijkse reilen en zeilen van het Fonds. Ik wil beiden bedanken voor hun jarenlange inzet en hun toewijding voor het Fonds. Als nieuwe adjunct-directeur heeft Hans Veltman de overstap gemaakt van het Bestuur naar het bestuursbureau. Hij heeft daarbij tevens de post van Integraal Riskmanager op zich genomen. Natuurlijk ook veel dank aan alle andere betrokkenen binnen en rond het Pensioenfonds. Hoe groot of klein de activiteiten ook zijn: met z'n allen dragen we bij aan de kwaliteit van de uitvoering van onze pensioenregeling. Samen zorgen we voor een toekomstbestendig pensioen voor al onze (gewezen) deelnemers, pensioengerechtigden en aangesloten werkgevers.

Rijswijk, 13 juni 2019

Namens het Bestuur van de Stichting
Pensioenfonds TNO

drs. S. (Suzanne) van Kooten
Voorzitter

Fondskarakteristieken

Meerjarenoverzicht

	2018	2017	2016	2015	2014
Aantallen					
Actieve deelnemers	4.427	4.258	4.207	4.303	4.489
Gewezen deelnemers	6.739	6.318	6.203	6.078	5.859
Pensioengerechtigden	5.381	5.354	5.277	5.221	5.152
Totaal	16.547	15.930	15.687	15.602	15.500
Financiële gegevens (in duizenden euro's)					
Beleggingen voor risico Pensioenfonds					
Belegd vermogen	3.302.322	3.393.925	3.322.430	3.079.488	3.049.153
Beleggingsopbrengsten	-49.272	117.270	289.065	75.004	514.194
Beleggingsrendement	-1,2%	3,8%	9,7%	2,6%	20,4%
Beleggingen voor risico deelnemers					
Belegd vermogen	115.306	119.960	124.112	127.931	133.442
Beleggingsopbrengsten	1.265	2.325	4.297	3.194	11.636
Gemiddeld rendement Lifecycle ¹	0,33%	2,0%	3,6%	3,2%	11,6%
Technische voorzieningen					
Technische voorziening voor risico Pensioenfonds	2.980.655	2.933.768	2.993.946	2.775.148	2.666.822
Overige technische voorzieningen	75	137	238	420	715
Totaal technische voorzieningen	2.980.730	2.933.905	2.994.184	2.775.568	2.667.537

¹ Dit betreft het gemiddelde rendement over de lifecycle mixen defensief, neutraal en offensief. Hierin is het rendement van deelnemers die gekozen hebben voor vrije keuze of om hun kapitaal op een spaarrekening te plaatsen niet meegenomen. Het rendement heeft hierdoor ook geen directe link met de nominale beleggingsopbrengsten en het belegd vermogen voor risico deelnemers.

	2018	2017	2016	2015	2014
Afgeleide rente ultimo ²	1,37%	1,47%	1,31%	1,66%	1,84%
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers	115.306	119.960	124.112	127.931	133.442
Reserves					
Fondsvermogen	314.724	453.666	322.096	297.601	376.234
Premiebijdragen van werkgevers en werknemers					
Premiepercentage	18,2% ³	18,4%	18,1%	17%	17%
Premies pensioenregeling	49.177	46.099	44.083	42.317	43.966
Premies Extra en Netto Pensioen	154	209	210	235	323
	49.331	46.308	44.293	42.552	44.289
Pensioenuitkeringen	96.937	96.268	94.878	93.432	92.380
Toeslagen	0,42% ⁴	0,00%	0,05%	0,17%	0,00%
Kosten					
Pensioenuitvoerings- en administratiekosten	3.289	2.963	2.892	3.133	2.757
Pensioenuitvoeringskosten (in euro per deelnemer en pensioengerechtigde)	335	308	305	329	286
Vermogensbeheer (exclusief transactiekosten in % van het belegd vermogen)	0,66%	0,69%	0,62%	0,60%	0,49%
Vermogensbeheer (inclusief transactiekosten in % van het belegd vermogen)	0,76%	0,78%	0,76%	0,72%	0,62%
Dekkingsgraad					
Minimaal vereiste dekkingsgraad	104,1%	104,1%	104,1%	104,2%	104,2%
Vereiste dekkingsgraad	119,7%	120,2%	119,9%	119,5%	112,9%
Dekkingsgraad	110,2%	114,9%	110,3%	110,2%	114,1%
Beleidsdekkingsgraad	114,0%	114,0%	106,1%	111,7%	112,0%
Reële dekkingsgraad ⁵	93,3%	93,3%	87,8%	91,6%	

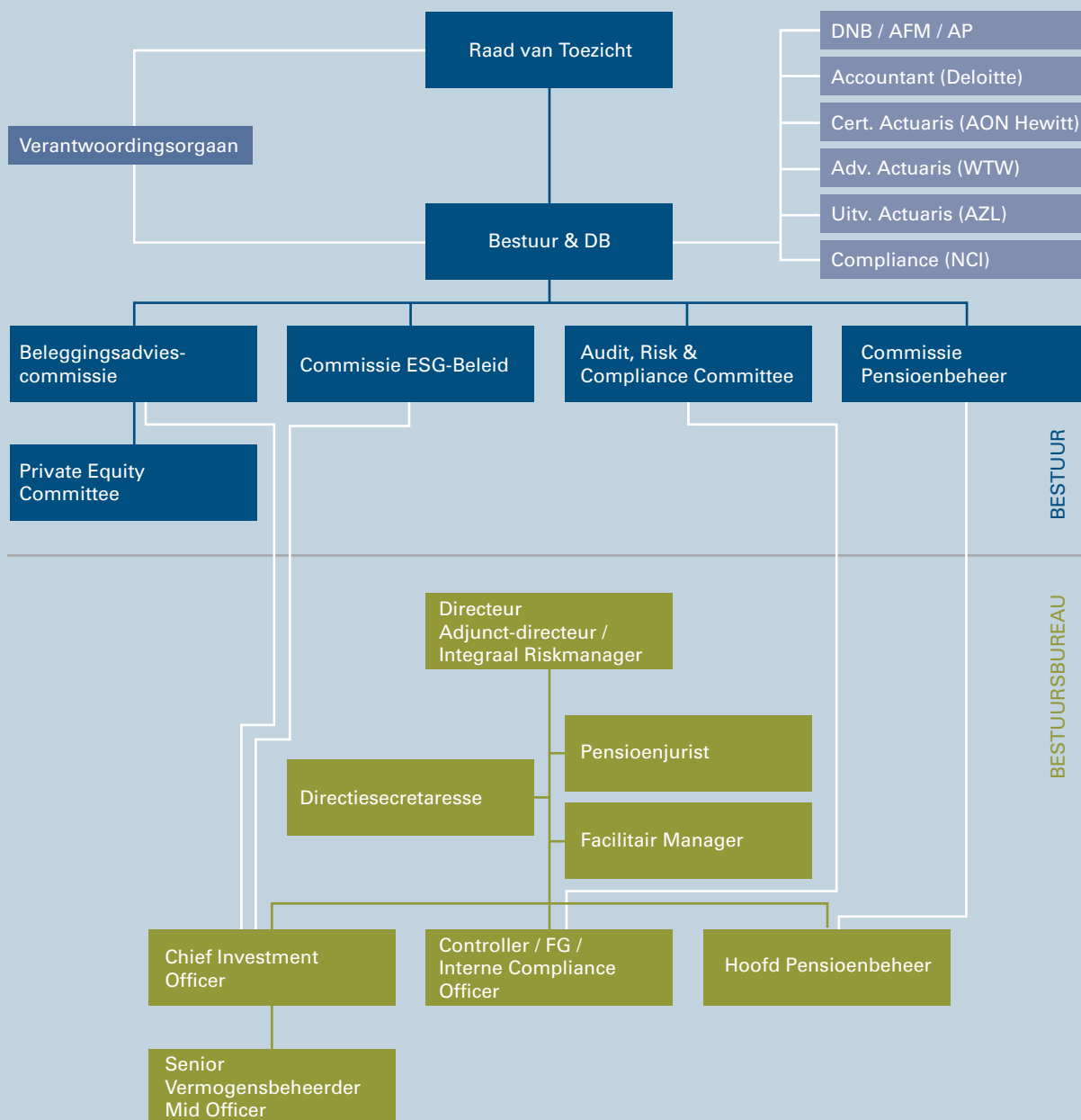
2 De afgeleide rente is de vaste rekenrente die resulteert in exact dezelfde technische voorziening ultimo boekjaar als de marktwaardevoorziening op basis van de DNB-rentetermijnstructuur.

3 17,9% plus 0,3% extra werkgeversbijdrage.

4 Op basis van de beleidsdekkingsgraad van eind 2017 van 114% kon volgens wettelijke regels een indexatie van 0,42% worden toegekend.

5 Voor de berekening van de reële dekkingsgraad is bij de vaststelling van de benodigde voorziening rekening gehouden met toekomstbestendige indexatie op basis van een verwacht prijsindexcijfer van 2%. Voor de eerste jaren geldt voor het prijsindexcijfer een ingroeipad naar 2% dat door DNB is gepubliceerd.

Pensioen is een heel belangrijke arbeidsvoorwaarde. Het gaat om ontzettend veel vermogen; het is een belangrijk deel van het inkomen van veel gezinnen. Het inkomen bij pensionering, maar ook de pensioenuitkering voor de partner als de deelnemer overlijdt, de eventuele aanvulling in de vorm van een arbeidsongeschiktheidspensioen op de WIA en de blijvende pensioenopbouw bij arbeidsongeschiktheid.

Organisatie

Bestuur⁶

Werkgeversleden

ir. D.Ph. Schmidt, voorzitter (tot 1/12/18)
mw. drs. S. van Kooten,
voorzitter (vanaf 1/12/18)
dr. ir. J.W.L. Boumans
mw. mr. drs. F. Marring RA
M. Paulus

Deelnemersleden

drs. J.A. Veltman,
plaatsvervangend voorzitter (tot 1/6/18)
dr. F. Phillipson RTD,
secretaris (tot 1/12/18)
mw. I.J. Blankers MSc
mw. A.C. Westerlaken MSc,
secretaris (vanaf 1/12/18)
drs. M.A.I. Plaisier (vanaf 21/3/19)

Pensioengerechtigdenleden

dr. C.L. Ekkers, plaatsvervangend voorzitter (vanaf 18/9/18)
drs. J.T. Ruijgrok MBA

Verantwoordingsorgaan

Werkgeversleden

C.J.O.M. van Strien, voorzitter
drs. S.M. Brinkmann
dr. mr. ir. W.C.A. Maas

Deelnemersleden

mw. ir. M. van Dort (tot 1/3/19)
dr. P.H. de Haan (tot 1/7/18)
dr. A.J. Kleinnijenhuis,
secretaris (vanaf 1/7/18)
B.H. Bulder MSc (vanaf 1/3/19)
mw. mr. S.M. Urlings (vanaf 1/7/18)

Pensioengerechtigdenleden

ir. A.C.G. van Strien, plaatsvervangend voorzitter
ir. P.J. Brandenburg, secretaris (tot 1/7/18)
mw. N. Doets-Harize (vanaf 1/7/18)
dr. J.P.M. Jore

Visitatiecommissie

drs. H.J.J. Debrauwer, voorzitter (tot 1/7/18)
mr. A.W.J. van Coberen (tot 1/7/18)
mw. mr. M. Meijer-Zaalberg (tot 1/7/18)

⁶ Alle bestuursleden zijn benoemd voor een zittingstermijn van vier jaar.

Raad van Toezicht

prof. dr. Th. Camps, voorzitter (vanaf 1/7/18)

mw. mr. M.J. Hoekstra (vanaf 1/7/18)

dr. J.C. Kragt (vanaf 1/7/18)

Bestuurscommissies

Beleggingsadviescommissie

drs. J.A. Veltman, voorzitter (tot 1/6/18)

dr. F. Phillipson RTD

drs. J.T. Ruijgrok MBA

drs. W.A.H. Baljet, extern adviseur

drs. M. Sanders RBA, extern adviseur

drs. B.P.H. Puijn, extern adviseur,

voorzitter (vanaf 1/10/18)

Private Equity Committee

drs. C.H.M. van Gerven, voorzitter

drs. J.A. Veltman

drs. W.A.H. Baljet, extern adviseur

drs. M.J. Krikke, extern adviseur

drs. E.J. Vink, extern adviseur

Commissie Pensioenbeheer

M. Paulus, voorzitter

dr. F. Phillipson RTD

dr. C.L. Ekkers

drs. J.A. Veltman (tot 1/6/18)

mw. A.C. Westerlaken MSc

Commissie ESG-Beleid

ir. D.Ph. Schmidt, voorzitter (tot 1/12/18)

mw. I.J. Blankers MSc,

voorzitter (vanaf 1/12/18)

dr. F. Phillipson RTD

mw. A.C. Westerlaken MSc

Audit, Risk & Compliance Committee

dr. ir. J.W.L. Boumans, voorzitter

mw. I.J. Blankers MSc

mw. mr. drs. F. Marring RA

drs. J.T. Ruijgrok MBA

drs. R.P. van Leeuwen, extern adviseur

drs. A. De Waal, extern adviseur (tot 1/4/18)

mw. drs. H. Kapteijn-Fokkens RA, extern adviseur (vanaf 1/4/18)

Directie

drs. C.H.M. van Gerven, directeur

mr. A. van Luijk, adjunct-directeur (tot 1/7/18)

drs. J.A. Veltman adjunct-directeur (vanaf 1/7/18)

Adviserend actuaris

Willis Towers Watson

Certificerend actuaris

Aon Nederland cv

Accountant

Deloitte Accountants B.V.

Compliance

Nederlands Compliance Instituut B.V.

mw. drs. M.P.J. Huisman-de Heij RA (interne Compliance Officer)

De verschillende pensioenpotten met de ingangleeftijd 65 en 67 zijn samengevoegd naar één pensioenpot met de nieuwe pensioenrichtleeftijd van 68 jaar. Daarbij is ons uitgangspunt dat men er niet op achteruit mag gaan. En dat is gelukt.

Pensioenopbouw

Opbouwfase

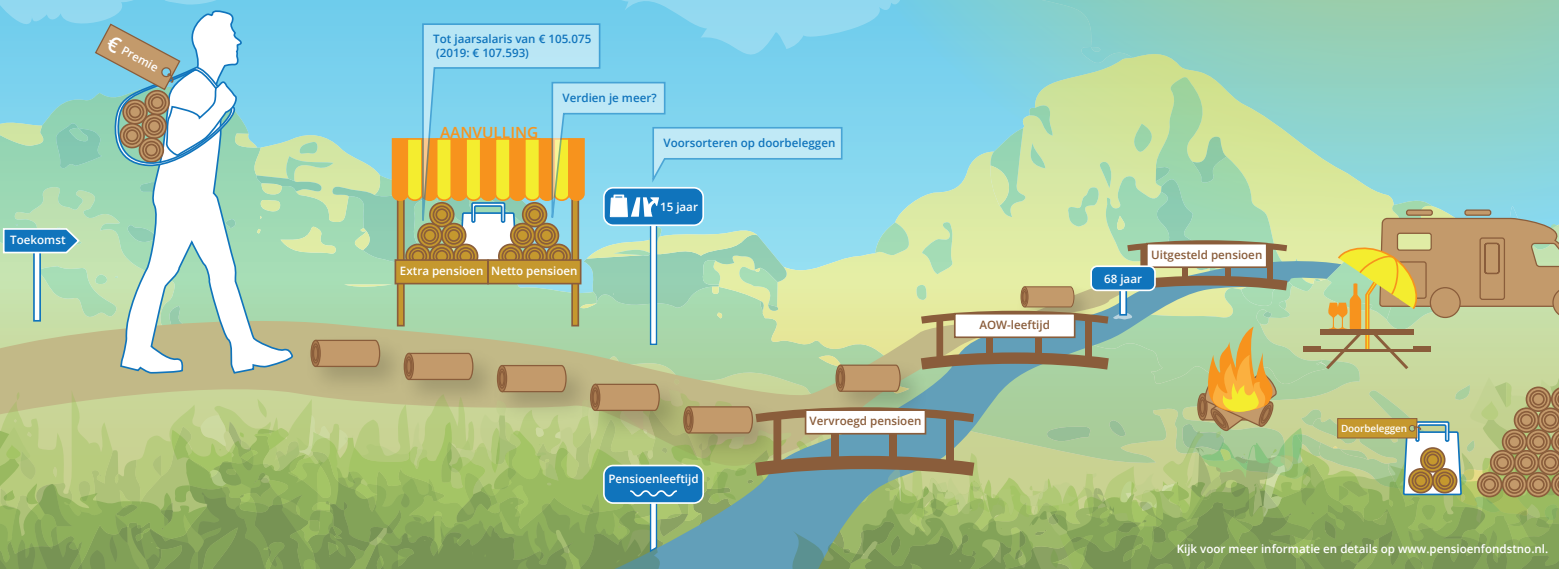
Uitkeringsfase

In je pensioenopbouw zit ook:

- Partnerpensioen (ongeveer 70%), dat is voor jouw partner als jij overlijdt.
- Arbeidsongeschiktheidspensioen: een aanvulling op je inkomen tot maximaal 70% plus (gedeeltelijk) premievrije pensioenopbouw.

De pensioenuitkering is gebaseerd op een pensioenleeftijd van 68 jaar.

- Ga je eerder met pensioen dan is de pensioenuitkering lager.
- Ga je later met pensioen dan is de pensioenuitkering hoger.

Kijk voor meer informatie en details op www.pensioenfondstno.nl.

Verlag van het Bestuur

Het Fonds nu en straks

Missie

De missie van het Fonds is het uitvoeren van de pensioenregelingen op een correcte, evenwichtige, maatschappelijk verantwoorde en efficiënte wijze voor onze (gewezen) deelnemers, pensioengerechtigden en aangesloten werkgevers.

Alle nieuwe pensioenafspraken tussen de sociale partners, bestuursbesluiten en wettelijke wijzigingen van 2018 die van invloed zijn geweest op het pensioenreglement en de uitvoeringsovereenkomst, zijn in de betreffende documenten verwerkt en door de pensioenuitvoerder geïmplementeerd in de pensioenadministratie. Het Bestuur heeft vastgesteld dat de uitkomsten naar aanleiding van de implementatie door de pensioenuitvoerder uiteindelijk in overeenstemming zijn met de bedoelingen van de pensioenafspraken tussen de sociale partners, bestuursbesluiten en wettelijke wijzigingen van 2018. Met betrekking tot de mogelijke effecten van de aanpassing van de pensioenregeling heeft steeds een evenwichtige belangenafweging plaatsgevonden. Er is rekening gehouden met het belang van alle belanghebbenden bij het gevoerde beleid en de beleidsbeslissingen van het Fonds.

Visie

Pensioen is een belangrijke arbeidsvoorwaarde. Veel (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden zijn nu en/of in de toekomst afhankelijk van dit pensioen.

Het Fonds streeft naar een toekomstbestendige uitvoering van de pensioenregelingen binnen de huidige en (voor zover bekend)

komende wettelijke kaders. Hiervoor is een betaalbare en stabiele premie nodig net als een voldoende hoog rendement tegen een acceptabel risico. Het Fonds voert een maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid passend bij de nominale pensioenrechten van de deelnemers met een gerede kans op koopkrachtbehoud. Aandacht voor milieu, maatschappij en goed ondernemerschap zijn daarbij onmisbaar. Dit alles wordt vertaald in aansprekende en persoonlijke communicatie met de belanghebbenden. Daarbij ligt de focus op realistische verwachtingen en transparantie over risico's.

Strategie

Het Fonds streeft bij de uitvoering van het beleid een hoge kwaliteit van dienstverlening na binnen de door de sector gehanteerde Code Pensioenfondsen. Het Fonds bepaalt en volgt daarom een beleid gericht op zeven hoofdpunten.

Zeven strategische hoofdpunten

- 1 Een betaalbare en acceptabele premie, nu en in de toekomst.
- 2 Voldoende kapitaaldekking voor de nominale pensioenaanspraken.
- 3 Voldoende kans op waardevastheid van de pensioenen.
- 4 Openheid over beleggingen met extra aandacht voor mens en milieu.
- 5 Evenwichtige belangenafweging bij besluiten.
- 6 Een heldere en duidelijke communicatie, met oog voor persoonlijke vragen.
- 7 Een correcte en efficiënte uitvoeringsorganisatie.

Pensioenregelingen

De pensioenregeling van Pensioenfonds TNO is een middelloonregeling met een voorwaardelijke toeslag. Het is een zogenoemde uitkeringsregeling. De regeling voorziet in de opbouw van een ouderdomspensioen met een ingangleeftijd van 68 jaar (sinds 2018) en een partner- en wezenpensioen voor de nabestaanden. Verder geldt een premievrijstelling bij arbeidsongeschiktheid. Ook voorziet de pensioenregeling in een arbeidsongeschiktheidspensioen op risicobasis als het pensioengevend loon boven de maximum WIA-dagloon-grens uitkomt.

Daarnaast biedt het Fonds de regelingen Extra Pensioen, Netto Pensioen en Tijdelijk Ouderdomspensioen aan om vrijwillig aanvullend pensioen op te bouwen. Deze regelingen hebben het karakter van een zogenoemde beschikbare premieregeling. Bij de regeling Netto Pensioen wordt ook een netto risicoverzekering aangeboden voor het nabestaandenpensioen voor het deel van het inkomen van de medewerker dat uitkomt boven de wettelijke aftoppingsgrens. De door deelnemers ingelede premies van deze regelingen worden belegd waarbij

de deelnemer uit een aantal beleggingsprofielen kan kiezen. De verantwoordelijkheid voor de keuze van het beleggingsconcept en het daarbij behorende risico ligt geheel bij de (gewezen) deelnemer. Deze regelingen worden voor wat betreft het beleggingsdeel en de beleggingsadministratie in opdracht van het Fonds uitgevoerd door Nationale Nederlanden Investment Partners (NN IP). De netto risicoverzekering is ondergebracht bij Elips Life, onderdeel van Swiss-RE.

Toekomst Fonds

Het Fonds monitort jaarlijks de toekomst van het pensioenstelsel en de gevolgen hiervoor voor de regelingen en uitvoering van de regelingen. Het Bestuur ziet drie potentiële toekomstscenario's voor de pensioenuitvoering: (voortzetting van) het ondernemingspensioenfonds (OPF), overgaan naar een bedrijfstakpensioenfonds (BPF) respectievelijk opgaan in een algemeen pensioenfonds (APF). Alle opties worden opengehouden. Het Bestuur heeft uit een scenariostudie geconcludeerd dat er op dit moment nog steeds goede argumenten bestaan voor een eigen ondernemingspensioenfonds.

Leeswijzer jaarverslag

Op basis van de zeven strategische beleidsambities geeft het Bestuur allereerst een samenvatting van de bereikte resultaten in de hoofdzaken van 2018. Vervolgens wordt de governance van 2018 beschreven.

Daarna wordt ingegaan op de ontwikkelingen in 2018 van de kernactiviteit van het Fonds: het pensioenbeheer. Dit is gesplitst in een paragraaf over de algemene pensioenregeling en een paragraaf over de aanvullende regeling (Extra Pensioen, Netto Pensioen, Tijdelijk Ouderdomspensioen).

De drie pijlers die daarna volgen gaan in op de financiële ontwikkeling van het Fonds: kosten, risicobeheer en vermogensbeheer. Hierbij komen verschillende hoofdpunten uit de strategie aan bod; de strategie is immers verweven in alle activiteiten.

Het verslag van het Bestuur wordt afgesloten met het oordeel van de certificerend actuaaris over de financiële positie van het Fonds. Met aansluitend een korte vooruitblik met de punten waar het Bestuur zich in 2019 op richt.

Na het verslag van het Bestuur volgt het oordeel van het Verantwoordingsorgaan en de Raad van Toezicht over 2018 met de bestuursreactie.

De jaarrekening van 2018 met overige gegevens en de controleverklaringen komen daarna aan bod.

Komt u begrippen tegen die u niet kent? Dan is het handig om te weten dat in bijlage 2 een begrippenlijst is opgenomen.

Hoofdzaken 2018

In de vorige paragraaf zijn de zeven strategische punten uit het beleid van het Pensioenfonds al genoemd. Vervolgens wordt hier een samenvatting gegeven van de bereikte resultaten van het Fonds in 2018 aan de hand van die zeven doelstellingen.

Punt 1

Betaalbare en acceptabele premie

Vanaf 1 januari 2018 vindt de pensioenopbouw plaats met een pensioenrichtleeftijd van 68 jaar, conform de nieuwe fiscale vereisten. Tevens zijn alle reeds opgebouwde aanspraken omgerekend naar 68 jaar. Daarbij is een garantieregeling van toepassing voor het terugruilen van ouderdomspensioen op 65 jaar tot eind 2022. Deze verhoging van de fiscale pensioenrichtleeftijd naar 68 jaar per 1 januari 2018 maakt het mogelijk de premie te verlagen.

De premiedekkingsgraad, zoals die door De Nederlandsche Bank voor Pensioenfonds TNO in 2018 wordt berekend, is 81,7%. De vergelijkbare premiedekkingsgraad was eind 2017 76,4%. Aangezien de premiedekkingsgraad van het Fonds relatief laag is, heeft het Bestuur voorgesteld de premieverlaging slechts gedeeltelijk (50%) door te voeren. Dit voorstel is overgenomen door de sociale partners. Zo resulteert een premie van 18,2% van de loonsom in 2018, tegen 18,4% in 2017.

Met ingang van 2018 mogen aangesloten werkgevers – in overleg met de eigen werknemers of OR – de premieverdeling en premievrije voet voor de eigen onderneming bepalen. De voorgeschreven methodiek van sociale partners binnen TNO is niet langer leidend. Dit is wettelijk toegestaan omdat het gaat om werkgevers die zich vrijwillig hebben aangesloten bij Pensioenfonds TNO.

Punt 2

Voldoende kapitaaldekking

Het Fonds heeft in 2018 een rendement gehaald van -1,2%. Het beleggingsresultaat is in de eerste negen maanden uitgekomen op een magere 1,2%. In het vierde kwartaal is een kentering opgetreden. Op de financiële markt leefde de verwachting dat de economische cyclus zou draaien waardoor groeipercentages en bedrijfswinsten op een lager niveau zouden komen te lig-

gen. Aandelenkoersen daalden sterk, wat resulteerde in een negatief rendement op totaalniveau. Het is daarmee voor het eerst sinds 2008 dat het Pensioenfonds een negatief resultaat heeft behaald.

Verder was in 2018 het herstelplan nog van kracht, maar de verwachting is dat het Fonds op basis van de evaluatie binnen de maximaal wettelijke termijn van 10 jaar uit het herstel komt. Dit neemt niet weg dat het noodzaak blijft om risico's strak te monitoren, met name bij een deflatiescenario (invloed op dekkingsgraad) en in het geval van een stagflatierisico (impact op koopkracht).

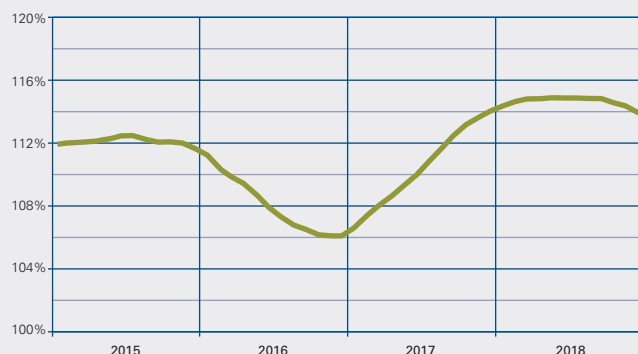
Punt 3

Voldoende kans op waardevastheid

Op basis van de beleidsdekkingsgraad (de gemiddelde dekkingsgraad van de afgelopen twaalf maanden) aan het eind van 2017 van 114,0%, zijn de pensioenen per 1 januari 2018 geïndexeerd met het wettelijk maximum op basis van de toekomstbestendigheidstoets: 0,42%. De prijsstijging was in 2017 1,34% (CPI-afgeleid van oktober 2017 ten opzichte van een jaar eerder). Dat betekent dat de pensioenen in 2018 voor ongeveer een derde meegroeien met de prijsstijging.

Aan het eind van 2018 was de beleidsdekkingsgraad eveneens 114,0%. Op basis van de prijsstijging van 2018 van 1,68% (CPI-afgeleid voor de periode oktober 2017 tot oktober 2018) is de indexatie per 1 januari 2019 uitgekomen op 0,55%. Waardevastheid van de pensioenen is weliswaar belangrijk, maar volledige indexatie is niet altijd mogelijk.

Beleidsdekkingsgraad

De hoogte van het pensioen staat dus niet vast; het Fonds heeft te maken met risico's waaronder de lage rentestand. Ook de aanvullende pensioenregelingen (DC-regelingen) van het Fonds hebben daarmee te maken. Wettelijk is bepaald dat het aankopen van een variabele pensioenuitkering en doorbeleggen mogelijk moeten zijn. Daarnaast wil het Fonds meer flexibiliteit bieden. In 2018 is daarom een aantal aanpassingen doorgevoerd bij de DC-regelingen. Doorbeleggen is mogelijk door extern een variabel aanvullend pensioen te kopen. Ook is een extra lifecycle-beleggingsmix toegevoegd voor deelnemers die hun TOP-kapitaal willen inzetten voor prepensioen.

Punt 4 Openheid beleggingen met aandacht voor mens en milieu onmisbaar

Onmisbaar in de beleggingsstrategie is aandacht is voor mens en milieu. Om dat kracht bij te zetten, is in 2018 de werkgroep Ethisch beleggen omgevormd tot een vaste bestuurscommissie die het Bestuur adviseert over het beleid rondom 'Environmental, Social en Governance' (ESG-beleid) en die rechtstreeks rapporteert aan het Bestuur. Hiermee is in 2018 een waardevolle stap gezet om het beleggingsbeleid met respect voor mens en milieu nog meer te borgen. Dit ESG-beleid is gestoeld op de volgende pijlers:

- Transparantie: waarin wordt belegd.
- Uitsluiten: waarin wordt niet belegd.
- Integratie: de beleggingsbeginselen zoveel mogelijk laten gelden voor externe vermogensbeheerders.

In 2018 heeft dit voor het algehele beleggingsbeleid geleid tot het besluit niet meer te beleggen in bedrijven die 5% van hun omzet halen uit de productie van tabak. Verder wordt voortaan op kwartaalbasis inzichtelijk gemaakt waarin het Fonds belegt, hoe het stembeleid is geregeld, hoeveel ondernemingen zijn uitgesloten omdat ze non-compliant zijn met de United Nations Global Compact Principles (UN GCP) en hoeveel bedrijven op de watchlist staan.

Er zijn nog meer maatregelen mogelijk op het gebied van maatschappelijk verantwoord beleggen, maar een stapsgewijze aanpak is noodzakelijk om de toekomstbestendigheid van het Fonds te waarborgen. Wel vindt het Bestuur dat een versnelling in de implementatie van de OESO-richtlij-

nen en UN GCP's wenselijk is. Er is daarom in 2018 besloten om het 'Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Beleggen convenant pensioenfondsen' te ondertekenen. Dit convenant heeft tot doel om de situatie te verbeteren op een aantal maatschappelijke risicogebieden en gezamenlijk oplossingen te bieden voor problemen die bedrijven niet alleen kunnen oplossen. Verder heeft het Bestuur de ambitie om een meerjarenbeleid op ESG-terrein te ontwikkelen. Het klimaatbeleid krijgt daarbij ook extra aandacht.

Punt 5 Evenwichtige belangenafweging bij besluiten

Het Bestuur hecht veel belang aan een evenwichtige belangenafweging en heldere communicatie daarvan en wil deelnemers zo goed mogelijk informeren over hun pensioen en inzicht geven in zaken die het pensioen kunnen beïnvloeden. Het Bestuur heeft mede daarom in 2017 onderzocht wat de mogelijkheden zijn om de pensioenregelingen en de uitvoering daarvan te vereenvoudigen en te harmoniseren. Dit heeft geleid tot enkele reglements-aanpassingen met ingang van 2018 die onder punt 7 worden toegelicht. Het Bestuur heeft bij alle wijzigingen vastgesteld dat deze evenwichtig zijn naar alle generaties. Met de komst van een Raad van Toezicht per 1 juli 2018 is het aspect van evenwichtige belangenafweging permanent geborgd, omdat het intern toezicht hier expliciet op let.

Punt 6 Heldere en duidelijke communicatie

Belangrijke onderwerpen in de communicatie van 2018 zijn de wijzigingen in de pensioenregeling vanaf 2018 geweest. Er is uitgebreid gecommuniceerd over de uitleg van de nieuwe pensioenrichtleeftijd van 68 jaar, het samenvoegen van de opgebouwde aanspraken op ouderdomspensioen met verschillende ingangstijdvakken van 65 en 67 jaar naar één aanspraak op ouderdomspensioen met de nieuwe ingangstijdvak van 68 jaar en de mogelijkheid van het doorbeleggen via de extra pensioenregelingen en de nieuwe lifecycle-beleggingsmixen. Daarnaast is stilgestaan bij de nieuwe privacywet.

Er zijn diverse mailings en twee online magazines naar alle deelnemers en pensioengerechtigden gestuurd. Voor pensioen-

gerechtigden zijn in maart bovendien drie informatiebijeenkomsten georganiseerd. Deze vonden plaats aan het begin van 2018 als afsluiter van een serie bijeenkomsten die eind 2017 al waren gestart voor deelnemers. Tijdens deze bijeenkomsten is naast de wijzigingen in de pensioenregeling aandacht besteed aan risicobereidheid en ethische aspecten bij beleggen. Ook hebben alle (gewezen) deelnemers in 2018 een pensioenoverzicht ontvangen waarin deze wijzigingen zijn verwerkt.

Tot slot is in het najaar van 2018 weer de Benchmark Onderzoekplatform Pensioenfondsen (BOP) van KANTAR TNS uitgevoerd. Uit de resultaten is gebleken dat de tevredenheid stabiel is. Net als in 2016 krijgt het Pensioenfonds in 2018 van de actieve deelnemers het rapportcijfer 7,2 en van de pensioengerechtigden een 7,7. Vergeleken met de andere pensioenfondsen scoort Pensioenfonds TNO op algemene tevredenheid wat hoger. Verder blijkt dat het vertrouwen in het Pensioenfonds, het imago en het draagvlak voor het collectieve systeem zich positief ontwikkelen. De resultaten zijn dus goed en geven waardevolle inzichten om de dienstverlening verder te verbeteren.

Punt 7

Correcte en efficiënte uitvoeringsorganisatie

Wat betreft de uitvoering van de pensioenregeling liep de eerste contracttermijn met AZL af. Na besluitvorming over verlenging is aansluitend aan een grondig evaluatietraject een programma van eisen opgesteld dat met ondersteuning van een externe adviseur is afgestemd met AZL. De resultaten van deze afstemming hebben geresulteerd in een nieuwe overeenkomst per 1 januari 2018.

Verder zijn in 2018 in de pensioenregeling alle noodzakelijke wijzigingen vanwege nieuwe wet- en regelgeving doorgevoerd. Ook voldoet het Fonds aan de nieuwe privacywetgeving in de Europese Unie die vanaf 25 mei 2018 van toepassing is geworden, de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG). Tevens is nog een aantal aanvullende wijzigingen in de pensioenregeling aangebracht. Het Fonds is namelijk gebaat bij een eenvoudige regeling om de uitvoeringskosten laag te houden en om de kans op foutieve uitvoering te verkleinen. Zo zijn allereerst met ingang van 2018 de

opgebouwde aanspraken op ouderdomspensioen met als ingangleeftijd 65 en 67 jaar omgezet naar de ingangleeftijd 68 jaar, waarmee weer éénduidige pensioenaanspraken zijn ontstaan. Daarnaast zijn de aanspraken van (gewezen) deelnemers die tot 1 juli 1987 een voorwaardelijke aanspraak hebben opgebouwd op een ongehuwdenpensioen, vanaf 1 januari 2018 omgezet naar een ouderdomspensioen op 68 jaar. Anderzijds is er vanaf 2018 de wettelijke wijziging bij de afkoop en waardeoverdracht van heel kleine pensioenen doorgevoerd.

Na afronding van de implementatie van de reglementswijziging in de pensioenadministratie per 1 januari 2018, is in de loop van 2018 vastgesteld dat bij de definitieve verwerking van de pensioeningangen 2018 in de pensioenadministratie een deel van de toekenningen niet volledig correct was berekend. In overleg met AZL is een plan van aanpak opgesteld om de foutieve toekenningen zo snel mogelijk te herstellen. De kosten van het herstel en de teveel betaalde uitkeringen zijn door AZL vergoed. Alle betrokkenen zijn over de situatie uitgebreid geïnformeerd.

Tot slot: de toekomst van het Fonds

In het regeerakkoord staat dat het kabinet toe wil naar een nieuw pensioencontract dat persoonlijke pensioenpotjes mogelijk maakt. De verplichte deelname aan het stelsel en de collectieve uitvoering moeten daarbij behouden blijven. Tegelijkertijd wil het kabinet af van de zogeheten 'doorsneepremie'. Bij de mogelijke nieuwe systematiek blijft, net als nu, gelden dat ongeacht de leeftijd eenzelfde premiepercentage van toepassing zal zijn maar dat jongeren hiervoor een hogere pensioenopbouw krijgen dan ouderen. In 2018 hebben de onderhandelingen bij de sociale partners nog niet geleid tot een besluit. Ondanks dat inventariseert het Fonds wat de gevolgen zijn van diverse maatregelen.

Het Bestuur heeft ook in 2018 geconcludeerd dat er in vergelijking met andere scenario's voor de korte en middellange termijn nog steeds goede argumenten bestaan voor een eigen ondernemingspensioenfonds. Met name vanwege de invloed die de sociale partners op de pensioenregeling kunnen uitoefenen, en daarbij op de prijs, de directe betrokkenheid en vertegenwoordiging van de belanghebbenden bij

het Fonds, het serviceniveau en het niveau van de uitvoerings- en vermogensbeheerkosten. Het uitgangspunt is daarom voornamelijk dat het Fonds als zelfstandig ondernemingspensioenfonds blijft voortbestaan. Daarbij blijft het Bestuur ontvankelijk en

aandacht houden voor de meest geschikte vorm van het Fonds in de toekomst en welke opties er zijn, zowel wat betreft de rechtsvorm als de bestuursvorm, zeker ook in het geval dat de regering besluit dat het pensioenstelsel veel individueler wordt.

Governance

Onder governance wordt het besturen van het Pensioenfonds en het toezicht daarop verstaan. Deze paragraaf bevat de opzet van de organisatie, de bemensing en afspraken en relaties met andere organen. Ook komt onder de communicatie met deelnemers en pensioengerechtigden aan bod.

Organisatie

Het Bestuur is gebaseerd op het paritaire bestuursmodel en bestaat uit tien leden. Vier werkgeversleden, vier deelnemersleden en twee pensioengerechtigdenleden. Het Pensioenfonds kent een Verantwoordingsorgaan en sinds medio 2018 een Raad van Toezicht. Deze Raad van Toezicht is in de plaats gekomen van de Visitatiecommissie. Het Bestuur wordt geadviseerd door de Beleggingsadviescommissie, de Commissie Pensioenbeheer, de Audit, Risk & Compliance Committee en de Commissie ESG-Beleid. Voor de beleidsvoorbereiding en de uitvoering laat het Bestuur zich adviseren en ondersteunen door het bestuursbureau. De bestuursleden worden bij (her)benoeming getoetst op geschiktheid. Alleen bij gebleken geschiktheid wordt de kandidaat (her)benoemd. Het is belangrijk dat bestuursleden zich blijven ontwikkelen en op de hoogte zijn van actuele ontwikkelingen.

Het Bestuur heeft een Jaarplan dat tevens een doorkijk biedt naar de komende periode. De agenda van het Pensioenfonds volgt uit het Jaarplan en de actuele ontwikkelingen. Voor het afhandelen van deze agenda is het Bestuur in 2018 achtmaal in vergadering bijeengekomen. In de vaste bestuurscommissies worden beleidsbesluiten voorbereid en voorzien van een advies. Hiervoor zijn in totaal 30 bijeenkomsten nodig geweest. Naast bestuursvergaderingen, hebben overlegvergaderingen met het Verantwoordingsorgaan, workshops en bijeenkomsten met het intern toezicht (Visitatiecommissie, daarna Raad van Toezicht) plaatsgevonden. De workshops hebben de

volgende thema's gehad: verdieping van de Private Equity portefeuille en de fiscale en juridische aspecten van de Private Equity portefeuille, de Defined Contribution-regelingen, de ALM-studie, de zelfevaluatie van het Bestuur en de bestuursagenda.

Om de ambities van het Bestuur waar te maken heeft het bestuursbureau een belangrijke rol op het voorbereidende, ondersteunende en monitorende vlak. Het bestuursbureau zorgt onder meer voor de selectie van de externe vermogensbeheerders, de toetsing en monitoring van het gevoerde externe beheer, het laten uitvoeren van risicoanalyses, de aanlevering van gegevens voor ALM-studies, het maken van beleidsvoorstellen, uitvoeren van bestuursbesluiten, secretariaatsvoering van het Bestuur en de bestuurscommissies, het verstrekken van rapportages en de gegevensbescherming.

Personele wijzigingen

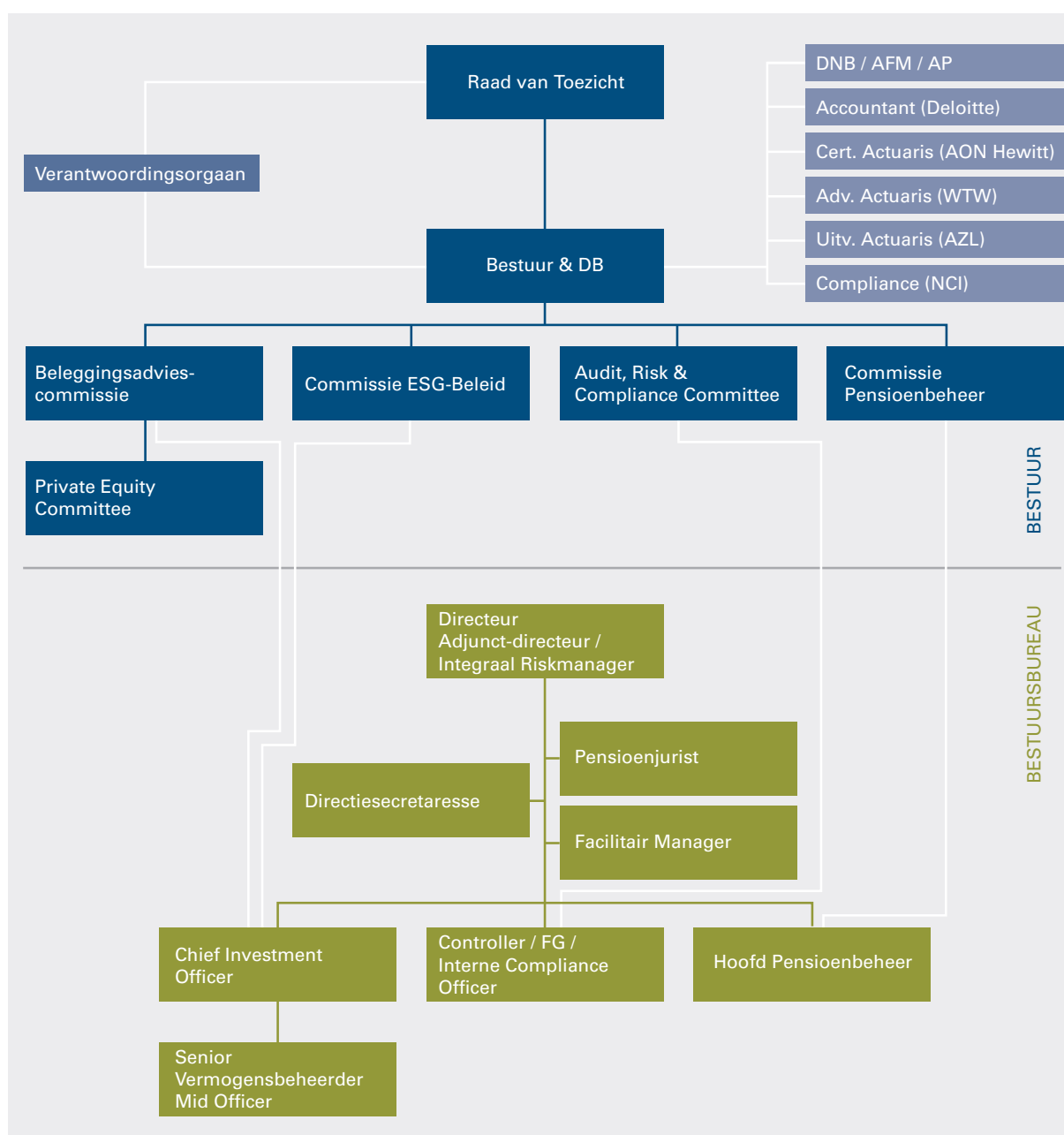
Allereerst zijn in het Bestuur in 2018 diverse personele wisselingen geweest. Mevrouw Van Kooten is december 2017 gestart als aspirant bestuurslid namens de werkgevers. Vanaf 1 december 2018 is ze, toen ze volledig was ingewerkt, officieel bestuurslid en voorzitter geworden. De heer Schmidt, werkgeverslid en voorzitter, is op dat moment afgetreden. Mevrouw Westerkaken heeft vervolgens de rol van secretaris overgenomen van de heer Phillipson. De heer Plaisier is in juni 2018 benoemd als kandidaatbestuurslid. Inmiddels is de heer Plaisier volledig ingewerkt en vanaf 21 maart 2019 benoemd als bestuurslid van het Fonds. Verder is de heer Ruijgrok her-

benoemd voor een nieuw zittingstermijn op de zetel voor pensioengerechtigden. Tot slot is de heer Ekkers benoemd tot plaatsvervangend bestuursvoorzitter. Voorheen was dit de heer Veltman. De heer Veltman is echter afgetreden als bestuurslid vanwege zijn benoeming in 2018 bij het bestuursbureau.

Ook bij het bestuursbureau zijn er in 2018 diverse wijzigingen geweest. De adjunct-directeur en jurist binnen het Fonds, de heer Van Luijk, is op 1 juli 2018 met pensioen gegaan. De heer Veltman heeft zijn functie van adjunct-directeur overgenomen. Daarnaast heeft hij de rol van integraal risicomanager binnen het fonds overgenomen van de heer Van Gerven. Om in de juridi-

sche expertise binnen het bureau te blijven voorzien is mevrouw El Malki als pensioenjurist aangenomen. Verder is vanwege de invoering van de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG) mevrouw Huisman benoemd tot functionaris gegevensbescherming van het Fonds.

Een andere belangrijke wijziging is de instelling van een Raad van Toezicht. Deze Raad van Toezicht wordt gevormd door de heer Camps (voorzitter), mevrouw Hoekstra en de heer Kragt. Deze leden zijn voor de duur van vier jaar benoemd. Verder is op 1 juli een nieuw Verantwoordingsorgaan (VO) gestart. De zittingstermijn van het VO was op dat moment namelijk verstreken.

Na de oproep voor kandidaatsstelling en de verkiezingen zijn de nieuwe werknemers- en pensioengerechtigdenleden benoemd. De werkgeversleden zijn herbenoemd.

Ook in de personele bezetting van de commissies zijn in 2018 diverse wijzigingen geweest. Dit had voornamelijk te maken met de wijzigingen in het Bestuur. Verder is het voorzitterschap van de Commissie ESG-beleid (Environmental, Social and Governance) per 1 december 2018 overgegaan van de heer Schmidt naar mevrouw Blankers. In de Beleggingsadviescommissie zijn de heer Puijn en de heer Sanders voor twee jaar herbenoemd als externe deskundige en de heer Ruijgrok als bestuurslid. Omdat de heer Veltman als voorzitter is afgetreden vanwege zijn nieuwe functie in het bestuursbureau, is de heer Puijn als voorzitter benoemd voor een periode van twee jaar. De heer Puijn woont de bestuursvergaderingen bij zonder stemrecht. In de Audit, Risk en Compliance Committee is mevrouw Kapteijn per 1 april 2018 benoemd tot extern deskundige als opvolger van de vertrekkende heer De Waal. Verder is in deze commissie de heer Ruijgrok als lid herbenoemd en de heer Van Leeuwen als externe deskundige voor de periode van twee jaar. Tot slot zijn in de Private Equity Committee de heer Krikke en de heer Vink voor twee jaar herbenoemd tot extern lid.

Sleutelfuncties

In 2018 is een aantal aanpassingen in de governance van het Pensioenfonds voorbereid vanwege de IORP II-richtlijn die op 13 januari 2019 in de Nederlandse wetgeving is ingegaan. Het betreft de voorgenomen benoemingen van sleutelfuncties: voor risicobeheerfunctie, een actuariële functie en een interne auditfunctie. Voor Pensioenfonds TNO betekent dit dat verdere invulling wordt gegeven aan al bestaande functies.

Visitatiecommissie

De Visitatiecommissie heeft de wettelijke taak toezicht te houden op het beleid van het Bestuur en op de algemene gang van zaken van het Pensioenfonds. De Visitatiecommissie ziet toe op adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging door het Bestuur. In de Verzamelwet pensioenen 2017 is echter bepaald dat ook ondernemingspensioenfondsen met een beheerd vermogen van meer dan 1 miljard euro een Raad van Toezicht moeten instellen. De Visitatiecommissie heeft daarom

begin 2018 haar laatste visitatie uitgevoerd en plaatsgemaakt voor een Raad van Toezicht. De uitkomsten van de laatste visitatie zijn opgenomen in het jaarverslag van 2017.

Verantwoordingsorgaan

Omdat de wettelijke zittingstermijn voor het Verantwoordingsorgaan (VO) in 2018 is verstreken, is er een oproep gedaan naar deelnemers en pensioengerechtigden om zich kandidaat te stellen voor het VO. Uiteindelijk zijn na verkiezingen nieuwe leden benoemd.

Het Verantwoordingsorgaan heeft als taak om te beoordelen of het Bestuur evenwichtig heeft gehandeld en voldoende rekening heeft gehouden met het belang van alle belanghebbenden bij het gevoerde beleid en de beleidsbeslissingen. Het oordeel van het VO en de bestuursreactie zijn elders in dit jaarverslag opgenomen. Naast het oordeel heeft het Verantwoordingsorgaan in 2018 een drietal adviezen uitgebracht, te weten over:

1. Reglement Raad van Toezicht
2. Pensioenpremie 2019
3. Pensioenreglement 2019

Raad van Toezicht

Met de komst van de Raad van Toezicht in 2018 is een belangrijke stap gezet in de wettelijke wijziging van het interne toezicht van het Fonds. Het toezicht was bij al goed geborgd met de Visitatiecommissie, maar met een Raad van Toezicht is dit op een nog hoger niveau gebracht. Een samenvatting van het verslag en aanbevelingen van de Raad van Toezicht voorzien van de bestuursreactie, zijn elders opgenomen in dit jaarverslag.

Relatie met stakeholders

Het Bestuur of een delegatie daarvan heeft regelmatig overleg met de stakeholders, zoals de toezichthouder van De Nederlandse Bank, de Raad van Bestuur van TNO, de sociale partners, de vereniging van gepensioneerden (eTNOs), en het Verantwoordingsorgaan. Daarnaast heeft het Bestuur zich gericht op het opbouwen van een goede werkrelatie met de nieuwe Raad van Toezicht.

Vergoeding bestuursleden en leden van het Verantwoordingsorgaan

Alle bestuursleden hebben recht op een vaste onkostenvergoeding van € 1.128 per

persoon per jaar. Dit bedrag dient ter dekking van alle onkosten die de bestuursleden maken, exclusief eventuele reiskosten. Verder wordt voor de inzet van werkgevers- en werknemersleden tijdens de reguliere werktijd een compensatie betaald aan de werkgever. Deze vergoeding bedraagt € 16.924 per persoon per jaar. Werkgevers- en werknemersleden in het Bestuur hebben zelf géén recht op een beloning van het Fonds voor het bestuurswerk. De pensioengerechtigdenleden in het Bestuur hebben naast de onkostenvergoeding recht op een vaste vergoeding van € 9.000 per persoon per jaar.

Ook de leden van het Verantwoordingsorgaan hebben recht op een vaste onkostenvergoeding. Deze bedraagt 60% van de onkostenvergoeding van het Bestuur, exclusief eventuele reiskosten. Als compensatie aan de werkgever voor gederfde tijd van de werkgevers- en werknemersleden van het Verantwoordingsorgaan en aan de pensioengerechtigdenleden in het Verantwoordingsorgaan, is een bedrag van € 2.000 per lid per jaar vastgesteld.

De leden van de Raad van Toezicht hebben ook recht op een vaste vergoeding. Deze vergoeding bedraagt voor een volledig kalenderjaar € 50.000 (exclusief btw) voor de leden van de Raad van Toezicht gezamenlijk.

Financieel crisisplan

Het Fonds beschikt over een financieel crisisplan. Hierin worden twee crisissituaties onderscheiden. Allereerst de situatie die voortkomt uit het niet tijdig kunnen herstellen van een dekkingstekort of reservetekort met gebruikmaking van de vastgestelde premie- en toeslaginstrumenten, dan wel een daling van de actuele dekkinggraad beneden het kritische niveau van 90% zoals vastgelegd in het risicokader⁷. Daarnaast wordt de crisissituatie onderscheiden die voortkomt uit grote negatieve uitslagen op de financiële markten. In het crisisplan zijn de kenmerken van deze crisissituaties gedefinieerd en zijn de te volgen processtappen door het crisisteam beschreven.

De samenstelling van het door het Bestuur benoemde crisisteam is beschreven in het crisisplan dat op de website van het Pensioenfonds is gepubliceerd. In 2018 zijn er géén omstandigheden geweest die een bijeenkomst van het crisisteam noodzakelijk hebben gemaakt.

Herstelplan

De buffer van het Fonds die bedoeld is om financiële tegenvallers op te vangen, is aan het eind van 2018 nog niet groot genoeg. Deze buffer dient 19,7% te zijn. De buffer bedraagt echter 10,2%.

Het Fonds heeft het betreffende herstelplan geëvalueerd. De evaluatie is aan De Nederlandsche Bank (DNB) aangeboden. In dit herstelplan heeft het Pensioenfonds uitgewerkt hoe het in maximaal 10 jaar weer voldoet aan het strategisch Vereist Eigen Vermogen (VEV) op basis van de beleidsdekkinggraad. Uit de evaluatie is gebleken dat het Fonds ruim binnen de wettelijke hersteltermijn van 10 jaar blijft.

Code Pensioenfonds

Op 3 oktober 2018 is de nieuwe Code Pensioenfonds gepubliceerd. Het gaat om een geactualiseerde versie van de code uit 2014 met enkele wijzigingen rondom zelfevaluatie, het bevorderen van diversiteit, benoeming van leden van het Verantwoordingsorgaan en het rapporteren over de naleving van de code binnen het Pensioenfonds. Jaarlijks wordt er een inventarisatie uitgevoerd om te bekijken in hoeverre het Fonds conform artikel 107 van de Pensioenwet voldoet aan de Code Pensioenfonds. In dit geval dus de nieuwe Code Pensioenfonds. Daarbij is vastgesteld dat het Fonds in 2018 volledig aan alle normen uit deze Code voldoet met uitzondering van code 33 met betrekking tot de leeftijdsgrens van 40 jaar voor leden het Verantwoordingsorgaan. Bij een eerstvolgende invulling van een vacature zal hier zoveel mogelijk rekening mee worden gehouden.

Naleving wet- en regelgeving

Het Bestuur heeft in 2018 een compliancetoets uitgevoerd voor de wet- en

⁷ De uitwerking en uitvoering van het beleid zijn gebaseerd op de mate waarin het Pensioenfonds, na overleg met vertegenwoordigers van de werkgevers, werknemers en pensioengerechtigden en na overleg met de organen van het Pensioenfonds, bereid is beleggingsrisico's te lopen om de doelstelling en ambitie van het Pensioenfonds te realiseren. Voorts op de mate waarin het Pensioenfonds beleggingsrisico's kan lopen, gegeven de kenmerken van het Pensioenfonds.

regelgeving volgens de nieuwe Code Pensioenfondsen. Daarbij is getoetst of de reglementen, statuten en ABTN van het Fonds in overeenstemming zijn met de geldende wet- en regelgeving. Uit de Compliance-toets 2018 zijn geen punten gekomen die een aanvulling of aanpassing van de reglementen aan gewijzigde wettelijke bepalingen wenselijk maken. Het Fonds voldoet aan de wet- en regelgeving.

Algemene verordening gegevensbescherming

Op 25 mei 2018 is de nieuwe privacywetgeving in de Europese Unie van kracht geworden: de Algemene verordening gegevensbescherming. Als gevolg van deze AVG heeft het Pensioenfonds een Privacybeleid opgesteld evenals een Privacyverklaring en een Model Verwerkerovereenkomst om aan deze nieuwe wet te voldoen. Bij de tijdige invoering van de AVG-aanpassingen is het Fonds ondersteund door AZL. Verder is binnen het bestuursbureau van het Pensioenfonds een functionaris gegevensbescherming benoemd.

Extra informatieverplichtingen

Vanuit de IORP II geldt naast het inrichten van sleutelfuncties ook een aantal extra informatieverplichtingen. Allereerst moeten gewezen deelnemers jaarlijks een pensioenoverzicht (UPO) ontvangen. Eens per vijf jaar moet het pensioenoverzicht actief worden aangeboden en de tussenliggende jaren mag dat via de website. Verder moeten deelnemers in de verplichte deelnemerscommunicatie ook geïnformeerd worden over het ESG-beleid en de bereikte resultaten.

Toezicht door DNB, AFM en de AP (Autoriteit Persoonsgegevens)

In 2018 zijn aan het Pensioenfonds door de toezichthouders geen dwangsommen of boetes opgelegd. Evenmin zijn door de toezichthouders aanwijzingen aan het Pensioenfonds gegeven, noch is een bevoegdheidsuitoefening van organen van het Pensioenfonds gebonden aan toestemming van de toezichthouders.

Operationele voorvallen en klachten

Het Fonds maakt allereerst onderscheid tussen operationele voorvallen en klachten. Bij een operationeel voorval gaat het om een verschil van inzicht over de toepassing van de pensioenregeling. Als een

(gewezen) deelnemer of een pensioengerechtigde zich niet correct behandeld voelt door de pensioenuitvoerder, dan kan een klacht worden ingediend via de interne klachten- en geschillenregeling. In 2018 zijn geen klachten ingediend. Wel zijn er operationele voorvallen gemeld. Deze hadden betrekking op 43 deelnemers of pensioengerechtigden. Deze voorvallen zijn naar tevredenheid van de deelnemers opgepakt en afgehandeld. Een (gewezen) deelnemer of pensioengerechtigde die het niet eens is met de uiteindelijke oplossing, kan het operationele voorval of de klacht voorleggen aan de Ombudsman Pensioenen. In 2018 heeft één persoon meerdere klachten bij de Ombudsman Pensioenen ingediend. Bij deze klachten heeft de Ombudsman Pensioenen geoordeeld dat het Fonds correct heeft gehandeld. Geen van de operationele voorvallen en klachten die het Fonds in 2018 heeft behandeld, heeft aanleiding gegeven tot aanpassing van het beleid en de pensioenreglementen.

Verder is géén beroep gedaan op de hardheidsclausule om af te wijken van het pensioenreglement. Op gronden van redelijkheid en billijkheid is een beroep op die clausule mogelijk, als de belangen van de overige belanghebbenden daarmee niet worden geschaad.

Uitvoering pensioenbeheer

Vanwege de wijziging in de pensioenregeling vanaf 1 januari 2018, is in 2018 het systeem bij pensioenuitvoerder AZL aangepast. Op basis van de reglementswijziging is in de loop van 2018 gebleken dat de kwaliteit van de pensioenuitvoering verder diende te worden verbeterd. Met de pensioenuitvoerder zijn hierover gesprekken gevoerd en eind 2018 zijn de gewenste aanpassingen gerealiseerd. Voor de inrichting en implementatie van deze aanpassingen is door de pensioenuitvoerder extra mankracht ingezet en extra aandacht besteed aan verdere kwaliteitsverbetering, zodat dit in 2019 is opgelost. AZL heeft de teveel betaalde uitkeringen en de kosten die benodigd waren voor de herstelacties volledig vergoed.

IT-beleid

In 2017 is het Fonds gestart met het actualiseren en het aanscherpen van het IT-beleid. Er is besloten om het IT-beleid, conform aanbeveling van de Pensioenfederatie, op te stellen vanuit de vijf beleidscomponen-

ten: Awareness (bewustzijn), Availability (beschikbaarheid), Access (toegang), Accuracy (betrouwbaarheid) en Agility (aanpasbaarheid). Het IT-beleid is in 2018 door het Bestuur vastgesteld en er is een begin gemaakt met de implementatie en monitoring bij het Fonds en de belangrijkste uitbestede partijen. Doel is dat het Fonds zijn verantwoordelijkheid kan nemen voor de beschikbaarheid, integriteit en vertrouwelijkheid van (digitale) informatie. Met de belangrijkste externe partijen zijn de IT-uitgangspunten, IT-uitvoering en de periodieke monitoring afgestemd. Tevens wordt met deze implementatie ook het wegvallen van de ICT-ondersteuning door Fondsbeheer Waterbouw vanaf 2019 opgevangen.

Wet melding datalekken

In 2018 is één keer sprake geweest van een datalek bij de pensioenuitvoerder. Er is een offerte voor waardeoverdracht naar de verkeerde deelnemer verstuurd. Het gaat hierbij om een handmatige fout. Dit is gemeld aan de Autoriteit Persoonsgegevens (AP), voorzien van informatie over de getroffen beheersmaatregelen om soortgelijke vergissing in de toekomst te voorkomen. Beide betrokken deelnemers zijn hierover schriftelijk geïnformeerd.

Communicatieplan

In 2018 is de ingezette communicatielijijn van 2017 voortgezet. De geïdentificeerde issues uit het communicatieplan waren in 2018 nog steeds actueel:

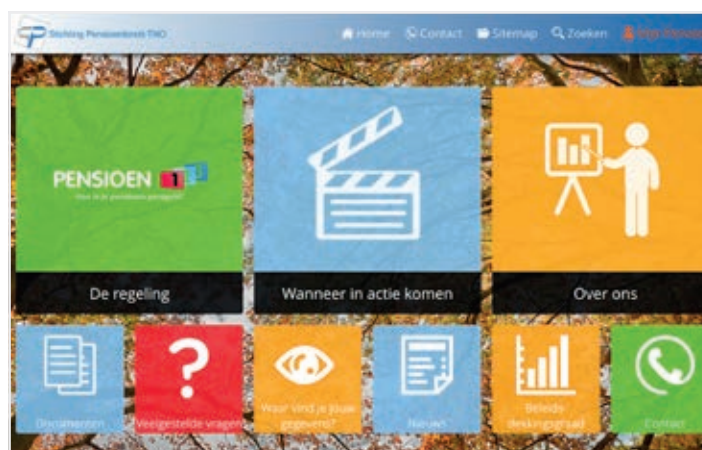
- Kritische geluiden over het pensioenstelsel en de financiële stabiliteit.
- Het vervolg op de nieuwe wetgeving en verhoging van de pensioenleeftijd.
- De verdere uitrol van digitale communicatie.

Wetgeving, vertrouwen en betrokkenheid hebben ook in 2018 een grote rol gespeeld in de communicatie van het Fonds. In de communicatie is daarom aandacht besteed aan de intentie en transparantie van het Pensioenfonds: wat doet het Fonds, waarom doet het Fonds dat en hoe staat het Fonds ervoor. Kenmerkend in de communicatie van het Pensioenfonds zijn de gelaagde aanpak volgens het Pensioen 1-2-3 principe, aandacht voor persoonlijke communicatie en interactie. Het Fonds communiceert bij voorkeur elektronisch, maar communicatie per post is ook mogelijk. Deelnemers en pensioengerechtigden kunnen hierin zelf een keuze maken. Verder

communiceert het Fonds met heldere teksten en aansprekende afbeeldingen die in dienst staan van de verschillende communicatiedoelen van het Pensioenfonds.

Website: de basis

De website www.pensioenfondstno.nl is een belangrijke basis voor alle communicatie-uitingen. Het is tevens de toegang tot 'Mijn pensioen', de persoonlijke pensioenportal. Verder is de website het platform voor nieuwsberichten en informatie van de pensioenregeling. De website heeft als doel om te informeren en waar van toepassing wijzigingen of keuzes door te geven. In 2018 zijn updates gedaan van meerdere websitepagina's. Met name vanwege wijzigingen in de pensioenregeling per 1 januari 2018. Het resultaat van de communicatie via de website is indirect te herleiden uit de sitestatistieken en de resultaten van het tevredenheidsonderzoek. Uit de sitestatistieken blijkt dat met name de volgende onderdelen veel bekeken zijn: nieuws, dekkinggraad, documenten en 'waar vind je jouw gegevens'.

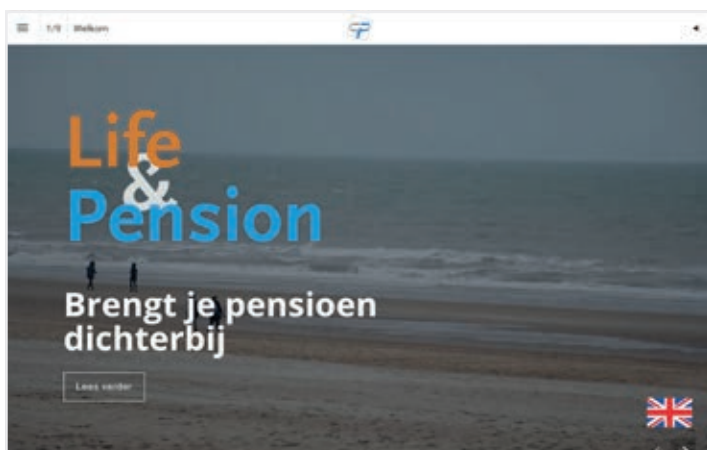

De pieken in bezoekersaantallen lagen rond de data waarop mailings of de magazines zijn verstuurd. Verder is vooral ook het digitale dossier en de pensioenplanner van de portal veel gebruikt. Deze portal met de persoonlijke pensioenpagina's gaat in de toekomst overigens over naar een ander platform waardoor nieuwe functionaliteiten toegevoegd kunnen worden. De deelnemer kan dan zelf meer berekeningen maken met de pensioenplanner.

Life & Pension: actueel magazine

In 2018 zijn weer twee magazines gepubliceerd in het Engels en Nederlands, te weten in februari en juli. In deze edities van de Life & Pension zijn de actuele thema's van het Pensioenfonds belicht, zowel online

(circa 10.000 beschikbare mailadressen) als in print (3.000 exemplaren). De vaste structuur en de terugkerende rubrieken zorgen voor herkenning. Vanaf de juli-editie is bovendien de look-and-feel van het online magazine vernieuwd: de navigatie is moderner, er is meer beeldbeleving, sfeer en

diverse artikelen zijn sterker gericht op contact met het Pensioenfonds. Deze nieuwe look-and-feel was mede ingegeven door de vernieuwde ontwerptool die medio 2018 beschikbaar is gekomen. Het magazine is daarmee voor de lezers op een hoger niveau gebracht. Uit de statistische informatie van de digitale Life & Pension blijkt dat het magazine gemiddeld tussen de twintig seconden en vier minuten wordt gelezen door circa 50% van de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden. Vergeleken met 2017 is dat hoger. Dit is een goed resultaat dat kan worden verbeterd door de doelgroep nog beter aan te spreken (teasing).

Nieuwsmailings

Omdat er vaak veel tijd zit tussen de edities van de Life & Pension en omdat deelnemers en pensioengerechtigden mogelijk niet zelf op zoek gaan naar het nieuws op de site, is in 2018 gestart met het versturen van tussentijdse nieuwsmailings 'Update van Pensioenfonds TNO'. Het is een overzicht van de meest recente en actuele nieuwsberichten zoals die gepubliceerd zijn op de website van Pensioenfonds TNO. De onderwerpen van de nieuwsmailings bevatten veelal berichten over financiële cijfers en organisatieontwikkelingen. Dit is onderscheidend ten opzichte van de Life & Pension dat meer op lifestyle is gericht. Zo is in maart, april, juli, oktober en december van 2018 een nieuwsmailing verstuurd. Het resultaat lijkt goed: het openingspercentage is gemiddeld 55% (Life & Pension: 50%).

Verkiezingsmailings

Ook zijn in 2018 diverse mailings verstuurd aan deelnemers en pensioengerechtigden om te attenderen op een functie in het Bestuur c.q. het Verantwoordingsorgaan of de verkiezingen die daarop volgden. Deze mailings zijn zowel digitaal als per post verstuurd. De oproep voor kandidaatsstelling voor het Verantwoordingsorgaan heeft geleid tot de aanmelding van meerdere kandidaten, waaruit uiteindelijk de nieuwe leden zijn verkozen. Voor de zetels van het Verantwoordingsorgaan brachten 1.000 deelnemers en 1.250 pensioengerechtigden hun stem uit bij de verkiezingen. Dat is een opkomstpercentage van ruim 23%.

Andere mailings

Een andere mailing die verstuurd is, is de 'Update 2018' om te informeren over de wettelijke wijzigingen in de pensioenregeling voor 2018 (verhoging fiscale pensioenrichtleeftijd naar 68 jaar en de verbeterde premieregeling met daarbij de nieuwe LifeCycle Mixen). De verzending van deze mailing naar de verschillende doelgroepen was al in 2017 gestart. In 2018 hebben de gewezen deelnemers en de pensioengerechtigden deze mailing ontvangen. De differentiatie naar verschillende subdoelgroepen heeft bijgedragen aan gerichte communicatie en het voorkomen van informatie-overload.

Verder is begonnen met de implementatie van de 'Pensioen Preview' en de 'Praktische pensioencheck'. Dit is een serie e-mailings voor (gewezen) deelnemers van het Fonds om ze te wijzen op hun pensioenkeuzes. Bij deze 'Pensioen Preview' zit een overzicht van alle keuzes met de bijbehorende voor- en nadelen. Er is een versie van deze mailing ontwikkeld voor 55-jarigen, 59-jarigen en deelnemers die over een jaar hun AOW-leeftijd bereiken. Uiteindelijk moet deze serie mailings samen met de 'Praktische pensioencheck' (een mailing voor nieuwe deelnemers) pro-actief en servicegericht het pensioen onder de aandacht brengen. In 2018 is de eerste serie verstuurd.

Een andere mailing was gericht op het uniform pensioenoverzicht (UPO). Met een begeleidende brief bij het pensioenoverzicht zet het Fonds zich in om de uitleg zo overzichtelijk en eenvoudig mogelijk te houden. In 2018 is de begeleidende brief bij het UPO opgedeeld in twee passages:

'Wat moet je weten' en 'Wat moet je doen'. Er waren namelijk veel veranderingen om uit te leggen, zoals de omzetting van het ouderdomspensioen naar 68 jaar, het iets lagere partnerpensioen vanwege die omzetting, de mogelijkheid om door te beleggen met het aanvullende pensioen, uitleg over het samenvoegen van verschillende pensioenpotjes naar één pensioenpot etc. Dankzij deze indeling had de brief een duidelijke opbouw en kwamen alle belangrijke punten aan bod. Waar mogelijk is deze UPO-mailing digitaal verstuurd. Via een sms- of e-mailalert is de ontvanger geweest op het feit dat dit document klaargezet is in zijn of haar persoonlijke dossier in het online pensioenportaal 'Mijn pensioen'. Verder is een brief verstuurd met uitgebreide informatie over de nieuwe LifeCycle Mixen en de keuzemogelijkheden.

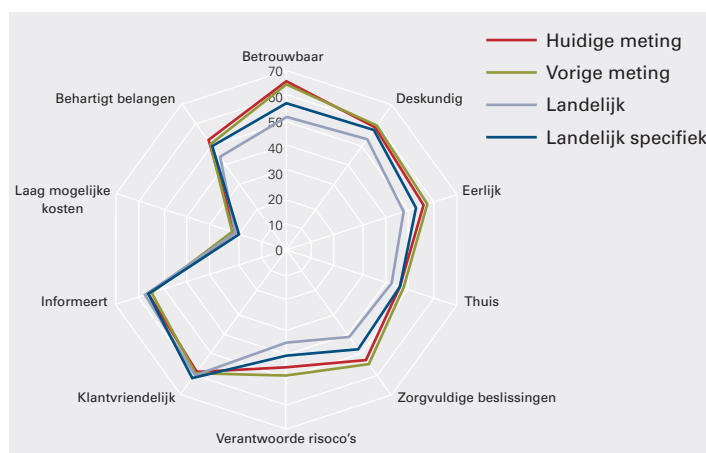
Tevredenheidsonderzoek

De mening van deelnemers en pensioengerechtigden is belangrijk om de dienstverlening van het Fonds te verbeteren. Via het Benchmark Onderzoeksplatform Pensioenfonds (BOP) van KANTAR TNS is het mogelijk om een benchmark te doen met een aantal ondernemings- en bedrijfstakpensioenfonds. Het BOP-onderzoek kijkt onder meer naar tevredenheid over de communicatie en dienstverlening, vertrouwen en imago. In 2016 is besloten om dit om de twee jaar te doen. In 2018 is voor de derde maal deelgenomen aan dit onderzoek.

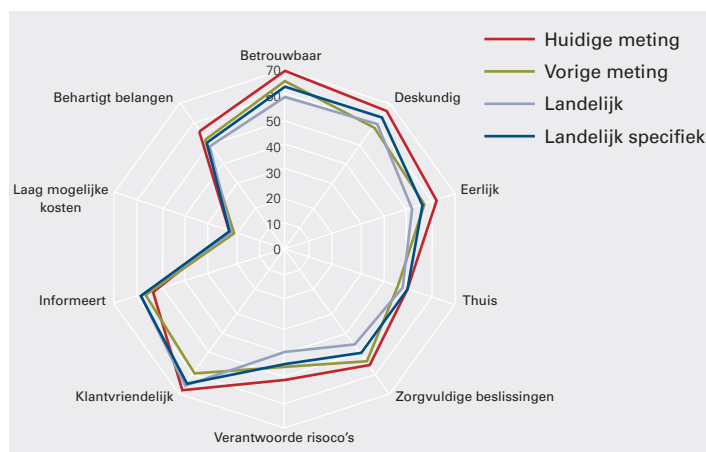
Uit het onderzoek van 2018 is gebleken dat de deelnemers en pensioengerechtigden nog steeds tevreden zijn over Pensioenfonds TNO. Ze hebben het Pensioenfonds met respectievelijk het rapportcijfer 7,2 en 7,7 gewaardeerd. Ten opzichte van de benchmarks van 2016 zijn de uitslagen van beide groepen op dit punt stabiel. Wat betreft de tevredenheid over de financiële resultaten, de pensioenregeling, de dienstverlening en de informatievoorziening zijn bij beide groepen geen veranderingen ten opzicht van 2016. Wel is bij deelnemers de algemene tevredenheid in 2018 meer beïnvloed door de tevredenheid over de financiële resultaten dan in 2016. De tevredenheid over de dienstverlening lijkt in 2018 juist wat minder een rol te spelen. Bij pensioengerechtigden is de algemene tevredenheid in 2018 niet alleen beïnvloed door de tevredenheid over de pensioenregeling, maar ook de tevredenheid over de informatievoorziening en de dienstverlening.

Op het aspect vertrouwen, imago en draagvlak zijn er voornamelijk positieve ontwikkelingen, die goed aansluiten op de communicatiedoelstellingen van het Fonds. Het vertrouwen in het Nederlandse pensioenstelsel is zowel onder deelnemers als pensioengerechtigden significant toegenomen. Ook het vertrouwen in het eigen Pensioenfonds is bij beide doelgroepen gestegen. Bij beide groepen was deze al hoog. Zeker als dit vergeleken wordt met de benchmark. De informatiemiddelen zijn in 2018 over het algemeen positief beoordeeld, merendeels met rapportcijfer 7 of hoger. Onder de deelnemers lijkt de tevredenheid over het telefonisch en e-mailcontact te zijn afgenomen. Onder de pensioengerechtigden zijn de brieven nu minder positief beoordeeld. Het Fonds zal hier de komende jaren extra aandacht aan besteden.

Het aspect 'werkt tegen zo laag mogelijke kosten' lijkt een lage score te hebben (gezien de knik in de grafiek), maar dat komt omdat velen aangeven dat ze hier geen mening over hebben (actieven 44%, pensioengerechtigden 37%).

Imago Pensioenfonds TNO 2016, KANTAR TNS

Imago Pensioenfonds TNO 2018, KANTAR TNS

Middelloonregeling

Het Pensioenfonds kent twee pensioenregelingen. Een middelloonregeling (Defined Benefit-regeling) waarin de deelnemers ouderdomspensioen en partnerpensioen opbouwen en waarin de risico's voor overlijden en arbeidsongeschiktheid ook geregeld zijn. Hierover gaat deze paragraaf. Vanaf pagina 33 volgt de informatie over het pensioenbeheer van de regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en TOP (Defined Contribution-regeling).

Het pensioenbeheer omvat de administratie en monitoring van alle pensioenaanspraken en pensioenrechten van (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden. Mutaties worden aangeleverd door de aangesloten ondernemingen en verwerkt in de pensioenadministratie. Naar aanleiding van deze mutaties wordt de deelnemer op de hoogte gebracht van de gevolgen voor het pensioen. Jaarlijks ontvangt de deelnemer een uniform pensioenoverzicht (UPO). De pensioenadministratie is ook de basis voor de uitkeringsadministratie, de premiebepaling, premie-incasso en het jaarwerk.

Pensioenrichtleeftijd

Conform de fiscale richtlijnen is per 1 januari 2018 de pensioenrichtleeftijd 68 jaar geworden en vindt de nieuwe opbouw plaats met deze pensioenrichtleeftijd. Omdat de premiedekkingsgraad laag is, is ervoor gekozen om een deel van het premievoordeel dat is ontstaan door de overgang naar een nieuwe pensioenrichtleeftijd te gebruiken om de premiedekkingsgraad te verhogen. Verder heeft het Bestuur besloten om elke aangesloten werkgever toe te staan om zelf – in overleg met de eigen werknemers of OR – de premieverdeling en premievrije voet voor de eigen onderneming te bepalen. Voorheen was de voorgeschreven methodiek van de sociale partners binnen TNO leidend.

Correcte en efficiënte uitvoering

Het Fonds is gebaat bij een eenvoudig uit te voeren regeling. Dit leidt tot lagere kosten en kleinere kans op foutieve uitvoering. Daarom heeft het Bestuur besloten om een aantal verschillende pensioenaanspraken samen te voegen. Bij deze aanpassing van de pensioenregeling heeft een evenwichtige belangenafweging plaatsgevonden en afstemming met de sociale partners. Allereerst zijn de aanspraken van de (gewezen) deelnemers die tot 1 juli 1987 een voorwaardelijke aanspraak hebben opgebouwd op een ongehuwden-ouderdomspensioen,

omgezet naar een ouderdomspensioen op 68 jaar. Verder zijn bij de overgang vanaf 2018 naar de pensioenrichtleeftijd van 68 jaar automatisch, zoals eerder afgesproken met de sociale partners, het opgebouwde ouderdomspensioen met een pensioenrichtleeftijd van 67 jaar omgezet naar 68 jaar. Daarnaast is besloten de aanspraken op ouderdomspensioen met als ingangleeftijd 65 jaar ook om te zetten naar ingangleeftijd van 68 jaar. Dankzij deze wijzigingen ontstaan weer éénduidige pensioenaanspraken.

Eind 2017 was besluitvorming aan de orde over het al dan niet verlengen van het uitbestedingscontract met AZL voor de uitvoering van de pensioenregeling vanwege het aflopen van de eerste contracttermijn. Er is een grondig traject opgezet om te komen tot een programma van eisen en om tijdig met de onderhandelingen te beginnen, rekening houdend met het marktaanbod. Met externe ondersteuning heeft dit geresulteerd in een nieuwe overeenkomst per 1 januari 2018 bij de huidige pensioenuitvoerder AZL. Hierin zijn ook afspraken gemaakt over een aantal efficiëncymaatregelen die moet leiden tot een dienstverlening die minder foutgevoelig en meer rendabel is. Deze afspraken worden periodiek gemonitord.

Alle wijzigingen in de pensioenregeling per 1 januari 2018 zijn door AZL verwerkt in de systemen en processen. Om de kwaliteit van de pensioenuitvoering te verbeteren, heeft het Fonds in 2018 meerdere keren met AZL overleg gehad.

Haalbaarheidstoets

Op grond van artikel 143 van de Pensioenwet moet een pensioenfonds periodiek een haalbaarheidstoets uitvoeren. De haalbaarheidstoets geeft inzicht in de samenhang tussen de financiële opzet, het verwachte pensioenresultaat en de risico's die daarbij gelden. De haalbaarheidstoets geeft

dit aan in hoeverre een waarde vast pensioen kan worden bereikt. Onder een door DNB aangeleverde set van 2.000 scenario's wordt per geboortjaar over 60 jaar berekend wat het totaal uitgekeerde pensioen is als percentage van het pensioen dat zou zijn uitgekeerd als er nooit zou zijn gekort (ook niet op de opbouw) en altijd zou zijn geïndexeerd met de prijsinflatie.

Het pensioenresultaat is de mediaan (middelste waarde) van de 2.000 uitkomsten. Daarnaast wordt het resultaat in het slecht-weersscenario berekend, dat is het 5e percentiel. Dat wil zeggen dat het resultaat in 5% van de gevallen nog slechter is. Het verschil tussen de mediaan en het 5e percentiel is een maat voor het risico op lange termijn.

Voor pensioenfondsen is de haalbaarheidstoets een belangrijk instrument om inzicht te geven in de effecten van de financiële opzet en zelfgekozen normering (ondergrenzen). Ook zorgt het voor een onderbouwing van zowel een evenwichtig beleid als een realistisch en haalbaar premiebeleid. Deze haalbaarheidstoets dient ook als grondslag voor de communicatie naar de deelnemers en pensioengerechtigden of het Pensioenfonds in staat is om koopkrachtbehoud te realiseren.

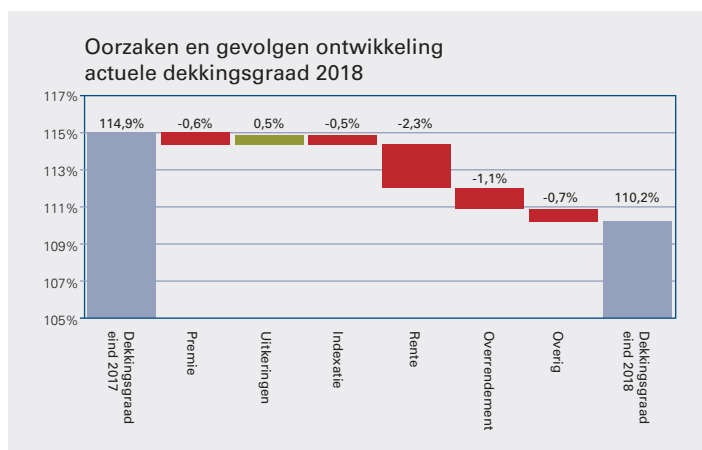
Uit de haalbaarheidstoets die per 1 juli 2018 is uitgevoerd blijkt dat:

- Het pensioenresultaat (op fonds niveau) van 100,2% (2017: 100,4%) ruim boven de vastgestelde ondergrens van 90% ligt.
- Ook de maximale afwijking in het slecht-weersscenario van 26,2% (2017: 26,8%) ligt ruim onder de vastgestelde grens van 30%.

De uitkomsten van de haalbaarheidstoets van 2018 zijn ten opzichte van voorgaande jaren verbeterd. Dit komt mede door de hogere pensioenrichtleeftijd van 68 jaar.

Ontwikkeling dekkingsgraad

Het volgende figuur geeft weer hoe diverse onderdelen hebben bijgedragen aan het verloop van de dekkingsgraad in 2018 van 114,9% aan het begin van januari naar 110,2% aan het eind van december. Hierin is te zien dat de dalende rente de grootste bijdrage heeft gehad.

Toelichting

Premie

De feitelijke pensioenpremie van 18,2% van de loonsom is in 2018 lager dan de marktwaarde van de nieuwe pensioenaanspraken. Dit levert een negatieve bijdrage van -0,6% op aan de ontwikkeling van de actuele dekkingsgraad.

Uitkeringen

Bij een startdekkingsgraad hoger dan 100% is er voor elke uitkering sprake van vrijval van solvabiliteit. In 2018 is dat het geval. Het effect op de actuele dekkingsgraad is 0,5% positief.

Indexatie (toeslag)

In 2018 is 0,42% indexatie toegepast wat een negatief effect heeft op de actuele dekkingsgraad van -0,5%.

Rente

In deze kolom wordt het effect van de gewijzigde rentetermijnstructuur (de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur inclusief UFR) op de ontwikkeling van de verplichtingen gemeten. Vergelijken met december 2017 is de UFR-curve voor alle looptijden, behalve in jaar 1, gedaald. Het effect van de rente is daardoor negatief. De impact bedroeg -2,3%.

Overrendement

Bij overrendement gaat het om het effect van het extra rendement dat wordt gegenereerd door de beleggingsportefeuille ten opzichte van het benodigde rendement ten behoeve van de technische voorziening. Aangezien het beleggingsrendement lager was dan het rendement dat benodigd was voor de stijging van de verplichtingen, is het overrendement negatief in 2018.

Overig

De kolom 'Overig' is -0,7% negatief en gerelateerd aan overige oorzaken en kruiseffecten.

Premiebeleid

Het Bestuur heeft ervoor gekozen om bij de berekening van de kostendeckende premie de systematiek toe te passen die gebaseerd is op het verwacht rendement minus een afslag van 2% voor prijsinflatie. De kostendeckende premie met deze systematiek was in 2017 18,1%. Voor 2018, evenals voor 2019, is die op 17,5% vastgesteld.

De verlaging van de premie in 2018 ten opzichte van 2017 is gecombineerd veroorzaakt door wijzigingen in het deelnemersbestand en wijziging van de prognosetabellen (leidend tot een stijging van de premie) en

door de verschuiving van de pensioenrichtleeftijd naar 68 jaar (leidend tot een daling van de premie). Met de sociale partners is afgesproken dat een deel (50%) van de verlaging van de premie in 2018 door de verschuiving van de pensioenleeftijd wordt gebruikt voor de verbetering van de premiedekkingsgraad. Vandaar dat de premie is verhoogd met 0,4%-procentpunt en daarmee uitkomt op 17,9% van het pensioengevend inkomen, hetgeen per saldo een verlaging betekent van 0,2%-procentpunt ten opzichte van 2017.

Ten slotte geldt er sinds 2016 een vaste opslag voor rekening van de werkgever van 0,3%. Deze vaste opslag is in de plaats gekomen van de 2% bijstortingsverplichting van de werkgever in geval van een beleidsdekkingsgraad onder de 110% op het eind van enig jaar. De totaal in rekening te brengen premie bij de werkgever in 2018 bedraagt daarmee 18,2% van de loonsom, tegenover 18,4% in 2017. In 2019 blijft de premie gelijk qua opbouw en komt ook uit op 18,2% (17,9% plus de extra werkgeversbijdrage van 0,3%) van het pensioengevend inkomen, ondanks dat uit de nieuwe tweejaarlijkse prognosetafels van het Actuarieel Genootschap (AG) die eind 2018 zijn gepubliceerd blijkt dat de levensverwachting iets minder hard stijgt vergeleken met de vorige prognosetafel.

Premieontwikkeling en samenstelling

	2019	2018	2017
Gedempte kostendekkende premie	17,5%	17,5%	18,1%
Opslag vanuit bijstortingsverplichting	0,3%	0,3%	0,3%
Verhoging premiedekkingsgraad	0,4%	0,4%	
Totale pensioenpremie	18,2%	18,2%	18,4%

Toeslagbeleid

Het verhogen van het pensioen wordt ook wel het toekennen van een 'toeslag', een 'indexatie' of 'indexeren' genoemd. Met deze toeslag wordt de opgebouwde pensioenaanspraak of pensioenuitkering verhoogd. De ambitie is om de pensioenaanspraken en pensioenrechten van (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden jaarlijks te verhogen.

Het Fonds hanteert als maatstaf voor de toeslag de Consumentenprijsindex voor alle huishoudens. Dit wordt ook wel 'prijsindexatie' genoemd. De toeslag wordt gebaseerd op de stijging van de kosten van levensonderhoud zoals deze blijkt uit de door het Centraal Bureau voor de Statistiek vastgestelde prijsindexcijfers. Het Fonds hanteert hierbij de Consumentenprijsindex die geen rekening houdt met wijzigingen in de hoogte van belastingen en heffingen. Deze index wordt aangeduid als de CPI-afgeleid. Als peildatum wordt de CPI-afgeleid van oktober (ten opzichte van een jaar eerder) gehanteerd.

De ambitie en daarmee de toeslag heeft een voorwaardelijk karakter. Dit wil zeggen dat het Pensioenfonds over voldoende financiële middelen moet beschikken om een toeslag te kunnen toekennen. Daarbij wordt door het Fonds bekeken of de toeslag toekomstbestendig is. Dat wil zeggen dat gekeken wordt of deze ook in de toekomst kan worden waargemaakt. Deze toets wordt uitgevoerd aan de hand van een in het wettelijk financieel toetsingskader voorgeschreven systematiek. Als uit deze toekomstbestendigheidstoets blijkt dat er onvoldoende financiële middelen zijn, dan wordt de toeslag door het Fonds maar gedeeltelijk of zelfs helemaal niet toegekend. Als de beleidsdekkingsgraad aan het eind van het voorgaande jaar lager is dan 110% kan het Bestuur volgens de regels van het wettelijke financieel toetsingskader, ondanks een eventuele stijging van de CPI-afgeleid, geen toeslag toekennen.

Toeslag

Per 1 januari 2017 bedroeg de toeslag 0%, doordat de beleidsdekkingsgraad lager dan 110% was. Per 1 januari 2018 zijn de opgebouwde pensioenaanspraken en pensioenuitkeringen verhoogd met 0,42%. De CPI-afgeleid over de periode oktober 2016 tot oktober 2017 bedraagt 1,34%.

Niet toegekende toeslagen

Verminderen van toeslagen dan wel niet toegekende toeslagen die op basis van eerdere Pensioenreglementen tussen 2009 en 1 januari 2019 aan de orde zijn geweest, komen in aanmerking voor een inhaaltoeslag als de beleidsdekkingsgraad van het Pensioenfonds dit toelaat, onder dezelfde condities zoals die hiervoor zijn aangegeven.

Overzicht gemiste indexaties

Over het jaar	Per 1 januari	Algemene salarisverhoging	CPI-afgeleid	Toegekend	Nominaal Niet toegekend
2008	2009	3,3%	2,50%	0%	3,30%
2009	2010	0%	0,40%	0%	0%
2010	2011	1,25%	1,40%	0%	1,25%
2011	2012	1%	2,30%	0%	1%
2012	2013	0%	2,00%	0%	0%
2013	2014	0%	0,90%	0%	0%
2014	2015	1%	0,70%	0,17%	0,83%
2015	2016	0,5%	0,40%	0,05%	0,35%
2016	2017	3,0%	0,40%	0%	0,40%
2017	2018	1,5%	1,34%	0,42%	0,92%
2018	2019	1,5%	1,68%	0,55%	1,13%

Hierboven staat een overzicht van de tot en met 1 januari 2019 niet toegekende toeslagen. Tot 2015 waren de toeslagen gebaseerd op de Algemene salarisverhoging bij TNO, daarna zijn de toeslagen gebaseerd op de CPI-afgeleid. Op deze wijze wordt de gemiste indexatie vastgelegd in de pensioenadministratie van het Fonds.

De gecumuleerde achterstand in gemiste indexaties bedraagt per 1 januari 2019 9,5%. Per 1 januari 2024 vervalt de eerste gemiste indexatie van 3,3% over 2008 indien het fonds vóór deze datum niet beschikt over voldoende financiële middelen om deze achterstand (deels) in te halen.

Als de beleidsdekkingsgraad voldoende hoog is, kan het Bestuur besluiten om de

in de voorgaande vijftien jaar niet (of minder dan de toeslagmaatstaf) toegekende toeslagen alsnog toe te kennen. Dit gaat echter niet verder terug dan 2009 ofwel de toeslag over 2008, omdat in de daaraan voorafgaande periode alle te verlenen toeslagen volledig zijn toegekend. Dit geldt alleen voor die (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden voor wie geldt dat zij bij het Pensioenfonds met deze maatregelen zijn geconfronteerd. Het betreft dan het per jaarlaag in de administratie vastgelegde bedrag van de individuele toeslagachterstand. Hierbij geldt dat (een deel van) de oudste toeslagachterstand het eerst voor compensatie in aanmerking komt. Het Bestuur kan van deze regel afwijken als het Bestuur vindt dat een evenwichtige belangenbehartiging dit vergt.

Regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en Tijdelijk Ouderdomspensioen

Naast de middelloonregeling (Defined Benefit-regeling) bouwen deelnemers op vrijwillige basis en volledig voor eigen rekening en risico een kapitaal op in de regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en Tijdelijk Ouderdomspensioen (TOP). Dit is een beschikbare premieregeling (Defined Contribution-regeling), waarover deze paragraaf gaat. De beleggingen en de beleggingsadministratie van deze regeling wordt in opdracht van het Fonds uitgevoerd door Nationale Nederlanden Investment Partners (NN IP).

Extra Pensioen

Vanaf 1 januari 2012 is een vrijwillige regeling voor de opbouw van een kapitaal voor een extra pensioen of vervroeging van het pensioen geïntroduceerd. Met de 'Extra Pensioen' beleggingsrekening bij Mijn Pensioen van NN IP kan de deelnemer extra pensioenkapitaal opbouwen naast de standaard pensioenregeling.

Netto Pensioen

Sinds 1 januari 2015 geldt de nieuwe fiscale wetgeving waarmee de bovengrens aan het pensioensalaris op € 100.000 is gesteld (2018: € 105.075). Hierdoor kan over het salaris boven dit bedrag niet langer fiscaal voordelig pensioen opgebouwd worden. Het Pensioenfonds heeft hiervoor de regeling Netto Pensioen geïntroduceerd. Met de Netto Pensioen beleggingsrekening bij Mijn Pensioen van NN IP kan de deelnemer gebruikmaken van dezelfde beleggingsmogelijkheden als bij de regeling Extra Pensioen en TOP.

Tijdelijk Ouderdomspensioen

De regeling Tijdelijk Ouderdomspensioen is een prepensioenregeling die in 2012 is gesloten. Er kunnen geen nieuwe deelnemers meer toetreden en er vindt geen inleg meer plaats door de bestaande populatie.

Zorgplicht

Deelnemers in de regelingen Extra Pensioen, Netto Pensioen en TOP bouwen hun pensioenkapitaal op in een beschikbare premieregeling. Het Bestuur van het Pensioenfonds is verantwoordelijk voor het Fondsenaanbod en de periodieke evaluatie hiervan. De evaluatie in 2017 heeft geleid tot een aanpassing van het Fondsenaanbod met ingang van 2018. Bovendien zijn pensioenfondsen die een DC-regeling kennen in het kader van de wet Verbeterde premieregeling uiterlijk per 1 januari 2018 verplicht

om ook een lifecycle-beleggingsmix aan te bieden die gericht is op de aankoop van een variabele pensioenuitkering met doorbeleggingsmogelijkheid. Tevens is een lifecycle-beleggingsmix toegevoegd die specifiek gericht is op prepensioen.

Vanaf 1 januari 2018 is het Fonds verplicht om de risicohouding voor de DC-regelingen vast te stellen. Het risico wordt bepaald door in een scenarioanalyse, voor de diverse lifecycles, het verschil te bepalen tussen het verwachte pensioenkapitaal op pensioendatum (mediane waarde) en de uitkomst bij slechtweersscenario's (5e percentiel). Per leeftijdscohort is een maximale afwijking vastgesteld (de risicohouding). Na toelichting door het Fonds hebben de sociale partners met de voorgestelde risicohouding ingestemd.

De verwachting is dat het merendeel van de deelnemers van de TOP-regeling het gespaarde kapitaal gebruikt voor een ophoging van het levenslang ouderdomspensioen. Er is daarom besloten om 90% van het renterisico af te dekken en als default een lifecycle met een laag risico te hantieren dat is gericht op een aanvulling op het levenslang ouderdomspensioen.

Verder heeft het Pensioenfonds de verplichting om ten opzichte van zijn deelnemers de zorgplicht te vervullen. Een (gewezen) deelnemer dient voldoende geïnformeerd te zijn om binnen de beschikbare premieregeling een weloverwogen beleggingskeuze te maken. Dat betekent dat de (gewezen) deelnemers geïnformeerd zijn over de nieuwe lifecycle-beleggingsmixen en de mogelijkheden die dat biedt. Verder wordt de deelnemer gewezen op de risico's verbonden aan beleggingsbeslissingen die niet aansluiten bij het risicoprofiel. Als de portefeuille van de deelnemer op enig moment afwijkt van het risicoprofiel, wordt de

deelnemer met een melding daarop gettendeerd en kan de deelnemer verschillende keuzes maken om de portefeuille weer in lijn te brengen. De zorgplichtmodule die onderdeel is van de deelnemerportal van Mijn Pensioen (<https://mijnpensioen.nnip.com>) van NN IP ondersteunt de deelnemer hierbij.

Beschikbare beleggingsfondsen van de DC-regelingen

Het Pensioenfonds kent een gediversifieerd fondsenaanbod met een beperkt aantal categorieën en daarmee ook een beperkt aantal beschikbare fondsen. Vanuit zijn wettelijke zorgplicht vindt het Pensioenfonds een periodieke evaluatie op deze fondsen noodzakelijk om de kwaliteit van de aangeboden fondsen te waarborgen.

Voor deze periodieke evaluatie van de fondsen schakelt Pensioenfonds TNO NN IP in. NN IP gebruikt ook input van het gespecialiseerde managerselectieteam van NN IP, Altis Investment Management. Dit is een onafhankelijk onderdeel van NN IP. De evaluatie heeft in 2017 plaatsgevonden en heeft geresulteerd in het updaten van het Fondsenaanbod, zodat de beleggingsportefeuille beter aansluit op de huidige wensen van de (gewezen) deelnemers, goedkoper is en een beter eindresultaat oplevert. Qua opbouw van de beleggingsfondsen is een gedeelte gebaseerd op het behalen van rendement en een deel voor matching:

- Pensioenrendement: bij de invulling van het return-gedeelte wordt aansluiting gezocht bij de algemene beleggingsovertuigingen inclusief het ESG-beleid van het Fonds. Er wordt belegd in aandelen, beursgenoteerd vastgoed, hoogrentende obligaties en obligaties van opkomende markten.
- Pensioenmatching: ingevuld met drie obligatiefondsen met een passief karakter en een rentegevoeligheidsprofiel met als doel het renterisico zoveel mogelijk te beperken als de deelnemer dicht bij de pensioendatum zit (NN Liability Matching funds M, L, XL)

LifeCycle Mixen

Standaard wordt het pensioenkapitaal van de regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en TOP van de deelnemers belegd in een LifeCycle Mix, met de optie Defensief, Neutraal of Offensief, afhankelijk van het door de deelnemer opgegeven risicoprofiel. Is geen risicoprofiel door de deelnemer

opgegeven, dan wordt standaard de LifeCycle Mix Defensief toegepast. In combinatie met de resterende tijd tot de ingangsdatum van de TOP of de pensioendatum leidt dit tot een verdeling over aandelen-, obligatie- en geldmarktfondsen. Met ingang van 1 januari 2018 worden de volgende drie verschillende LifeCycle Mixen aangeboden:

- LifeCycle Mix Stabiel: dit is de default LifeCycle. Deze LifeCycle is erop gericht om het opgebouwde kapitaal om te zetten als aanvulling om het ouderdomspensioen van de (gewezen) deelnemer.
- LifeCycle Mix Variabel (nieuw): hiermee kan de (gewezen) deelnemer voorsorteren op een variabele pensioenuitkering om een deel van het kapitaal door te kunnen beleggen. Het wordt aangeraden om circa 15 jaar voor de gewenste pensioendatum hiervoor te kiezen. Het is onderzocht dat dan een optimaal rendement wordt gehaald. Voor de uiteindelijke aankoop van een variabele pensioenuitkering op de pensioendatum moet de deelnemer zich wenden tot een andere aanbieder dan Pensioenfonds TNO.
- LifeCycle Mix Prepensioen (nieuw): deze beleggingsmix is gericht op prepensioen. Hiermee is het mogelijk om het kapitaal te benutten om eerder met pensioen te gaan.

De deelnemers zijn tijdig geïnformeerd over de komst van deze nieuwe LifeCycle Mixen per 1 januari 2018. De conversie naar de nieuwe LifeCycle Mixen is echter uit kostenoverweging niet voor 1 januari 2018 uitgevoerd ten gunste van de deelnemers. Op deze manier zijn dubbele transactiekosten voorkomen.

Gemiddeld rendement

De rendementen zijn per beleggingsrekening bepaald. Het gemiddeld rendement in 2018 is circa 0,33%. De variabele spaarrente bedraagt eind december 2018 0,20%.

Kosten

In deze paragraaf wordt ingegaan op de kosten van het pensioenbeheer en het vermogensbeheer. Een van de beleggingsovertuigingen van het Pensioenfonds is dat een goed rendement gediend is met kostenbewustzijn.

Kostenbewustzijn

Het Bestuur vindt uitvoeringskosten, de beheersing daarvan en de transparantie daarover van groot belang. Het Pensioenfonds dient de deelnemers inzicht te verschaffen in de kosten van het pensioenbeheer en het vermogensbeheer. Wat betreft deze kosten wil Pensioenfonds TNO daarin voldoende transparantie bieden en uitleg geven. Vandaar dat het Fonds sinds enkele jaren participeert in de wereldwijde benchmarkvergelijkingen door Cost Effectiveness Measurement (CEM) en/of Lane, Clark & Peacock (LCP), waarbij de kostenstructuur van pensioenfonds met elkaar wordt vergeleken. Om de kosten goed te kunnen vergelijken is een uniforme presentatie essentieel. Pensioenfonds TNO volgt daarom de aanbevelingen van de Pensioenfederatie uit 2016. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt in kosten van het pensioenbeheer, kosten van het vermogensbeheer en de transactiekosten.

	2018	2017
<i>Pensioenbeheerkosten</i>		
Totaal aantal deelnemers en pensioengerechtigden	9.808	9.612
Per deelnemer/pensioengerechtigde (in euro)	€ 335	€ 308
Totaal (in duizenden euro's)	€ 3.289	€ 2.963
<i>Vermogensbeheerkosten (inclusief transactiekosten)</i>		
In procenten over gemiddeld belegd vermogen	0,76%	0,78%
Totaal (in duizenden euro's)	€ 25.760	€ 26.103
<i>Transactiekosten</i>		
In procenten over gemiddeld belegd vermogen	0,10%	0,09%
Totaal (in duizenden euro's)	€ 3.570	€ 3.041
Gemiddeld belegd vermogen (in duizenden euro's)	€ 3.378.938	€ 3.341.128
Rendement	-1,2%	3,8%

Internationale kostenbenchmark

De meest recente CEM-benchmark is die over 2017, waarvan de rapportage in 2018 beschikbaar is gekomen. Aan deze benchmark hebben wat betreft de kosten van het vermogensbeheer 24 pensioenfondsen meegedaan. In de benchmark van LCP, voor de vergelijking van de kosten van het pensioenbeheer, zijn de gegevens van 222 pensioenfondsen gebruikt.

Kosten die niet direct betrekking hebben op pensioenbeheer of vermogensbeheer zijn naar rato toegerekend aan pensioenbeheer en vermogensbeheer. Deze methodiek sluit aan bij de aanbevelingen van de Pensioenfederatie.

Op deze pagina staat een overzicht van de kosten van het vermogens- en pensioenbeheer. In de volgende paragrafen worden deze kosten verder toegelicht.

Pensioenbeheerkosten

De pensioenbeheerkosten bestaan onder meer uit de kosten voor de uitvoering van de pensioenadministratie, kosten van de toezichthouders, communicatiekosten, actuariële kosten en juridische kosten. Verder horen hier ook de kosten voor de bestuursondersteuning bij, zoals de kosten van het bestuursbureau, de kosten voor huisvesting, de bestuurskosten, eventuele projectkosten en overige bedrijfskosten. De kosten van het pensioenbeheer worden door het Fonds uitgedrukt in kosten per deelnemer. Het aantal deelnemers is in de richtlijn de optelling van de premiebetalende deelnemers en de pensioengerechtigde deelnemers.

Een van de redenen voor de kostenstijging in 2018 is het nieuwe contract met de pensioenuitvoerder, dat qua kosten hoger is uitgevallen. Daarnaast hebben aanpassingen in wet- en regelgeving geleid tot een kostenstijging.

Wijzigingen in de pensioenregeling brengen ook kosten met zich mee. De omzetting van de opgebouwde pensioenaanspra-

ken op verschillende leeftijden (65 en 67) naar de fiscale pensioenrichtleeftijd van 68 jaar heeft gezorgd voor noodzakelijke aanpassingen in de pensioenadministratie en de deelnemerscommunicatie. Gedeeltelijk was dit al in 2017 voorbereid. Tegelijkertijd is met ingang van 1 januari 2018 de garantieregeling uit 1987 met betrekking tot het ongehuwdenpensioen afgeschaft en vervangen door reguliere aanspraken op ouderdomspensioen. Uiteindelijk leiden deze aanpassingen naar verwachting tot lagere uitvoeringskosten. Ook maakt het de communicatie met de deelnemers eenvoudiger.

Een ander aspect dat invloed kan hebben op de kosten, is de garantieregeling voor het terugruilen van 68 naar 65 jaar. Deze regeling is geldig van 1 januari 2018 tot eind 2022 en ingesteld vanwege evenwichtige belangenafweging. Bij de vaststelling van de conversiefactoren voor de omzetting naar de nieuwe pensioenrichtleeftijd van 68 jaar, is gebleken dat de garantieregeling in 2018 niet hoeft te worden toegepast. Een extra voorziening daarvoor was in 2018 niet nodig. Op basis van een toets van de adviserend actuaaris is gebleken dat het terugruilen door een deelnemer van het opgebouwd ouderdomspensioen op 68 naar 65 niet nadelig is.

Daarnaast speelt het elektronisch verstrekken van persoonlijke informatie een rol bij de kosten. Het Pensioenfonds besteedt veel aandacht aan de voordelen en mogelijkheden van elektronische communicatie. Steeds meer deelnemers en pensioengerechtigden schakelen daardoor over op deze wijze van communiceren. Uit de cijfers van de website en de pensioenportal blijkt bijvoorbeeld ook dat deze vaker worden bezocht. Naast elektronische verstrekking van informatie wil het Fonds het mogelijk maken om pensioenaanvragen volledig digitaal af te handelen. Het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd van (gewezen) deelnemers brengt veel administratieve handelingen met zich mee. Verdergaande automatisering is essentieel om de uiteindelijke kostenstijging te beperken. In het nieuwe contract met AZL is dit een van de aandachtspunten. Er zijn afspraken gemaakt om maatregelen door te voeren gericht op een minder foutgevoelige en meer rendabele dienstverlening.

Met de mogelijkheden van elektronische communicatie gaat het Fonds ervanuit deelnemers een betere service te kunnen

bieden. Elektronische communicatie heeft als bijkomend voordeel dat de uitvoeringskosten kunnen worden beheerst. In 2018 zijn hiervoor verdere stappen gezet.

De kosten per deelnemer zijn dus sterk afhankelijk van onder meer de schaalgrootte van een pensioenfonds maar ook het serviceniveau en de mate en wijze van communiceren naar deelnemers. Het Bestuur van het Fonds heeft nadrukkelijk aandacht voor de uitvoeringskosten en streeft naar een goede verhouding tussen de kosten en de resultaten. Om de kosten van de pensioenuitvoering verder te beheersen zijn in de nieuwe uitbestedingsovereenkomst met AZL efficiency-afspraken gemaakt en vastgelegd in een Masterplan die moeten leiden tot een verlaging van de kosten. Er zijn geen prijsafspraken met AZL gemaakt voor na 2019, dit om te zorgen dat de efficiencylagen ook daadwerkelijk worden gemaakt en omdat mogelijke veranderingen in het pensioenstelsel met consequenties voor de pensioenuitvoering niet in te schatten zijn.

Vermogensbeheerkosten

Het totaal van de kosten voor vermogensbeheer in 2018 bedraagt afgerond € 25,76 miljoen. Dit komt overeen met 0,76% van het gemiddeld totaal belegd vermogen. De verschillende kostenniveaus zijn zeer vergelijkbaar met de kosten van vorig jaar. Op een aantal onderdelen zijn de kosten in 2018 licht gedaald door het wegvallen van eenmalige kosten en lagere performance fees. Andere kosten zijn juist licht gestegen, zoals de management fees, advieskosten en transactiekosten. Exclusief de transactiekosten, zijn de vermogensbeheerkosten uitgekomen op circa € 22 miljoen versus circa € 23 miljoen vorig jaar.

In de tabel op de volgende pagina wordt een uitsplitsing gemaakt naar kostensoort en worden de kosten vergeleken met de kosten uit 2017.

De belangrijkste kostenposten zijn de kosten van het vermogensbeheer, de prestatieafhankelijke vergoedingen en de overige kosten. Deze kostenposten worden in de volgende alinea's kort toegelicht.

De beheerkosten in 2018 zijn uitgekomen op 0,31%. Dit is een lichte stijging ten opzichte van de beheerskosten in 2017 (0,30%), die met name te maken heeft met

Vermogensbeheerkosten (in duizenden euro's)	Gemiddeld % belegd vermogen	
	2018	2017
Beheerkosten	€ 10.395	0,31%
Prestatieafhankelijke vergoedingen	€ 5.264	0,16%
Kosten fiduciair beheer	€ 2.182	0,06%
Bewaarloon	€ 555	0,02%
Advieskosten vermogensbeheer	€ 1.054	0,03%
Overige kosten	€ 2.740	0,08%
Totaal (exclusief transactiekosten)	€ 22.190	0,66%
Transactiekosten	€ 3.570	0,10%
Totaal vermogensbeheerkosten (inclusief transactiekosten)	€ 25.760	0,76%

	Gemiddeld belegd vermogen		Vermogens beheerkosten		Prestatieafhankelijke vergoedingen			=Totaal		
	€ mln	€ mln	% van cat	% van totaal	€ mln	% van cat	% van totaal	€ mln	% van cat	% van totaal
Aandelen	797,49	1,25	0,16%	0,04%	–	–	–	1,25	0,16%	0,04%
Vastrentende waarden	1.972,81	4,65	0,24%	0,14%	0,48	0,02%	0,01%	5,13	0,26%	0,15%
<i>Staatsobligaties</i>	<i>743,53</i>	<i>1,47</i>	<i>0,20%</i>	<i>0,04%</i>	–	–	–	<i>1,47</i>	<i>0,20%</i>	<i>0,04%</i>
<i>Bedrijfsobligaties</i>	<i>977,84</i>	<i>2,54</i>	<i>0,26%</i>	<i>0,08%</i>	<i>0,48</i>	<i>0,05%</i>	<i>0,01%</i>	<i>3,02</i>	<i>0,31%</i>	<i>0,09%</i>
<i>Hypotheken</i>	<i>251,44</i>	<i>0,64</i>	<i>0,25%</i>	<i>0,02%</i>	–	–	–	<i>0,64</i>	<i>0,25%</i>	<i>0,02%</i>
Vastgoed	126,02	1,26	1,00%	0,04%	0,44	0,35%	0,01%	1,70	1,35%	0,05%
Private Equity	161,44	5,49	3,40%	0,16%	4,34	2,69%	0,13%	9,83	6,09%	0,29%
Overige assets	321,17	0,48	0,15%	0,01%	–	–	–	0,48	0,15%	0,01%
Interne/externe ov. kosten	0,00	3,79	0,11%	0,11%	–	–	–	3,79	0,11%	0,11%
Totaal	€ 3.378,94	€ 16,93	0,50%	€ 5,26	0,16%	€ 22,19	0,66%			

de aanstelling van nieuwe Private Equity-managers.

De prestatieafhankelijke vergoedingen zijn vergoedingen die zijn betaald aan voornamelijk Private Equity- en vastgoedmanagers. Tevens is in 2018 voor het laatst een prestatieafhankelijke vergoeding betaald aan een van de actieve obligatiemanagers.

In vergelijking met het voorgaande jaar zijn deze kosten gedaald van 0,19% naar

0,16% van het totaal gemiddeld belegd vermogen. Dit is een daling van ongeveer € 1 miljoen. Deze daling komt met name door nieuwe fee-afspraken met een van de actieve obligatiemanagers. Hierdoor daalde de performance fee met ongeveer € 0,6 miljoen ten opzichte van 2017. De overige daling is afkomstig van de Private Equity en vastgoedmanagers die in 2018 een iets lagere performance fee in rekening hebben gebracht.

Onder overige kosten zijn de kosten voor de custodian opgenomen en overige kosten van externe managers, zoals audit fees, legal fees en administration fees.

Uit de tabel op de vorige pagina blijkt het verschil in kosten (afgerond) en percentages tussen de diverse beleggingscategorieën.

Transactiekosten

De transactiekosten bestaan onder meer uit de transactiekosten die voortkomen uit actief beheer, verschuivingen tussen fondsen en de kosten voor aan- en verkopen ten gevolge van de valutahedge. De hiermee verbonden transactiekosten bedragen ongeveer € 3,57 miljoen (2017 € 3,04 miljoen).

De stijging van de transactiekosten wordt met name veroorzaakt doordat een deel van de overige kosten zijn overgeheveld naar de post transactiekosten. Dit zijn met name de kosten van de Private Equity en de Real Estate-portefeuille.

In 2018 is een nieuwe EM-aandelenmanager aangesteld. Hierdoor was er in 2018 sprake van eenmalige transitiekosten.

Aansluiting met de jaarrekening

De toelichting op de vermogensbeheerkosten in het bestuursverslag wijkt op onderdelen af van de kosten zoals die gepresenteerd zijn in de jaarrekening. Dit komt omdat de toelichting in het bestuursverslag rekening houdt met de Aanbevelingen Uitvoeringkosten van de Pensioenfederatie. In de jaarrekening zijn de kosten verantwoord volgens de Richtlijnen van de Raad voor de Jaarverslaggeving.

Ter verduidelijking is in de onderste tabel op deze pagina de aansluiting tussen de vermogensbeheerkosten, zoals gepresenteerd in het bestuursverslag, en de kosten zoals opgenomen in de jaarrekening weer gegeven.

Regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en TOP (DC-regelingen)

Het Pensioenfonds biedt naast de reguliere pensioenopbouw de mogelijkheid om Extra Pensioen en Netto Pensioen op te bouwen volgens de Defined Contribution-regeling (DC-regeling). Daarnaast zijn er nog rechten in het kader van de Tijdelijk Ouderdomspensioenregeling (TOP). De beleggingen in deze regelingen zijn volledig voor risico (gewezen) deelnemers.

Totale transactiekosten (in duizenden euro's)	2018	% belegd vermogen	2017	% belegd vermogen
Transactiekosten	€ 3.444	0,10%	€ 3.041	0,09%
Transitiekosten	€ 127	0,00%	€ 0	0,00%
	€ 3.570	0,10%	€ 3.041	0,09%

Aansluiting met de jaarrekening (in duizenden euro's)	Vermogens- beheerkosten	Performance gerelateerde vergoedingen	Transactie- kosten	Totale kosten
Beheervergoedingen	€ 5.665	€ 484	€ 0	€ 6.149
Bewaarloon	€ 555	€ 0	€ 0	€ 555
Overige kosten	€ 1.206	€ 0	€ 0	€ 1.206
Kosten opgenomen in de jaarrekening	€ 7.426	€ 484	€ 0	€ 7.910
Kosten gesaldeerd met indirecte beleggingsopbrengsten	€ 9.500	€ 4.780	€ 3.570	€ 17.850
Totale vermogensbeheerkosten en transactiekosten	€ 16.926	€ 5.264	€ 3.570	€ 25.760

Vermogensbeheerkosten DC-regelingen (in duizenden euro's)	2018	% belegd vermogen
Beheerkosten externe vermogensbeheerder	€ 181	0,16%
Kosten beleggingsfondsen	€ 199	0,17%
Overige fondskosten (administratie)	€ 86	0,08%
Totaal vermogensbeheerkosten	€ 467	0,41%

Eind 2018 bedroeg het belegd vermogen voor risico (gewezen) deelnemers in totaal € 113 miljoen. Deze beleggingen zijn ondergebracht bij een externe vermogensbeheerder. In bovenstaande tabel zijn de kosten voor de beleggingen voor risico deelnemers weergegeven voor 2018.

De beheerkosten in de omvang van 0,16% van het belegd vermogen worden door de fondsmanagers in rekening gebracht. De kosten van de beleggingsfondsen zijn in de koersen van de beleggingen verwerkt en bedragen 0,17% van het belegd vermogen. In bovenstaande kostenoverzicht zijn de administratiekosten van 0,08% die het Pensioenfonds in rekening brengt onder overige fondskosten verwerkt.

De beheerkosten externe vermogensbeheerder, de overige fondskosten en administratiekosten worden per kwartaal in mindering gebracht op de eventuele aanwezige cash of beleggingen.

Risicobeheer

In deze paragraaf wordt beschreven hoe het Bestuur het risicobeheer heeft vormgegeven, wat de risico's zijn en welke beheersmaatregelen voor de specifieke risico's genomen zijn.

Het Bestuur moet voor zijn eigen processen 'in control' zijn maar ook voor de processen die zijn uitbesteed aan de pensioenuitvoerder en de externe vermogensbeheerders. Het Bestuur moet voldoende inzicht hebben in de mate waarin strategische en operationele doelstellingen worden gerealiseerd, risico's worden onderkend en beheerst, de rapportages van het Fonds betrouwbaar zijn en relevante wet- en regelgeving door het Fonds wordt nageleefd. Bij het bepalen van het beleid en het nemen van belangrijke besluiten maakt het Bestuur een afweging tussen risico, en de beheersing daarvan, rendement en kosten. Daarbij heeft het Bestuur grenzen gesteld aan de omvang van de risico's; deze zijn afgeleid van de risicohouding en risicodraagkracht.

Risicobereidheid

Het Pensioenfonds heeft de ambitie een waardevast pensioen te realiseren met een acceptabel risico en tegen een acceptabele en stabiele premie. De pensioenen worden gefinancierd uit de premie en de beleggingsopbrengsten. Om dit laatste te kunnen realiseren, moet het Fonds beleggingsrisico's nemen. Het Bestuur heeft na overleg met de sociale partners en het Verantwoordingsorgaan bepaald in welke

mate het Fonds bereid is risico's te lopen. Ook is tijdens de locatiebezoeken in 2017 en 2018 aandacht besteed aan de risicobereidheid via een interactieve sessie met de aanwezige deelnemers. De uitkomst hiervan is vertaald in een risicohouding voor de korte en lange termijn.

Risicohouding korte termijn

Als maatstaf voor de risicohouding op korte termijn heeft het Bestuur een risicobudget bepaald dat is uitgedrukt in termen van de volatiliteit van de dekkingsgraad. De randvoorwaarde is dat deze niet meer dan 11% bedraagt. De ondergrens is gesteld op 8%. Een lager risico dan 8% brengt op langere termijn de ambitie in gevaar en een risico hoger dan 11% leidt tot te grote kortetermijnrisico's.

Risicohouding lange termijn

De risicohouding voor de lange termijn heeft het Bestuur uitgedrukt in een minimale dekkingsgraad en een maximale korting. Het Bestuur ziet een actuele dekkingsgraad van 90% als een belangrijke ondergrens. Als de kans op een actuele dekkingsgraad van onder de 90% binnen 1 jaar groter wordt dan 15%, dan zal het Bestuur overwegen het beleggingsbeleid aan te pas-

sen om de beleggingsrisico's te verlagen. Daarnaast streeft het Bestuur ernaar om de maximale korting van de aanspraken en uitkeringen in enig jaar niet groter te laten zijn dan 1,5% per jaar, waarbij rekening is gehouden met het feit dat kortingen mogen worden verdeeld over 10 jaar.

Het Bestuur voert jaarlijks een (wettelijke) haalbaarheidstoets uit om vast te stellen of het Fonds nog voldoet aan de vastgestelde ondergrenzen voor de risicohouding van de korte en lange termijn. Net als voorgaande jaren is er op basis van de uitslagen van de uitgevoerde haalbaarheidstoets in 2018 wettelijk geen aanleiding om met sociale partners in gesprek te gaan over de financiële opzet van de pensioenregeling.

Systeem van risicomanagement

Het beleid van het Pensioenfonds is gericht op integrale en beheerste bedrijfsvoering. Dit houdt onder meer in het beschikken over een adequate risicomanagementcyclus. De risicomanagementcyclus start bij het Pensioenfonds met het bepalen van de doelstellingen en de risicobereidheid. Deze worden, zoals hierboven beschreven, vastgelegd en jaarlijks geactualiseerd. In 2018 zijn er geen belangrijke wijzigingen aangebracht in de risicohoudingen voor zowel de korte als de lange termijn. De volgende stap in de cyclus is het identificeren en inschatten van de risico's. Belangrijke instrumenten in dit kader zijn de periodiek uitgevoerde ALM-studies en de jaarlijks uitgevoerde integrale Risicoanalyse. Aanvullend hierop heeft het Pensioenfonds begin 2019 een Systematische Integriteits Risicoanalyse (SIRA) uitgevoerd. In deze SIRA wordt, in aanvulling op de jaarlijkse integrale Risicoanalyse, specifiek ingegaan op risico's rondom integriteit en belangenverstrengeling.

De periodieke ALM-studie is in 2018 geactualiseerd. De uitkomsten van de ALM-studie lagen in lijn met voorgaande jaren. Er heeft dan ook geen aanpassing van de strategische normportefeuille plaatsgevonden. In de Risicoanalyse wordt een duidelijke koppeling gelegd tussen de geïnventariseerde risico's en de in de organisatie aanwezige beheersmaatregelen. Mocht de conclusie zijn dat sommige beheersmaatregelen nog onvoldoende zijn, dan worden verbeteracties geformuleerd en doorgevoerd. De werking van de interne beheersmaatregelen moet worden gemonitord, dit is een

continu proces dat vooral plaatsvindt bij het bestuursbureau van het Pensioenfonds. De laatste stap in de cyclus is bewaking van de verbeteracties en de rapportage over risico's. Hiervoor heeft het Bestuur de beschikking over diverse rapportages, zowel van de verschillende uitvoeringsorganisaties als van het bestuursbureau.

Het risicomanagement is ingericht volgens het 'three lines of defence'-model. De first line of defence is primair belegd bij de Uitvoeringsorganisatie Beleggingen (UB) en het Hoofd Pensioenbeheer. De UB houdt toezicht op de Lead Overlay Manager, de custodian en de vermogensbeheerders. Het Hoofd Pensioenbeheer houdt toezicht op de pensioenuitvoerder.

De second line of defence is belegd bij de beoogde sleutelfunctiehouder risicobeheer en de beoogde sleutelfunctiehouder actuariael. Zij houden toezicht op het risicomanagement en de actuariële aspecten. De Beleggingsadviescommissie houdt toezicht op de UB. De Commissie Pensioenbeheer houdt toezicht op het Hoofd Pensioenbeheer. De controller houdt toezicht op de financiële administratie en de rapportages aan toezichthouder DNB. De compliance-functie houdt toezicht op de governance en compliance van het Pensioenfonds. De pensioenjurist toetst op compliance met wet- en regelgeving. Met betrekking tot het gedragstoezicht is zowel een interne als een externe compliance officer benoemd. De functionaris gegevensbescherming houdt toezicht op de naleving van de wet AVG bij het Pensioenfonds en de pensioenuitvoerder.

De third line of defence is belegd bij de beoogde sleutelfunctiehouder interne audit, die belast is met de audit op de interne bedrijfsvoering van het Pensioenfonds. Daarnaast zitten in de third line of defence de Audit, Risk en Compliance Committee, de externe accountant en de certificerende actuaris. De Audit, Risk en Compliance Committee is een adviesorgaan van het Bestuur dat de opzet en effectiviteit van het risicomanagement en de interne beheersing oordeelt. Ook is er jaarlijks de accountantscontrole door een externe accountant en ontvangt het Bestuur een rapport van de certificerende actuaris. Aanvullend op deze three lines of defence houden de toezichthouders, DNB en AFM, toezicht op het Pensioenfonds.

De eindverantwoordelijkheid is belegd bij het Bestuur. Vanaf 1 juli 2018 heeft het Pensioenfonds een Raad van Toezicht. De Raad van Toezicht is verantwoordelijk voor het interne toezicht bij het Pensioenfonds.

Voor een verdere beschrijving van het risicomanagement rondom beleggingen heeft het Fonds het Financieel Risico Framework vastgesteld. Dit framework bevat een integrale beschrijving en structurering van de financiële risico's van het Pensioenfonds rondom de beleggingen. Het doel van dit framework is in de eerste plaats om de hiërarchische structuur van de financiële risico's inzichtelijk te maken. Vervolgens wordt per 'risiconiveau' aangegeven wat de relevante risico's zijn, wie beslist over de risico-acceptatie, hoe de risico's worden gemeten en gerapporteerd, wie over de risico's adviseert en wie verantwoordelijk zijn voor de monitoring. Het Financieel Risico Framework behandelt uitdrukkelijk niet de niet-financiële risico's zoals operationeel risico, IT-risico en integriteitsrisico. Hoewel deze risico's indirect ook verband houden met de financiële risico's, is ervoor gekozen om deze niet expliciet op te nemen in het Financieel Risico Framework. Deze risico's en de beheersing van niet-financiële risico's zijn in afzonderlijke documenten vastgelegd.

Het risicobeheer van het Pensioenfonds is gericht op Integraal Risico Management (IRM). Het krijgt veel aandacht en wordt stap voor stap verder versterkt.

Managementrapportages en monitoring

Om het Pensioenfonds goed te kunnen besturen is informatie cruciaal. Het Bestuur krijgt in verschillende frequenties rapportages van monitorende en controlerende instanties.

Van de externe uitvoerend actuaaris is over 2018 het actuariële analyserapport ontvangen. De certificerende actuaaris heeft gezorgd voor de actuariële verklaring en het certificeringsrapport. Het actuariële analyserapport is ook beoordeeld door de adviserend actuaaris van het Fonds. Van de accountant is het accountantsverslag en de controleverklaring bij de jaarrekening ontvangen. Daarnaast ontvangt het Bestuur per kwartaal managementrapportages van het bestuursbureau over het vermogensbeheer, het pensioenbeheer en het risicobeheer. De beleggingsrisico's van het Fonds komen op kwartaalbasis aan bod in de specifiek hiervoor ontwikkelde risicomonitor, die wordt opgesteld door de ALM-adviseur in samenwerking met de custodian van het Pensioenfonds. In deze monitor komen diverse facetten van het risicomanagement aan de orde waaronder een ex-post en ex-ante risicoanalyse. Het Bestuur heeft deze rapportages bestudeerd, besproken en waar nodig is actie ondernomen.

Verder ontvangt het Bestuur maandelijks tussenrapportages over de beleggingsresultaten van de custodian en wekelijks een rapportage over de hoogte van de verschillende dekkingsgraden, voorzien van de inflatieverwachting en de ontwikkeling van de relevante rentetermijnstructuren.

'Three Lines of Defence'-model

Identificatie voornaamste risico's

Voor de identificatie van de voornaamste risico's voert het bestuursbureau jaarlijks een integrale risicoanalyse uit. In die analyse wordt beoordeeld of er nieuwe risico's zijn ontstaan en bestaande risico's en beheersmaatregelen worden geëvalueerd. In de Risicoanalyse 2018 zijn de belangrijkste bruto risico's van het Fonds benoemd en ingedeeld in de categorieën van de Financiële Instellingen Risicoanalyse Methode (FIRM) van DNB.

De bruto risico's zijn gescoord op de kans dat deze zich voordoen en op de verwachte impact mochten deze risico's zich voordoen. Voor alle geïnventariseerde risico's is beschreven welke beheersmaatregelen in de organisatie aanwezig zijn. Vervolgens is bepaald wat de restrisico's zijn nadat rekening is gehouden met de genomen beheersmaatregelen. Op basis van die uitkomsten zijn indien nodig aanvullende beheersmaat-

Financiële risico's

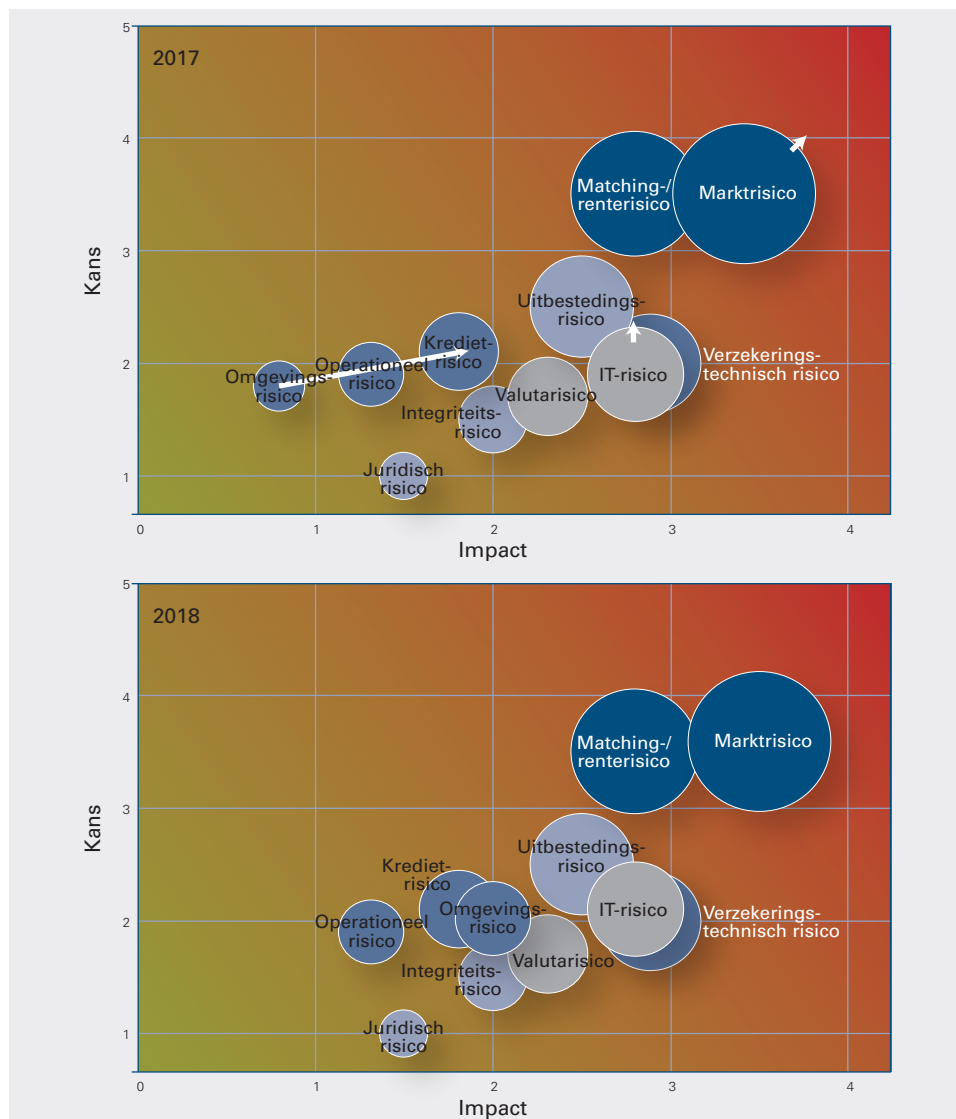
Matching-/renterisico
Valutarisico
Marktrisico
Kredietrisico
Verzekeringstechnisch risico

Niet-financiële risico's

Omgevingsrisico
Operationeel risico
Uitbestedingsrisico
IT-risico
Integriteitsrisico
Juridisch risico

regelen ontwikkeld om onvoldoende en zwak beheerste risico's (beter) te kunnen beheersen. Aan de uitkomsten van de Risicoanalyse zijn in 2018 interviews met de Bestuursleden toegevoegd. Deze interviews zijn gehouden om de risicocategorieën uitgebreid door te spreken en te brainstormen over mogelijk nog niet onderkende risico's.

De kwantificering van de belangrijkste financiële risico's is terug te vinden in de solvabiliteitstoets (S-toets) die is opgenomen

aan het einde van deze paragraaf en in de risicoparagraaf van de jaarrekening.

Risicocategorieën

In de op de vorige pagina getoonde bollen- en grafieken is af te lezen hoe de netto risico's van het Fonds zijn gescoord in 2017 en in 2018. Met pijlen is in de grafiek van 2017 aangegeven of de inschatting in 2018 is gewijzigd. Duidelijk is dat het marktrisico en het matching-/renterisico de grootste risico's voor het Fonds zijn. Daarna volgen het

uitbestedingsrisico, het verzekeringstechnisch risico en het IT-risico.

Vergeleken met 2017 zijn in 2018 vooral het IT-risico, het omgevingsrisico en het marktrisico door het Fonds hoger ingeschat qua kans en impact.

Hieronder is per risicocategorie een beschrijving gegeven van het risico, de getroffen beheersmaatregelen en de eventuele ontwikkelingen in het boekjaar.

Matching-/renterisico

Het matching-/renterisico ontstaat als de beleggingen en de verplichtingen niet gematcht zijn. Het belangrijkste geïdentifi-

ceerde matching-/renterisico is het renterisico.

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2018	Monitoring
Renterisico	Renteafdekking op basis van de dynamische rentehedge staffel	40,0% afgedekt door middel van staatsobligaties, bedrijfsobligaties, hypotheken en rentederivaten	De custodian monitort op dagbasis de hoogte van de rentehedge

Renterisico

Het renterisico vormt een belangrijk risico voor de financiële positie van het Fonds en ontstaat als er een 'mismatch' is tussen de rentegevoeligheid van de beleggingen en die van de pensioenverplichtingen.

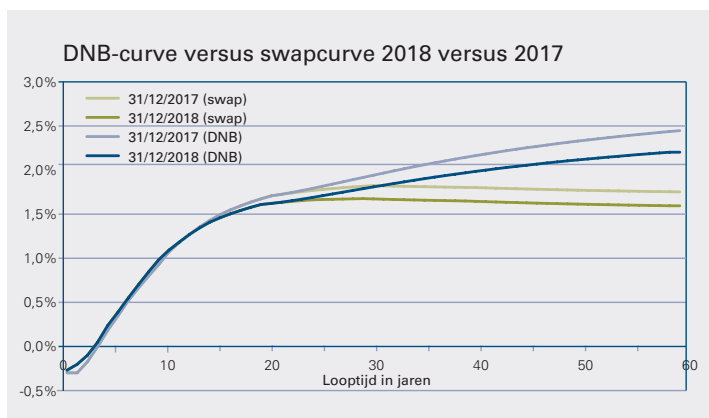
Voor het bepalen van de hoogte van de renteafdekking hanteert het Pensioenfonds een dynamische rentestaffel. In deze staffel is bepaald dat een lager (hogere) niveau van de 30-jaarsswaprente leidt tot een lagere (hogere) afdekking.

Onderdeel van het rente-afdekkingsbeleid is dat bij een dekkingsgraad onder de

104,1%, de renteafdekking niet verder verlaagd mag worden. Voor de staffel geldt tevens het 'volg-tenzij'-principe. Als er zwaarwegende argumenten zijn, die in de Beleggingsadviescommissie worden besproken, om de rentehedge staffel niet te volgen, vindt er geen aanpassing plaats.

Begin maart 2017 is de 30-jaarsswaprente tot boven de 1,5% gestegen. De rentehedge is toen, conform de staffel, opgehoogd naar 40% en op dat niveau is de rentehedge in 2018 blijven staan. Dit betekent dat het Bestuur de rentekarakteristieken van de pensioenverplichtingen, gewaardeerd volgens de swapcurve, voor 40% beoogt te repliceren aan de beleggingenkant. Het Pensioenfonds heeft hierbij gebruikgemaakt van de rentekarakteristieken die aanwezig zijn in het mandaat van renteswaps, het mandaat van de langlopende Europese staatsobligaties, het hypotheekmandaat en het mandaat van de Europese bedrijfsobligaties.

In de grafiek op deze pagina is het verloop van de swapcurve voor verschillende looptijden afgezet tegen de DNB-curve voor zowel ultimo 2018 als voor ultimo 2017.

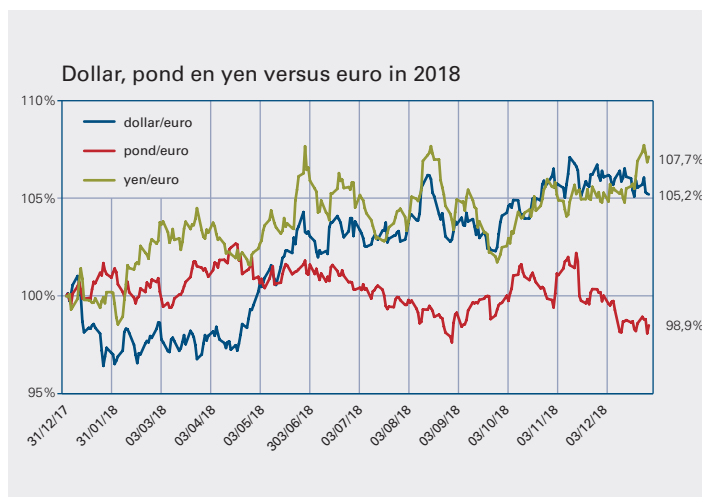
Valutarisico

Slechts een deel van het vermogen van het Pensioenfonds is belegd in vreemde valuta. Hierdoor loopt het Pensioenfonds een valutarisico door het meer of minder waard worden van deze valuta's ten opzichte van de euro. Het Bestuur wil dit valutarisico voor 50% afdekken. Dit is praktisch ingevuld door van de liquide beleggingen de belangrijkste valutaposities, zijnde de Amerikaanse dollar, Japanse yen en het Britse pond, voor 100% af te dekken. Onder de liquide beleggingen vallen de beursgenoteerde aandelen- en obligatieportefeuilles. Het valutarisico in de overige valuta's en in de illiquide portefeuille worden niet afgedekt.

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2018	Monitoring
Valutarisico	Beleid van het Pensioenfonds is om 50% van het aanwezige valutarisico in de portefeuille af te dekken	Het resterende valutarisico is na afdekking 18,8% van de totale portefeuille. Gezien de afdekking van 50% van de aanwezige valuta, is de verwachting dat het resterende valutarisico onder de 20% blijft.	Per kwartaal wordt gemonitord of de afdekking van het valutarisico gedurende het kwartaal effectief heeft plaatsgevonden

Het totale valutarisico eind 2018 bedroeg afgerond 37% van het totaal belegd vermogen. Dit komt overeen met een bedrag van circa € 1.220 miljoen. Na afdekking resteert een ongedekte positie vreemde valuta-positie van € 620 miljoen. Dit komt overeen met ongeveer 18,8% van het totaal belegd vermogen en bestaat uit ongedekte posities van met name de Amerikaanse dollar in Private-Equity en Vastgoed en de valuta's van aandelen en obligaties in Emerging Markets. Hiermee is het Pensioenfonds onder de grens van 20% gebleven zoals die in de beheersmaatregel is vastgesteld voor het resterende valutarisico.

In de grafiek op deze pagina wordt de relatieve beweging van de Amerikaanse dollar, het Engelse pond en de Japanse yen getoond ten opzichte van de euro gedurende 2018. Hieruit blijkt dat de Japanse yen en de Amerikaanse dollar gedurende 2018 in waarde zijn gestegen ten opzichte van de euro. Het Engelse pond daarentegen, is in waarde gedaald ten opzichte van de euro.

Marktrisico

Dit is het risico dat het Pensioenfonds verlies leidt door bewegingen in de financiële markten. De belangrijkste geïdentificeerde marktrisico's zijn het zakelijkewaardenrisico, het liquiditeitsrisico en het concentratierisico.

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2018	Monitoring
Risico zakelijke waarden (bestaat uit aandelen, vastgoed en Private Equity).	De strategische beleggingsmix en de daarbij gedefiniëerde bandbreedtes	De allocatie zakelijke waarden bedraagt 31,6% en daarmee is deze binnen de gestelde bandbreedtes	De strategische bandbreedtes worden door de custodian op dagbasis gemonitord
Liquiditeitsrisico	1% van het belegd vermogen aanhouden in cash, om vier maanden pensioenuitkeringen te kunnen betalen	Er zijn voldoende liquide beleggingen aanwezig, dan wel op korte termijn liquide te maken	Het bestuursbureau stelt maandelijks een cashflowprognose op om de hoogte van de liquide beleggingen te monitoren
Concentratierisico	In de portefeuille dienen geen materiële concentratierisico's te worden gelopen	Voldoende spreiding in de aard en kenmerken van beleggingen en/of tegenpartijen	Het bestuursbureau monitort dat met voldoende verschillende tegenpartijen wordt gehandeld ten aanzien van collateral

Zakelijkewaardenrisico

Het zakelijkewaardenrisico betreft het risico dat het eigen vermogen daalt doordat de waarde van de beleggingen in aandelen, Private Equity en vastgoed daalt. Het risico wordt veroorzaakt door factoren gerelateerd aan een individuele belegging, de uitgevende instelling of generieke factoren. Het zakelijkewaardenrisico wordt gemitigeerd door diversificatie die onder meer is vastgelegd in de strategische beleggingsmix van het Pensioenfonds. Naast de strategische beleggingsmix, heeft het Pensioenfonds in de mandaten die zijn afgesloten met de externe vermogensbeheerders richtlijnen voor de sectoren, landen of tegenpartijen waarin mag worden belegd. Het zakelijkewaardenrisico is in 2018 vrijwel gelijk gebleven aan voorgaand jaar.

Liquiditeitsrisico

Er is een risico dat beleggingen niet tijdig en/of niet tegen een aanvaardbare prijs kunnen worden omgezet in liquide middelen. Liquide middelen kunnen nodig zijn als de pensioenuitkeringen de inkomsten aan pensioenpremie overstijgen. Vandaar dat het Bestuur, bij de vaststelling van de jaarlijkse normportefeuille, ervoor zorgt dat het overgrote deel van het vermogen belegd wordt in instrumenten die snel, en tegen een aanvaardbare prijs, liquide gemaakt

kunnen worden. Dit betreffen vooral beursgenoteerde aandelen, obligaties en geldmarktfondsen.

Het overige deel, circa 18% van het vermogen, is belegd in meer illiquide beleggingscategorieën, zoals niet-beursgenoteerd vastgoed, Private Equity en hypotheek. Dit percentage is lager dan het door het Bestuur vastgestelde maximum van 23%. Deze beleggingen zijn minder snel van de hand te doen. Het Bestuur heeft bewust voor deze categorieën gekozen omdat de verwachting is dat met deze categorieën een hoger rendement kan worden behaald. Daarnaast draagt het bij aan een goede risicospreiding.

Ook bij het gebruik van afgeleide producten (derivaten) kan een aanzienlijk liquiditeitsrisico worden gelopen. Bij de keuze voor het gebruik van afgeleide producten wordt het liquiditeitsrisico zwaar meegewogen. Posities worden afgedekt door het geven, dan wel het verkrijgen, van onderpand.

Om alles goed te kunnen monitoren, wordt periodiek door het bestuursbureau een liquiditeitsprognose opgesteld waarbij onder andere rekening wordt gehouden met de directe beleggingsopbrengsten en andere inkomsten zoals premies en uitgaven zoals de pensioenuitkeringen en inkomende en

uitgaande waardeoverdrachten. Het Bestuur wil voldoende cash beschikbaar hebben om de maandelijkse uitkeringen voor een periode van minimaal vier maanden te kunnen betalen.

Concentratierisico

Concentraties kunnen ertoe leiden dat het Fonds bij grote veranderingen in bijvoorbeeld de waardering of de financiële positie van een tegenpartij grote financiële gevolgen ondervindt. Concentratierisico's kunnen optreden bij een concentratie in de beleggingsportefeuille in producten, regio's of landen en economische sectoren. Naast concentraties in de beleggingsportefeuille kan ook sprake zijn van concentraties in de verplichtingen en de uitvoering. Om

concentratierisico's in de beleggingsportefeuille te beheersen, bepaalt het Bestuur de spreiding van de beleggingsportefeuille jaarlijks in een normportefeuille waarin de beleggingsmix, voorzien van bandbreedtes, wordt vastgelegd. Deze normportefeuille is gebaseerd op het risicoprofiel van het Fonds en afgeleid uit de meest recente ALM-studie. Daarnaast streeft het Bestuur naar spreiding over voldoende tegenpartijen bij de handel in derivatentransacties. Op grond van een analyse heeft het Bestuur geconcludeerd dat er geen sprake is van bijzondere concentraties in de beleggingsportefeuille. Er hoeft daarom ook geen buffer voor het concentratierisico te worden aangehouden.

Uitbestedingsrisico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2018	Monitoring
Uitbestedingsrisico	Het Fonds dient geen materieel uitbestedingsrisico te lopen	Contracten en service level agreements met uitvoerder en vermogensbeheerders	Het bestuursbureau monitort de uitvoeringsorganisaties d.m.v. controles en eventuele audits

Het Fonds heeft een groot deel van zijn uitvoerende taken uitbesteed aan externe partijen, waaronder de pensioenuitvoering. Omdat het Pensioenfonds eindverantwoordelijk is voor de pensioenuitvoering, wordt de uitbesteding door het Bestuur periodiek getoetst. In dit kader heeft het Bestuur de uitvoeringsorganisatie opdracht gegeven de te volgen procedures te documenteren en een incidentenregistratie te voeren. In kwartaalrapportages wordt het Bestuur geïnformeerd over de operationele activiteiten. Belangrijkste aandachtspunten hierbij zijn de continuïteit, de integriteit en de kwaliteit van de uitbestede werkzaamheden. Daarnaast wordt ook jaarlijks door het Bestuur getoetst of het Fonds voldoende 'in control' is ten aanzien van de overige uitbestede processen. Deze beoordeling wordt door het bestuursbureau uitgevoerd aan de hand van dossieronderzoek, de afgesloten contracten, de service level agreements, de rapportages en besprekingen met de externe partijen. Getoetst is of én in hoeverre aan de eisen is voldaan die zijn vastgelegd in de wet- en regelgeving, de Guidance uitbesteding pensioenfondsen van

De Nederlandsche Bank (DNB) en het door het Bestuur vastgestelde Bestuursbeleid Uitbesteding, inclusief de daarbij behorende checklist.

Voor 2018 is vastgesteld dat aan alle eisen wordt voldaan. Van de belangrijkste uitvoerders zijn de gecertificeerde ISAE 3402-rapporten opgevraagd en beoordeeld. Hierbij is ook specifiek aandacht besteed aan de processen rondom IT-risico's. Deze certificering waarborgt dat de administratieve processen in opzet, bestaan en werking voldoen aan de gestelde kwaliteitseisen.

Voor de continue monitoring van het uitbestedingsrisico heeft het Bestuur meerdere beheersmaatregelen getroffen. Naast de integrale risicorapportage per kwartaal worden de risico's rondom de uitbesteding van het vermogensbeheer gemonitord door de custodian en het bestuursbureau. De custodian controleert op dagbasis of de afspraken met discretionaire vermogensbeheerders worden nagekomen overeenkomstig de beleggingsrichtlijnen. Hieronder vallen het verzoek om af te zien van investeringen in ondernemingen die in strijd handelen met de UN Global Compact Principles,

gesanctioneerde landen, de bij wet verboden clustermunitiebedrijven. Sinds 2018 worden ook bedrijven uitgesloten die actief zijn in de tabakssector. Een uitzondering op het controlemodel op dagbasis door de custodian zijn de afspraken met betrekking tot de valutahedge. Deze vinden plaats op maandbasis.

Voor de monitoring van het uitbestedingsrisico rondom de pensioenuitvoering is er een controlemodel vastgesteld waarin de

door het bestuursbureau uit te voeren controles met de uitvoerder zijn afgestemd. De controles rondom de pensioenuitvoering bestaan uit doorlopende controles, periodieke controles op bijvoorbeeld de uitkeringen en de premienota's en eventueel een jaarlijkse audit. Met deze controles wordt ernaar gestreefd een goed beeld te krijgen van de processen en interne controles bij de pensioenuitvoerder.

Operationeel risico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2018	Monitoring
Operationeel risico	Het Fonds dient geen materieel operationeel risico te lopen	Er zijn voldoende beheersmaatregelen getroffen	Het bestuursbureau monitort de uitvoeringsorganisaties d.m.v. controles

Als operationele risico's zijn onder andere benoemd: het risico van een onjuiste afwikkeling van transacties, de vertrouwelijkheid van gegevens, het verloren gaan van informatie, de kwaliteit van de medewerkers en de kwaliteit van de managementinformatie. Deze risico's worden door het Fonds beheerst door het stellen van hoge kwaliteitseisen aan de medewerkers en de organisaties die bij de uitvoering zijn betrokken. Het bestuursbureau monitort de kwaliteit

van de uitbestede werkzaamheden en ontvangen rapportages en treedt met deze organisaties in overleg om, waar mogelijk, de kwaliteit te verbeteren.

Op grond van een analyse heeft het Bestuur geconcludeerd dat er geen sprake is van belangrijke resterende operationele risico's, waardoor bij de berekening van het vereist eigen vermogen geen buffer voor het operationeel risico wordt aangehouden.

Juridisch risico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2018	Monitoring
Juridisch risico	Het Fonds dient geen materieel juridisch risico te lopen	Voldoende juridische kennis intern aanwezig. Indien nodig wordt juridische expertise ingehuurd	De monitoring op juridische risico's vindt ad hoc plaats wanneer van toepassing

Als belangrijkste juridische risico's zijn het risico op aansprakelijkheid, de complexiteit van contracten en wijzigingen in wet- en regelgeving geïdentificeerd. De af te sluiten contracten, inclusief de aansprakelijkheidsclausules, worden intern juridisch getoetst. Indien nodig, bijvoorbeeld bij contracten waarop het buitenlands recht van toepassing is, wordt er externe juridische expertise ingehuurd. Ten aanzien van de wijzigingen in wet- en regelgeving wordt

er door het bestuursbureau periodiek nagegaan of het Fonds nog compliant is met de belangrijkste wet- en regelgeving. In 2015 heeft onder andere DNB een toetsing op de fondsdocumenten uitgevoerd, hieruit zijn geen bijzonderheden komen. Begin 2019 heeft het Fonds intern een toets uitgevoerd, waaruit ook geen bijzonderheden zijn gekomen.

Integriteitsrisico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2018	Monitoring
Integriteitsrisico	Het Fonds dient geen materieel integriteitsrisico te lopen	Er is veel beleid rondom integriteit en jaarlijkse naleving wordt getoetst	De Compliance Officer monitort de naleving van de Gedragscode door het jaarlijks opvragen van Nalevingsverklaringen bij alle verbonden personen en het opvragen van nevenfuncties, relatiegeschenken, privé-beleggingstransacties bij de insiders

Het integriteitsrisico is het risico dat de integriteit van het Fonds wordt beïnvloed als gevolg van niet integere of onethische gedragingen van de organisatie, de medewerkers of de leiding van het Pensioenfonds. Het Bestuur hecht veel waarde aan het positief beïnvloeden van de cultuur, het gedrag en de motivatie van de medewerkers. Om dit te waarborgen heeft het Bestuur de volgende procedures vastgesteld:

- Integriteitsbeleid.
- Compliance Program.
- Gedragscode.
- Klokkenuiderregeling.
- Incidentenregeling en Regeling operationele voorvallen.
- Interne klachten- en geschillenregeling.

Deze procedures gelden als gedragslijn voor integer en ethisch gedrag van het Pensioenfonds en de betrokken medewerkers. Voor de jaarlijkse toetsing op de naleving hiervan heeft het Bestuur een externe en interne compliance officer aangesteld. In het verslagjaar zijn geen overtredingen vastgesteld. De nevenfuncties van de bestuursleden zijn opgenomen in bijlage 3.

Bij de procedures van het Pensioenfonds is rekening gehouden met eventuele aanpassingen in de regelgeving, de 'Code Pensioenfonds' en het geactualiseerde 'Model Gedragscode van de Pensioenfederatie'. Ook bestuursleden worden aangemerkt als insiders. De status van insider betekent dat twee keer per jaar aan de externe compliance officer een opgave verstrekt moet worden van alle beleggingstransacties van de afgelopen periode. Beleggingen in fondsen hoeven niet te worden opgegeven.

Eind 2018 heeft het Pensioenfonds bij de jaarlijkse Risicoanalyse besloten om dieper

in te gaan op Integriteitsrisico's. Hiervoor is gestart met het opstellen van een Systematische Integriteits Risicoanalyse (SIRA), die begin 2019 is behandeld in het Bestuur. Bij de SIRA wordt door middel van scenario's uitgebreid stilgestaan bij mogelijke risico's rondom integriteit en belangenverstrengeling.

Het Pensioenfonds is in het bezit van een incidentenregeling. Er hebben zich in 2018 geen incidenten voorgedaan. Wel is er een aantal operationele voorvallen gemeld bij de interne compliance officer. Daar waar nodig zijn acties genomen om herhaling in de toekomst te voorkomen.

Kredietrisico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2018	Monitoring
Kredietrisico	Tegenpartijen in vastrentende waarden, derivaten, collateral en cash dienen minimaal een BBB-rating te hebben, uitzondering zijn beleggingen in High Yield-obligaties	De ratingafspraken zijn vastgelegd in de contracten met de vermogensbeheerders	De custodian monitort op dagbasis de rating van de verschillende beleggingen

Het kredietrisico betreft het risico dat partijen waarop het Pensioenfonds vorderingen heeft, hun verplichtingen niet nakomen. Daarom stelt het Bestuur limieten ten aanzien van de kredietwaardigheid van partijen en dient een bewuste spreiding over toegestane tegenpartijen te worden aangehouden. Dit geldt voor alle vermogenscategorieën.

Voor derivaten die buiten de beurzen om worden verhandeld, zijn strikte eisen gesteld voor onder andere de kwaliteit van het onderpand, de frequentie van verrekening en het aantal tegenpartijen. Deze afspraken zijn niet nodig voor derivaten die centraal gecleard worden. In dat geval worden de transacties via een centrale tegenpartij (CCP) afgewikkeld. Het doel van central clearing is het bevorderen van de

financiële stabiliteit door het tegenpartijrisico te verlagen (want partijen hebben te maken met het kredietrisico van de CCP in plaats van dat van elkaar) en het verkleinen van de operationele rompslomp, evenals het vergroten van de transparantie en het standaardiseren van het beheerproces bij wanbetaling.

Als uitgangspunt bij beursgenoteerde beleggingen geldt dat in markten wordt belegd met betrouwbare clearing- en settlementsystemen om een mogelijk kredietrisico te vermijden.

Het Pensioenfonds beschikt over een derivatenhandboek waarin procedures en richtlijnen rond het gebruik van derivaten, zijn vastgelegd. Het Pensioenfonds en de externe discretionaire vermogensbeheerders zijn gehouden deze richtlijnen te volgen.

Verzekeringstechnisch risico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2018	Monitoring
Verzekeringstechnisch risico	Minimaliseren van het lang- en kortlevenrisico alsmede het risico van arbeidsongeschiktheid en toeslag door toepassing actuele informatie over overlevingskansen	Prognosetafel AG 2018 is eind 2018 toegepast. Per die datum is ook de fondsspecifieke ervaringssterfte geactualiseerd	Voor de monitoring van het verzekeringstechnisch risico wordt gebruikgemaakt van een adviserend actuaaris

De belangrijkste verzekeringstechnische of actuariële risico's zijn de risico's van langlevens, overlijden en arbeidsongeschiktheid en het toeslagrisico:

- Het *langlevensrisico* is het belangrijkste verzekeringstechnische risico. Het langlevensrisico is het risico dat deelnemers langer leven dan gemiddeld verondersteld wordt bij de bepaling van de voorziening pensioenverplichtingen. Het Bestuur houdt hier rekening mee door

de pensioenverplichting te berekenen op basis van de actuele prognosetafels van het Actuarieel Genootschap (AG) en een correctiefactor daarop toe te passen. Vanaf 31 december 2018 worden de pensioenverplichtingen berekend op basis van de geactualiseerde prognosetafels AG 2018. De correctiefactor is voor het laatst bepaald in 2018 door het uitvoeren van een onderzoek naar de ervaringssterfte. Door toepassing van

de meest actuele informatie over overlevingskansen wordt het langlevenrisico voor het Pensioenfonds gemitigeerd.

- Het *overlijdensrisico* (ook wel kortlevenrisico) betekent dat het Pensioenfonds in geval van overlijden mogelijk een partner- en wezenpensioen moet toekennen waarvoor door het Pensioenfonds geen of onvoldoende voorzieningen zijn getroffen. Dit risico wordt uitgedrukt in risicokapitalen.
- Het *arbeidsongeschiktheidsrisico* betreft het risico dat het Pensioenfonds voorzieningen moet treffen voor premievrijstelling bij invaliditeit en het toekennen van een arbeidsongeschiktheidspensioen. Voor dit risico wordt jaarlijks een risicopremie in rekening gebracht dat het arbeidsongeschiktheidsrisico dekt. Het verschil tussen de risicopremie en het resultaat op grond van de mutaties, wordt verwerkt via het resultaat.
- Het *toeslagrisico* omvat het risico dat de ambitie van het Bestuur om toeslagen op pensioen toe te kennen onvoldoende kan worden gerealiseerd. Uitdrukkelijk geldt dat toeslagverlening voorwaardelijk is. Het Bestuur hanteerde daarbij volgens het reglement tot 1 juli 2015 een voorwaardelijk toeslagbeleid met de ambitie om de pensioenen zo veel mogelijk mee te laten groeien met de algemene salarismaatregelen bij TNO. Vanaf 1 juli 2015 geldt als maatstaf voor de toeslagverlening de consumentenprijsindex afgeleid. Bij een dekkings- of een reservetekort wordt het toeslagrisico beperkt door verlaging of het niet toekennen van de toeslagen op grond van de wettelijke toekomstbestendigheidstoets. Het Bestuur heeft begin 2018 conform de wet een toeslag kunnen verlenen omdat de beleidsdekkingsgraad ultimo 31 december 2017 boven de 110% lag. De toeslag per 1 januari 2018 is uitgekomen op 0,42%.

IT- risico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2018	Monitoring
IT-risico	Het Fonds dient geen materieel IT-risico te lopen	Er zijn voldoende beheersmaatregelen getroffen intern en bij uitvoerders	Het IT-risico bij de uitvoeringsorganisaties wordt gemonitord door het opvragen van de ISAE-beschrijving. Bij eventuele beperkingen in de ISAE wordt de opvolging hiervan specifiek gemonitord.

Er is een risico dat de uitvoerende werkzaamheden stagneren door calamiteiten dan wel uitval van personeel en apparatuur. Om de continuïteit van de uitvoeringsorganisatie te waarborgen, hanteert het Bestuur voor de eigen automatisering een calamiteitenplan waarin een uitwijkprocedure is opgenomen. De uitwijkprocedure is in het verslagjaar getoetst en verder verfijnd. De uitvoering van het vermogensbeheer als ook de pensioenuitvoering zijn uitbesteed aan externe partijen. Deze externe partijen beschikken over adequate maatregelen rondom de beschikbaarheid en continuïteit van de automatisering die onderdeel zijn van hun ISAE 3402-verklaring. De externe partij voor wat betreft de pensioenuitvoering werkt gedurende het hele jaar door volgens een Disaster Recovery Plan dat door een externe partij worden getest. Het Fonds krijgt periodiek inzage in de testresultaten.

In 2017 is het Pensioenfonds gestart met het opstellen van een IT-beleid voor externe partijen en in 2018 is dit IT-beleid vastgesteld door het Bestuur. Met de belangrijkste externe partijen is het Pensioenfonds in overleg getreden om vast te stellen of zij kunnen voldoen aan de eisen uit het IT-beleid van het Pensioenfonds, betreffende de IT-uitgangspunten, de IT-uitvoering en de monitoring daarvan. Er is voor gekozen om het IT-beleid, conform aanbeveling van de Pensioenfederatie, op te stellen vanuit de 5 A's. De vijf beleidscomponenten zijn: Awareness (bewustzijn), Availability (beschikbaarheid), Access (toegang), Accuracy (betrouwbaarheid) en Agility (aanpasbaarheid). In 2018 is er een begin gemaakt met de implementatie van de monitoring van het IT-beleid van de externe partijen. Deze monitoring door middel van het ontvangen van rapportages over het IT-beleid moet in 2019 nog verder worden ingericht.

Omgevingsrisico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2018	Monitoring
Omgevingsrisico	Het Fonds dient geen materieel omgevingsrisico te lopen	Er zijn voldoende beheersmaatregelen getroffen	De monitoring op het omgevingsrisico vindt ad hoc plaats wanneer van toepassing

Als belangrijkste omgevingsrisico's zijn benoemd: de ontwikkeling van het deelnemersbestand, de afhankelijkheid van andere entiteiten, de concurrentiegevoeligheid en de gevoeligheid voor reputatieschade. Het Bestuur heeft ingeschat dat de gevoeligheid voor reputatieschade het voornaamste omgevingsrisico is. Om repu-

tatieschade te voorkomen wordt er, naast het integriteitsbeleid, ook veel aandacht besteed aan communicatie. Het Pensioenfonds is zich ervan bewust dat het beeld dat het publiek heeft van de pensioensector als geheel, niet altijd door het Pensioenfonds kan worden beïnvloed.

Vereist eigen vermogen voor risico Pensioenfonds

Solvabiliteitsrisico

Het Bestuur heeft de zorg voor het nakomen van de pensioentoezeggingen. Het belangrijkste risico voor het Pensioenfonds is dat er onvoldoende vermogen aanwezig is om op de korte en lange termijn aan de verplichtingen te kunnen voldoen. Dit risico wordt het solvabiliteitsrisico genoemd.

Het Bestuur volgt de ontwikkeling van de solvabiliteit nauwlettend. Wekelijks is aan het Bestuur gerapporteerd over de hoogte van de dekkingsgraad en ieder kwartaal analyseerde een adviesbureau hoe het sol-

vabiliteitsrisico zich ten opzichte van het herstelplan ontwikkelde met betrekking tot de kans op een dekkings- en reservetekort. Om het solvabiliteitsrisico te beheersen, moet het Pensioenfonds kapitaalbuffers aanhouden. De omvang van deze buffers wordt vastgesteld met de door De Nederlandsche Bank voorgeschreven solvabiliteitstoets (S-toets). Deze toets is een wiskundig bewerkte som van de risico's en levert een percentage op dat moet worden opgeteld bij een dekkingsgraad van 100%. Hoe groter de risico's die een pensioenfonds loopt, des te groter het vereist eigen vermogen. Diversificatie tussen de verschillende risico's onderling leidt vervol-

Risico (in duizenden euro's)	2018		2017	
	2018	%	2017	%
S1. Rente	108.014	3,6	114.953	3,9
S2. Aandelen	427.494	14,3	422.893	14,4
S3. Valuta	154.492	5,2	148.782	5,1
S4. Grondstoffen	0	0,0	0	0,0
S5. Krediet	161.627	5,4	174.306	5,9
S6. Verzekeringstechnisch	73.952	2,5	81.986	2,8
Diversificatie-effect	-317.402	-10,6	-326.539	-11,1
Totale risico-opslag	608.177	20,4	616.381	21,0
Effect toerekenen naar totale vereiste dekkingsgraad	1.153	-0,7	1.200	-0,8
Totale risico-opslag	609.330	19,7	617.581	20,2

gens tot een reductie van het vereist eigen vermogen.

Bij de berekening van het vereist eigen vermogen van het Pensioenfonds wordt rekening gehouden met onderstaande risicofactoren in de beleggingsportefeuille.

De buffers zijn berekend op basis van de standaardmethode waarbij is uitgegaan van de normportefeuille voor 2018 in de evenwichtssituatie. De liquiditeits- (S7), concentratie- (S8) en operationele risico's (S9) zijn buiten beschouwing gelaten, evenals het actief risico (S10).

De effecten S1 t/m S6 zijn gecombineerd aan de hand van een formule waarin rekening is gehouden met de correlatie tussen sommige risicocategorieën. Het totaal is daarom gecorrigeerd met een diversificatie-effect.

Vereist eigen vermogen voor risico deelnemer

De Nederlandsche Bank eist dat pensioenfondsen, naast de risico-opslag voor het vermogen voor rekening pensioenfondsen, ook een buffer aanhouden voor het vermogen voor risico deelnemers. Dit buffervereiste is vastgesteld op 1%.

Eind 2018 is het vermogen in het kader van de regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en TOP in totaal € 115,3 miljoen.

De middelloonregeling voor risico van het Pensioenfonds, gecombineerd met de regeling voor risico deelnemers, geeft een vereist eigen vermogen van 19,7%.

Vaststelling overschot/tekort (in miljoenen euro's)	2018	2017
Vereist eigen vermogen (vereiste buffer)	609,3	617,6
Voorziening pensioenverplichtingen	2.980,7	2.933,9
Vereist pensioenvermogen	3.590,0	3.551,5
Aanwezig pensioenvermogen (Totaal activa +/- schulden)	3.295,4	3.387,6
Tekort	294,6	163,9

Het vereist eigen vermogen ofwel de risico-opslag voor het Pensioenfonds is eind 2018 uitgekomen op € 609,3 miljoen (2017: € 617,6 miljoen). Dit komt overeen met 19,7% van de voorziening pensioenverplichtingen voor rekening Pensioenfonds en deelnemers. Dat betekent dat de vereiste dekkinggraad eind 2018 119,7% bedraagt.

Naast de vaststelling van het vereist eigen vermogen geldt ook een minimaal vereist eigen vermogen van 4,1% voor algemene risico's. Dat minimaal vereist eigen vermogen is eind 2018 uitgekomen op € 127,6 miljoen. De minimaal vereiste dekkinggraad is gelijk aan de voorziening pensioenverplichtingen, verhoogd met het minimaal vereist eigen vermogen en bedraagt daarom 104,1%. In 2017 was dat € 124,7 miljoen en 104,1%.

Vermogensbeheer

Het hoofddoel van het Pensioenfonds is het realiseren van de ambitie tegen een acceptabel risico voor de (gewezen) deelnemers, pensioengerechtigden en aangesloten werkgevers. Hiervoor dient een reëel langetermijnrendement op het belegd vermogen te worden behaald.

Het Bestuur van het Pensioenfonds streeft bij de totstandkoming van het beleggingsbeleid naar een goede balans tussen risico, rendement en kosten. Hierbij wordt rekening gehouden met de opbouw van het deelnemersbestand, de vereiste solvabiliteit en de wenselijkheid van stabiele premies. Ook de maatschappelijke aanvaardbaarheid van beleggingen speelt een grote rol in het beleggingsbeleid. In het volgende wordt nader ingegaan op de beleggingsbeginselen en hoe het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid daarin is opgenomen met daarbij de ontwikkelingen in 2018. Vervolgens komen het tactische beleid en de normportefeuille van 2018 aan bod.

Beleggingsbeginselen

Het Pensioenfonds gaat in het beleggingsbeleid uit van randvoorwaarden die vastliggen in de 'Verklaring inzake de beleggingsbeginselen'. Onderdeel hiervan zijn de 'Investment Beliefs': de tien uitgangspunten waarop het beleggingsbeleid is gebaseerd. Jaarlijks worden, indien nodig, de beleggingsbeginselen geactualiseerd. Het Bestuur heeft in 2018 de beleggingsbeginselen niet gewijzigd.

Maatschappelijk verantwoord beleggen

In de Verklaring van de beleggingsbeginselen en in het jaarlijkse beleggingsplan van het Fonds is maatschappelijk verantwoord beleggen verankerd. Een van de tien beleggingsbeginselen is zelfs direct gekoppeld aan verantwoord beleggen:

"Verantwoord beleggen draagt bij aan de langetermijndoelstellingen van het Fonds. Door verantwoord te beleggen, draagt het Fonds bij aan een leefbare en duurzame wereld. Als uitvloeisel hiervan worden de voorwaarden geschapen voor de (toekomstige) maatschappelijke acceptatie van het Fonds."

Het Bestuur onderschrijft het maatschappelijke belang om milieu, duurzaamheid

en verantwoordelijkheid voor de samenleving hoger op de agenda te plaatsen. Met ingang van 2018 is daarom de Commissie ESG-beleid (Environmental, Social and Governance) een vaste bestuurscommissie geworden. Deze commissie is daarmee niet langer een adviesorgaan van de Beleggingsadviescommissie, maar adviseert het Bestuur voortaan rechtstreeks op het gebied van maatschappelijk verantwoord beleggen. Het Bestuur wil bij het formuleren van het ESG-beleid aansluiten bij de verwachtingen van de sociale partners en de deelnemers.

Bereikte resultaten ESG-beleid

Het ESG-beleid heeft in de afgelopen jaren geresulteerd in onder andere de volgende concrete acties:

- Uitsluiting van bedrijven in de discretionaire mandaten die zich niet houden aan de 10 Global Compact Principles van de VN. Dit is een tiental internationaal geaccepteerde normen en waarden voor bedrijven op het gebied van mensenrechten, arbeidsomstandigheden, milieu, corruptiebestrijding en ethiek. Tevens sluit het Fonds staatsobligaties uit van landen aan wie door de Verenigde Naties en/of de Europese Unie sancties zijn opgelegd op basis van dit beleid.
- ESG-aspecten (Environmental, Social, Governance) zijn een criterium bij de selectie van managers.
- Bij alle nieuwe beleggingen in niet-beursgenoteerde aandelen is met de managers een clause afgesproken waarbij Pensioenfonds TNO het recht heeft om af te zien van onderliggende beleggingen als deze in strijd zijn met de uitgangspunten van het ESG-beleid van het Fonds.
- Voor wat betreft beleggingen in beursgenoteerd vastgoed wordt alleen belegd in bedrijven met een goede ESG-score (apart criterium).
- Pensioenfonds TNO is lid van Eumedion en maakt via Eumedion gebruik van het stemrecht op de Nederlandse aandelen die direct op naam van het Pensioenfonds staan.

- ‘Best in class’: een deel van de beleggingen van het Fonds in de zogenaamde ‘opkomende markten’ is voorzien van een ESG-overlay. De nadruk ligt hierbij op het uitsluiten van bedrijven op grond van Governance-overwegingen. Het Bestuur bekijkt of een dergelijke overlay voor ontwikkelde markten nut heeft.

In 2018 is daar het volgende aan toegevoegd:

- Met ingang van 2018 belegt het Fonds niet meer in bedrijven die meer dan 5% van hun omzet halen uit de productie van tabak. Onder de definitie van tabak vallen tabak, sigaretten, sigaren, pijp-tabak, rookloze tabak en elektronische sigaretten. Daarbij wordt gekeken naar beursgenoteerde bedrijven die in de voornaamste Developed- en Emerging Market aandelenindices zijn opgenomen. Deze uitsluiting van tabak past in het beleid van TNO. ‘Gezond Leven’ is een van de maatschappelijke thema’s waar TNO zich op richt. Dit thema is tevens een van de 17 Sustainable Development Goals (SDGs) van de Verenigde Naties. De beslissing om tabak uit te sluiten, is mede genomen op basis van de reactie van deelnemers die gevraagd is naar hun mening tijdens de locatiebijeenkomsten in 2017.
- Het Fonds heeft gekeken of het voldoende belegd kapitaal in Nederland investeert om de nationale economie te ondersteunen. Op basis van de verzamelde kentallen blijkt dat dit 21,6% is. Dit is inclusief het nog te investeren bedrag in Nederlandse woningen. Verder wordt 67% van de portefeuille van staatsobligaties in Nederland belegd.
- Het Bestuur heeft besloten om het brede spoor van het ‘Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Beleggen convenant pensioenfondsen’ te ondertekenen. Met de ondertekening vindt een verantwoord beleggingsbeleid binnen een door ngo’s, vakbonden en overheid geaccepteerd kader plaats.
- Het Fonds heeft net als in voorgaande jaren meegedaan aan de benchmark die georganiseerd wordt door de Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling (VBDO). Deze benchmark wordt gehouden onder de vijftig grootste Nederlandse pensioenfondsen, die samen verantwoordelijk zijn voor 92% van het totaal belegd vermogen van alle Nederlandse pensioenfondsen. Het Fonds is

in 2018 van de 41^e naar de 35^e positie geklommen. Het Fonds heeft bovendien een tweede ster in de benchmark ontvangen.

Normportefeuille en risico-inventarisatie

Het Bestuur stelt elk jaar het risicokader en de normportefeuille vast. In zijn algemeenheid heeft het Bestuur, ondanks de aanhoudende geopolitieke spanningen en de relatief hoge waardering van sommige financiële markten, geen noodzaak gezien om het risicokader in 2018 ten opzichte van 2017 drastisch te veranderen. De wijzigingen in de portefeuille zijn beperkt. In de loop van 2018 is ook op basis van de resultaten van de ALM-studie van 2018 gebleken dat er geen goede gronden zijn om de huidige en Strategische Normportefeuille significant te wijzigen.

De belangrijkste elementen uit de vastgestelde normportefeuille 2018 om een mogelijk beter rendement te realiseren zijn de volgende:

- De allocatie naar Direct Lending ten koste van de exposure naar High Yield.
- Een gedeeltelijke transitie van US-aandelen naar emerging market aandelen.
- Rebalancingbeleid op jaarbasis in plaats van op kwartaalbasis.

Het overzicht op de volgende pagina bevat de wegingen van de afzonderlijke beleggingscategorieën voor de normportefeuille 2018 met ingangsdatum 1 februari 2018. Voor vergelijkingsdoeleinden zijn tevens die van 2017 weergegeven. Let wel, de wegingspercentages van de normportefeuille wijken in de regel af van die van de werkelijke portefeuille als gevolg van marktbevingen.

Met ingang van 2018 wordt het liquide deel van de normportefeuille op jaarbasis geherbalanceerd; een studie heeft uitgewezen dat dit beter en goedkoper is dan te herbalanceren op kwartaalbasis. Rebalancing houdt in dat het vermogen wordt herverdeeld naar de initiële wegingspercentages van de normportefeuille ter voorkoming van het risico dat de actuele wegingen structureel afwijken van de normwedingen. De normportefeuille voorziet daarnaast ook in de mogelijkheid van tactisch beleid. Daarbij kunnen op basis van vooraf vastgestelde bandbreedtes verschuivingen tussen de beleggingscategorieën aan worden gebracht.

Normportefeuille 2018 versus 2017		2018	2017
Vastrentende waarden	62,5%		62,5%
Europese bedrijfsobligaties		25,0%	25,0%
Langlopende overheidsobligaties		12,1%	12,1%
Emerging markets debt		7,0%	7,0%
Direct Lending/Global High Yield (US en EU)		5,0%	5,0%
Woninghypotheken		7,5%	7,5%
Strategic Duration Overlay		5,9%	5,9%
Aandelen	25,5%		25,5%
Europa		5,8%	5,8%
Noord-Amerika		3,3%	4,3%
Emerging markets		4,8%	3,8%
Japan		1,2%	1,2%
Asia developed		1,6%	1,6%
World		8,8%	8,8%
Private Equity	5,6%		5,6%
Vastgoed	4,0%		4,0%
Liquiditeiten	2,4%		2,4%

Het beleggingsplan is in 2018 op basis van de normportefeuille aangepast. Verder is het risicoprofiel nauwelijks gewijzigd evenals het beleid met betrekking tot de rentehedge, de valuta-afdekking en het beleid ten aanzien van tactische asset-allocation.

Rendement

In 2018 is het rendement van de totale beleggingsportefeuille van het Fonds, inclusief de overlaystructuren, uitgekomen op afgerond -1,2%. Dit is met name veroorzaakt door de slechte aandelenresultaten in het vierde kwartaal van 2018. Het behaalde rendement is als volgt verdeeld over de verschillende beleggingscategorieën:

Overzicht beleggingsportefeuille (exclusief regelingen voor risico deelnemer)

Beleggingsportefeuille per categorie (bedragen in duizenden euro's)	Bedragen		In %	
	2018	2017	2018	2017
Vastgoed	146.951	114.220	4,4	3,4
Aandelen	714.762	822.725	21,6	24,2
Vastrentende waarden ⁸	2.225.020	2.281.152	67,4	67,2
Derivaten (per saldo)	50.501	31.597	1,5	0,9
Private Equity	182.975	149.098	5,5	4,4
Liquide middelen	26.086	32.766	0,8	1,0
Overige vorderingen	0	0	0,0	0,0
Kortlopende schulden	-43.974	-37.633	-1,3	-1,1
Totaal	3.302.321	3.393.925	100	100

⁸ Dit is inclusief het deel van het vermogen dat belegd is in woninghypotheken. Dit deel bedraagt eind 2018 circa € 256 miljoen.

Rendement Categorie	2018	2017
Vastgoed	5,5%	4,4%
Aandelen	-7,5%	9,8%
Vastrentende waarden	1,1%	0,8%
Private Equity	8,9%	-3,8%
Woninghypotheken	2,3%	4,7%
Gemiddeld rendement	-0,5%	2,6%
Bijdrage Derivaten (per saldo)	-0,7%	1,2%
	-1,2%	3,8%

Overzicht rendement afgelopen vijf jaar (exclusief regelingen voor risico deelnemer) versus benchmark

Rendement in %	2018	2017	2016	2015	2014	5 jaarsgemiddelde
Pensioenfonds TNO	-1,2%	3,8%	9,7%	2,6%	20,4%	6,8%
Interne benchmark	-1,0%	3,6%	9,5%	2,4%	19,9%	6,6%

Vastgoed

De beleggingen in vastgoed bestaan uit beursgenoteerd en niet-beursgenoteerd vastgoed. Het Bestuur laat zich bij de invulling van de vastgoedportefeuille adviseren door Kempen Capital Management. Het relatieve vastgoedbelang is ultimo 2018 uitgekomen op 4,4% van het totaal belegd vermogen. Dit is een stijging van 1,0 procentpunt ten opzichte van ultimo 2017. Deze stijging komt met name voort uit het feit dat gedurende 2018 verscheidene investeringen zijn gedaan in beursgenoteerd vastgoed. Het rendement van de vastgoedportefeuille is in 2018 uitgekomen op 5,5%.

Aandelen

Het jaar 2018 had aanvankelijk een mager, positief beleggingsresultaat. In het vierde kwartaal trad hierin een kentering op. Op de financiële markt leefde de verwachting dat de economische cyclus zou gaan draaien, met als gevolg dat groeipercentages en bedrijfswinsten op een lager niveau zouden komen te liggen. Dit resulteerde in flink lagere aandelenkoersen. De positie naar beursgenoteerde aandelen is eind 2018 uitgekomen op 21,6%, het rendement bedroeg -7,5%.

Vastrentende waarden (inclusief woninghypotheken)

De obligatieportefeuille bestaat uit verschillende componenten met ieder hun eigen risicoprofiel, looptijd, regionale focus en

valutaexposure. In totaliteit bestond ultimo 2018, 67,4% van de beleggingsportefeuille uit vastrentende waarden en is een rendement behaald van 1,1%. Het rendement van deze portefeuille is als volgt opgebouwd:

- Hoogwaardige langlopende Europese staatsobligaties hebben een rendement behaald van 4,8%.
- Europese bedrijfsobligaties hebben een rendement behaald van 0,0%.
- Obligaties in opkomende markten hebben een verlies genoteerd van -5,2%.
- De mandaten die beleggen in Europese en Amerikaanse bedrijfsobligaties met een lage rating, de zgn. High Yieldbeleggingen, zijn uitgekomen op een gecombineerd resultaat van 2,3%.
- De beleggingen in Nederlandse woninghypotheken hebben 2018 afgesloten met een rendement van eveneens 2,3%.

Private Equity

Het Bestuur heeft als doel gesteld om de relatieve weging naar Private Equity te laten groeien naar 7,5% in de komende jaren. De verwachting is dat dit percentage in 2020/2021 bereikt wordt. Om op dit niveau te komen, moet op jaarbasis ongeveer 80 miljoen euro aan nieuwe investeringen gedaan worden. In 2018 zijn daarom meerdere nieuwe Private Equity managers aangesteld. De performance over 2018 is uitgekomen op 8,9%. De relatieve weging is uitgekomen op 5,5%.

Het Bestuur laat zich voor de selectie, rapportage en monitoring van niet-beursgenoteerde aandelenbeleggingen adviseren door Wilshire.

Renteafdekking

Medio 2015 is de dynamische rentehedgestaffel geïntroduceerd (zie tabel). Hierbij is de renteafdekking afhankelijk van de stand van de 30-jaarsswaprente.

Het beleid komt erop neer dat bij een hogere swaprente, het afdekkingspercentage ook hoger is. Voor wat betreft de implementatie van de rentehedgestaffel geldt het 'pas toe tenzij'-principe. Alleen indien er dwingende financieel-economische redenen zijn (monetair beleid, waarderingen, de economische cyclus) om de staffel niet toe te passen, zal van de staffel worden afgeweken. Verder is bepaald dat de renteafdekking niet mag worden verlaagd als de actuele dekkingsgraad minder dan 104,1% bedraagt (i.e. dekkingstekort).

Begin maart 2017 is de 30-jaarsswaprente tot boven de 1,5% gestegen. De rentehedge is toen, conform de staffel, opgehoogd naar 40% en op dat niveau is de rentehedge in 2018 blijven staan.

Dynamische rentestaffel

Rentehedgestaffel (obv 30-jaarsswaprente)

Renteniveau	Hedgepercentage (obv swapcurve)
5,0%	100%
4,5%	95%
4,0%	90%
3,5%	80%
3,0%	70%
2,5%	60%
2,0%	50%
1,5%	40%
1,0%	30%
0,5%	25%
0,0%	20%

Actuariële paragraaf

Oordeel van de certificerende actuaire over de financiële positie

In zijn actuariële verklaring heeft de certificerende actuaire geoordeeld dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet, met uitzondering van artikel 132 en dat de beleidsdekkingsgraad van het Pensioenfonds op balansdatum lager is dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen, doch ten minste gelijk aan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen.

De vermogenspositie van het Fonds is dus niet voldoende omdat het aanwezige eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen (artikel 132 PW).

Actuariële analyse

In onderstaand overzicht is de actuariële analyse van het saldo van baten en lasten opgenomen:

Actuariële analyse van het resultaat (in duizenden euro's)	2018	2017	2016
Wijziging rentetermijnstructuur	-122.034	35.234	-234.766
Beleggingsopbrengsten	-41.628	123.762	290.726
Premies	-10.201	-13.716	-8.122
Waardeoverdrachten	-256	-17	-165
Kosten	0	0	0
Uitkeringen	-269	210	183
Sterfte	-354	-1.517	1.867
Arbeidsongeschiktheid	1.797	58	600
Toeslagverlening	-12.142	0	-1.386
Wijziging actuariële grondslagen en methoden	44.743	-8.747	-21.507
Reguliere mutaties voorzieningen	1.347	-3.732	-1.337
Overige oorzaken	55	35	-1.598
	-138.942	24.495	24.495

Het negatieve resultaat in 2018 is vooral een gevolg van de negatieve bijdrage van de daling van de rente op de waardering van de pensioenverplichtingen van - € 122.034. Daarnaast is ook een negatief resultaat behaald op de beleggingen van - € 41.628. Door de dalende rente in 2018 is een negatief resultaat ontstaan door de wijziging van de rentetermijnstructuur. Met

ingang van boekjaar 2018 wordt de voorziening bepaald op basis van de Prognosetafel AG2018 en is de ervaringssterfte aangepast. Gezamenlijk geeft dit een positieve bijdrage van € 44.743. De overige actuariële resultaten waren voor 2018 beperkt.

Het overzicht van de diverse premies over 2018 is als volgt

Premies (in duizenden euro's)	2018	2017	2016
Feitelijke premie ¹⁾	49.331	46.308	44.293
Zuivere kostendekkende premie ²⁾	72.306	72.405	62.686
Gedempte kostendekkende premie ³⁾	44.578	42.548	41.636
Premiedekkingsgraad ⁴⁾	81,7%	76,4%	84,3%

1) Feitelijke premie

De feitelijke premie is de premie die het Fonds daadwerkelijk in 2018 van alle aangesloten ondernemingen heeft ontvangen. Pensioenfonds TNO heeft onder het nieuwe FTK gekozen voor het berekenen van de kostendekkende premie volgens de gedempte premiesystematiek, waarbij de kostendekkende premie wordt berekend aan de hand van het verwacht rendement minus de inflatie (2%). De feitelijke premie is niet samengesteld uit afzonderlijke componenten. Aan deze feitelijke premie is wel de voorwaarde verbonden dat deze tenminste gelijk is aan de gedempte kostendekkende premie, zodat de nieuwe pensioenopbouw, de benodigde risicopremies, uitvoeringskosten en de bufferopslag hieruit kunnen worden gefinancierd.

2) Zuivere kostendekkende premie

De zuivere kostendekkende premie ad € 72.306 is als volgt samengesteld:

Actuarieel benodigd	54.619
Bijdragen voor risico deelnemers	154
Risicopremies	3.885
Opslag in stand houden vereist vermogen	12.287
Opslag voor uitvoeringskosten	1.361

3) Gedempte kostendekkende premie

De gedempte kostendekkende premie voor 2018 is vastgesteld volgens de gedempte premiesystematiek, waarbij de kostendekkende premie wordt berekend aan de hand van het verwacht rendement minus de inflatie. De gedempte kostendekkende premie ad € 44.578 is als volgt samengesteld:

Actuarieel benodigd	22.865
Bijdragen voor risico deelnemers	154
Risicopremies	2.546
Opslag in stand houden vereist vermogen	5.336
Opslag voor uitvoeringskosten	1.361
Voorwaardelijke componenten	12.316

4) Premiedekkingsgraad

Pensioenfonds TNO baseert de feitelijke premie op de gedempte kostendekkende premie, omdat die meer stabiliteit geeft. De gedempte premie over 2018 bedroeg 17,5% exclusief de 0,3%-punt extra werkgeverspremie en de 0,4%-punt opslag voor de verbetering van de premiedekkingsgraad. In 2018 was de feitelijke pensioenpremie hoger dan de gedempte premie. Hiermee voldoet het Fonds aan de eisen van de Pensioenwet. De premiedekkingsgraad (de feitelijke premie gedeeld door de inkoop op marktrente) was voor 2018 81,7%. Dit betekent dat de premie in elk geval niet heeft bijgedragen aan herstel van de dekkingsgraad. Ter verbetering van de premiedekkingsgraad is per 1 januari 2018 besloten om de helft van de mogelijke verlaging van de premie die wordt veroorzaakt door de ophoging van de fiscale pensioenrichtleeftijd niet in de premie te verwerken.

De verhouding tussen de feitelijke premie € 49.331 en de gedempte premie € 44.578 is groter dan de verhouding tussen de feitelijke premie van 18,2% en gedempte premie 17,5%. Het verschil wordt veroorzaakt doordat de gedempte premie van 17,5% de ex-ante gedempte premie is waarbij in de kostenopslag géén rekening is gehouden met de vrijval uit de kostenvoorziening.

De premiedekkingsgraad wordt als volgt berekend:

Feitelijke premie	49.331	
Minus bedragen voor risico deelnemers	154	
Minus opslag voor uitvoeringskosten	1.361	
	47.816	(A)
Actuarieel benodigd (54.619 + 3.885)	58.504	(B)
Premiedekkingsgraad per 31 december 2018	A uitgedrukt in B	81,7%

Vooruitblik

Kijkend naar de belangrijkste risico's, uitdagingen en trends voor de komende jaren, dan is er in 2019 een aantal punten waar het Fonds zich extra op richt. Allereerst zijn dat de prioriteiten die spelen voor de pensioensector in het algemeen, zoals De Nederlandsche Bank die ook noemt bij de speerpunten voor het toezicht van 2019. Daarnaast heeft het Bestuur vier strategische doelen voor 2019 vastgesteld. In deze vooruitblik komen deze punten aan bod.

Integere en solide pensioensector

Het toezicht van De Nederlandsche Bank is gericht op een integere en solide pensioensector. In 2019 is er daarom een aantal thema's dat prioriteit heeft. Een daarvan is het verandervermogen van pensioenfondsen ter voorbereiding op het nieuwe pensioencontract. Ook toezicht op de implementatie van IORP II krijgt extra aandacht in 2019, zoals de sleutelfuncties en de Eigen Risico Beoordeling. Uiteraard is er ook extra aandacht voor de financiële positie van pensioenfondsen en het minimale vereiste eigen vermogen. Drie andere speerpunten van De Nederlandsche Bank zijn klimaatrisico's, cyberrisico's en belangenverstremgeling. Ook is integratie van ESG in het risicobeheer niet voor niets ook een vereiste vanuit IORP II. Daarnaast speelt het beheersen van IT- en operationele risico's ook een grote rol. Dit zijn op hoofdlijnen prioriteiten voor 2019.

Scenariodenken

Aanvullend daarop heeft het Bestuur vier strategische doelen vastgesteld. De eerste is het scenariodenken; iets wat al gebeurt maar in 2019 extra aandacht krijgt. In toenemende mate ondervinden pensioenfondsen bijvoorbeeld de impact van de lage rentestand in combinatie met verstoringen in de financiële markten. Deze verstoringen zijn moeilijk voorspelbaar. De ambitie gericht op een stabiel Pensioenfonds kan daarmee behoorlijk onder druk komen te staan. Weliswaar worden de pensioenen per 1 januari 2019 geïndexeerd met 0,55% (CPI-afgeleid 1,68%), maar dat is geen volledige indexatie. Wat gebeurt er als er verdere marktverstoringen komen? Het beleggen van vermogen is noodzakelijk om te komen tot de gewenste pensioenopbouw voor alle (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden. Hoe kan de impact van

marktverstoringen beter opgevangen worden? En welke beheersmaatregelen zijn nodig op het moment dat een beleggingskeuze een jaar lang verkeerd uitpakt? Het Fonds wil daarom met het verder toepassen van scenariodenken tot een methodiek komen om de negatieve financiële effecten zoveel mogelijk te voorkomen of te reduceren. Door verstoringsscenario's te bespreken en te doorleven wil het Bestuur de gevolgen nog beter in kaart krijgen en daarmee de handelingsruimte van het Fonds vergroten. Zo heeft het Fonds de gevolgen van een mogelijke harde Brexit al geïnventariseerd en daar waar nodig maatregelen genomen om de gevolgen op te vangen. De maatregelen hebben te maken met het kunnen continueren van de dienstverlening van BlackRock als strategisch adviseur en met het kunnen continueren van de handel in derivaten.

Anticiperen op eventuele stelselwijziging

Naast scenariodenken is anticiperen op een eventuele stelselwijziging een strategisch doel van het Bestuur in 2019. Het kabinet wil naar een stelsel waarbij persoonlijke pensioenpotjes mogelijk zijn. De verplichte deelname aan het stelsel en de collectieve uitvoering moeten daarbij behouden blijven. Tegelijkertijd wil het kabinet af van de zogeheten 'doorsneepremie'. Bij de mogelijke nieuwe systematiek blijft, net als nu, gelden dat ongeacht de leeftijd eenzelfde premiepercentage van toepassing zal zijn maar dat jongeren hiervoor een hogere pensioenopbouw krijgen dan ouderen. Al ligt er inmiddels een concept akkoord; veel aspecten moeten nog uitgewerkt worden. Het Fonds moet voorbereid zijn op de consequenties voor de belangrijkste aspecten. Verandervermogen is dus belangrijk. Wat betekent de afschaffing van de doorsneepremie en de afschaffing van individuele potjes voor het Fonds? Welke aanpassingen vraagt dat in de pensioen-uitvoering en hoe wordt een evenwichtige belangenafweging behouden? In 2019, weliswaar afhankelijk van de snelheid van politieke besluitvorming, wil het Bestuur hier een duidelijk beeld van hebben om de belangen van alle (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden goed te kunnen behartigen.

Vorbereiden nieuwe premieafspraken 2020

In het kader van de afloop van de huidige premieafspraken in 2020, worden in 2019 met de sociale partners nieuwe premieafspraken voorbereid. De prioriteit van het Bestuur is om te komen tot een goede en evenwichtige premieafpraak. Het is de ambitie van het Fonds om een waardevast pensioen te realiseren met een acceptabel risico tegen een acceptabele en stabiele premie.

Meerjarenplan voor ESG-beleid

Tot slot wil het Bestuur in 2019 met de vaste bestuurscommissie 'Environmental, Social en Governance' een meerjarenplan voor ESG-beleid opzetten. Onmisbaar in de beleggingsstrategie is de aandacht voor mens en milieu. Waar staat het Fonds nu

en wat wil het Fonds bereiken? Het Bestuur wil duidelijke doelen formuleren en de stappen vaststellen die noodzakelijk zijn om daar te komen. Dat geldt ook voor het klimaatbeleid. Ook dit is een strategische prioriteit. Het Bestuur onderschrijft het maatschappelijke belang om milieu, duurzaamheid en verantwoordelijkheid voor de samenleving hoger op de agenda te plaatsen. Het draagt bij aan de langetermijndoelstelling van het Fonds.

Kortom, aandachtspunten waar het Bestuur en alle betrokkenen al volop mee bezig zijn. Alles met een gezamenlijk doel: werken aan een toekomstgericht, stabiel en maatschappelijk verantwoord pensioenfonds voor en door alle deelnemers en Pensioengerechtigden.

Rijswijk, 13 juni 2019

Bestuur Stichting Pensioenfonds TNO

drs. S. (Suzanne) van Kooten
Voorzitter

A.C. (Nancy) Westerlaken MSc
Secretaris

Verantwoording en toezicht

Verantwoordingsorgaan

Oordeel Verantwoordingsorgaan 2018

Inleiding

In lijn met de Pensioenwet en de Code Pensioenfondsen heeft het Verantwoordingsorgaan (VO) als taak jaarlijks een oordeel te geven over het handelen van het Bestuur, over het door het Bestuur gevoerde beleid en over beleidskeuzes voor de toekomst.

Activiteiten en bronnen van oordeelsvorming

Het VO bestaat uit negen leden, waarvan drie leden de werknemers vertegenwoordigen, drie leden de werkgevers en drie leden de pensioengerechtigden. De zittingsperiode van de leden van het VO eindigde in juli 2018. In juni 2018 zijn er verkiezingen gehouden. Dat heeft ertoe geleid dat er twee nieuwe leden zijn benoemd. Het VO heeft zes plenaire vergaderingen gehouden. Het overleg en de samenwerking binnen het VO was plezierig en constructief.

In 2018 is het VO overgegaan van een structuur met deskundigheidsgroepen naar VO-commissies, die corresponderen met de bestaande bestuurscommissies. Er zijn vier commissies: ARC (audit, risk & compliance), BAC (beleggingsadviescommissie) met daarin ook ESG (environmental, social and governance beleid), CBO (commissie bestuur en organisatie) en CPB (commissie pensioenbeheer). De commissies worden elk door een VO-lid gecoördineerd en overleggen regelmatig met de relevante bestuurscommissies.

Het overleg en de samenwerking van het VO met het Bestuur heeft een open karakter en biedt ruimte om elkaar te informeren en wederzijdse gezichtspunten uit te wisselen. Het voltallige VO heeft een tweetal overlegvergaderingen (in mei en in december) gehad met een delegatie van het Bestuur en de directie. Voorts is op regelmatige basis overleg gevoerd tussen de voorzitters van Bestuur en VO alsmede tussen dagelijks Bestuur van het VO en directie.

Het VO heeft overleg gehad met de visitatiecommissie n.a.v. het jaarverslag 2017 en in het najaar een kennismakingsoverleg met de nieuw ingestelde Raad van Toezicht (RvT).

Bij het formuleren van het oordeel heeft het VO gebruikgemaakt van o.a. de volgende documenten: het jaarverslag 2018, rapportages van de adviserend, uitvoerend en certificerend actuaris en het verslag van de accountant. Daarnaast heeft het rapport van de RvT input gevormd voor het oordeel.

Uitgebrachte adviezen, bevindingen en aanbevelingen

Over drie adviesaanvragen uit 2018 heeft het Verantwoordingsorgaan adviezen uitgebracht, te weten: 1) het reglement van de Raad van Toezicht en de daarbij behorende statuutswijziging, 2) vaststelling van de kostendekkende premie per 1 januari 2019 en 3) de aanpassing van de pensioenregeling per 1 januari 2019 in verband met wettelijke wijzigingen (wet waardeoverdracht klein pensioen). In al deze adviezen heeft het VO positief geadviseerd.

Het stemt het VO tot tevredenheid dat de aanbevelingen aan het Bestuur n.a.v. het jaarverslag 2017 grotendeels opgevolgd zijn. De structuur en leesbaarheid van het jaarverslag zijn verbeterd en Maatschappelijk Verantwoord Beleggen heeft meer aandacht gekregen. Desalniettemin kan met betrekking tot de meetbaarheid en concreetheid van gestelde doelen, waarbij het belangrijk is om criteria, randvoorwaarden en benchmarks te definiëren, nog worden verbeterd. Dit geldt ook voor de verslaglegging van het ESG-beleid.

Bevindingen over beleid en uitvoering

Het jaar 2018 is teleurstellend afgesloten met een negatief resultaat, negatieve beleggingsopbrengsten en een gelijk gebleven beleidsdekkingsgraad. Het Bestuur streeft bij de totstandkoming van het beleggingsbeleid naar een goede balans tussen risico, rendement en kosten en heeft toegezegd hierover in 2019 een notitie op te stellen. Het VO ondersteunt het dat scenariodenken meer aandacht krijgt, om de effecten van marktverstoringen beter op te kunnen vangen.

Het VO is verheugd dat er een nieuwe bestuursvoorzitter binnen eigen kring gevonden en benoemd is. Het VO rekt op een prettige samenwerking en bedankt de heer Schmidt voor zijn inzet en voor de manier waarop hij het Fonds heeft geleid.

In 2018 is de pensioenrichtleeftijd verhoogd van 67 naar 68 jaar. Deze wijziging heeft invloed op de basisgegevens van het Pensioenfonds. Bij het herrekenen van de pensioenafspraken is door AZL een foutieve berekening gedaan in de pensioentoe-keningen van 2018. De fout is door het bestuursbureau ontdekt en maatregelen zijn genomen, waardoor er geen negatieve consequenties zijn geweest voor de betrokken pensioengerechtigden en ook niet voor het Pensioenfonds. Het VO vindt het opmerken van een dergelijke fout en de adequate reactie zeer positief.

De communicatie is verlopen volgens het desbetreffende plan. Communicatie naar verschillende doelgroepen wordt actief bedreven. Het VO vraagt aandacht voor het up-to-date houden van de site. Verder ziet het VO graag dat het Bestuur doorgaat met het regelmatig organiseren van loca-

tiebijeenkomsten om direct met alle doelgroepen te communiceren.

In het oordeel van 2017 heeft het VO aangegeven dat de systematische en expliciete afweging van de belangen van alle belanghebbenden bij bestuursbesluiten veelal nog te beperkt was en niet tijdig schriftelijk adequaat vastgelegd. Bij de adviesaanvragen in 2018 speelde afweging van belangen geen grote rol. Er kan daarom niet duidelijk beoordeeld worden of dit punt is verbeterd.

Aanbevelingen aan het Bestuur

Het VO heeft enkele aandachtspunten waarvan het verwacht dat deze de komende periode (verder) opgepakt worden. De belangrijkste aandachtspunten voor het VO in 2019 zijn het toekomstige premiebeleid en de premiedekkingsgraad, de toekomst van het Fonds (in afwachting van besluitvorming over een nieuw pensioenstelsel), de invulling van het ESG-beleid en het beperken van de uitvoeringskosten. Uiteraard zal de evenwichtige belangenafweging steeds een zeer belangrijk aspect zijn, zeker ook bij het formuleren van premiebeleid en eventuele toekomstige afschaffing van de doorsneesystematiek. Daarom verzoekt het VO om in adviesaanvragen en bij besluiten steeds expliciet, systematisch en al in een vroeg stadium aandacht te besteden aan de gevolgen voor de verschillende stakeholders en ook voor verschillende cohorten binnen een groep stakeholders (bijvoorbeeld jong/midden/oud). Het VO heeft vertrouwen dat het nauw wordt betrokken bij de toekomststrategie van het Fonds.

Samenvatting Oordeel

Het VO is van oordeel dat het Bestuur zijn taken in 2018 op verantwoorde wijze heeft vervuld en dat bij het gevoerde beleid en de beslissingen in 2018 een evenwichtige belangenafweging heeft plaatsgevonden.

Bestuursreactie

Het Bestuur dankt het Verantwoordingsorgaan (VO) voor het uitgebrachte oordeel over het gevoerde beleid in 2018. Het Bestuur heeft kennis genomen van de bevindingen en aanbevelingen van het VO en heeft deze voor zover van toepassing opgenomen in de jaarplanning voor de uitvoering van zijn werkzaamheden in 2019.

Tot slot dankt het Bestuur het Verantwoordingsorgaan voor zijn inzet, de constructieve samenwerking en de grote betrokkenheid van zijn leden. Een speciaal woord van dank aan de nieuwe leden voor hun inzet en betrokkenheid tijdens de drukke inwerkperiode. Het Bestuur ziet uit naar een verdere uitbouw van de relatie in 2019.

Veel dank aan alle andere betrokkenen. Hoe groot of klein de activiteiten ook zijn: met z'n allen dragen we bij aan de kwaliteit van de uitvoering van onze pensioenregeling. Samen zorgen we voor een toekomstbestendig pensioen voor al onze (gewezen) deelnemers, pensioengerechtigden en aangesloten werkgevers.

Raad van Toezicht

Samenvatting verslag van de Raad van Toezicht van Pensioenfonds TNO

Inleiding

Daar waar het Pensioenfonds eerder voor het interne toezicht werkte met een visitatiecommissie is per 1 juli 2018 een Raad van Toezicht (RvT) ingesteld. De RvT heeft dit toezichtverslag over geheel 2018 opgesteld, waardoor een opmerking nodig is vanwege het startmoment halverwege het jaar. Voor de verslaglegging die betrekking heeft op de eerste helft van 2018 opereert de RvT de facto als visitatiecommissie, omdat het in die periode nog niet als RvT was ingesteld. Over de tweede helft van het jaar heeft de RvT als zodanig gefunctioneerd en heeft het verslag dan ook een overeenkomstig karakter.

Samenvatting

A. Functioneren van de governance

Binnen het Pensioenfonds TNO zijn alle relevante bestuurlijke organen goed neergezet. Deze staan in de juiste verhouding tot elkaar (adviserend, besluitvormend, uitvoerend, toezichthoudend). In de statuten en reglementen van het Fonds is deze opzet terug te vinden. De opzet is systematisch beschreven met referenties naar de wettelijke kaders die daarbij steeds leidend zijn.

B. Functioneren van het Bestuur

De voorbereiding van bestuursvergaderingen verloopt gestructureerd. Tijdigheid en inhoud zijn in orde. Stukken zijn compleet en gestructureerd. De beoordeling van het verloop van bestuursvergaderingen is gebaseerd op het bijwonen van een van deze vergaderingen en op kennisname van vergaderdocumentatie. Over de geagendeerde onderwerpen wordt intensief van gedachten gewisseld. Er is sprake van een open en zakelijke benadering van onderwerpen. Agendapunten worden afgesloten met duidelijke conclusies, actiepunten dan wel besluiten. Dit valt op te maken uit de schriftelijke stukken (agenda's, stukken, besluitvoorstellen, verslagen, actiepunten).

C. Algemene gang van zaken in het Fonds

Het Fonds heeft zijn zaken goed op orde en het Bestuur is in control van alle processen. Dit blijkt uit de periodieke beoordeling van de fondsdocumenten door het Bestuur op

actualiteit en consistentie en de gestructureerde beoordeling van rapportages van SLAs en uitbestedingscontracten.

De bezetting in het bestuursbureau voor het beleggen bestaat uit een klein aantal professionals. Hun duidelijk vastgelegde taken en verantwoordelijkheden zijn omvangrijk. Deze constellatie levert twee kwalificaties op: 1) er is weinig tot geen ruimte om met de huidige bezetting meer te doen dan nu het geval is en 2) het key man risico is aanzienlijk, al wordt dit door de leiding van het bestuursbureau onderkend. Het Bestuur heeft aan de directeur van het bestuursbureau gevraagd om een analyse m.b.t. de continuïteit van het bestuursbureau op te stellen.

D. Cultuur en gedrag

Het Fonds kenmerkt zich door tolerantie in de dialoog en openheid naar elkaar. Vergaderingen en ontmoetingen verlopen zonder veel spanningen. Persoonlijke en zakelijke verschillen worden goed uit elkaar gehouden. Veel personen kennen elkaar al lange tijd en hebben veel gemeenschappelijke ervaringen. De goede onderlinge verhoudingen zijn hiervan een weerspiegeling.

E. Communicatie

Het Bestuur communiceert transparant over haar beleid en draagt zorg voor de benodigde kennis op dit gebied. De RvT is van oordeel dat op zorgvuldige wijze invulling wordt gegeven aan de communicatie naar deelnemers. Er is een continue ontwikkeling en actualisering zichtbaar in het beleid en de gekozen beleidsinstrumenten. In dit kader constateert de RvT ook dat de periodieke locatiebezoeken die het Fonds organiseert, zeer goed worden gewaardeerd.

F. Naleving Code Pensioenfonds

In het jaarverslag wordt verantwoording afgelegd over de toepassing van de Code Pensioenfonds. De basis hiervan is de Checklist Code Pensioenfonds, naar de stand per 1 januari 2019. Daaruit blijkt dat het fonds alle normen toepast, met de uitzondering dat in het verantwoordingsorgaan niemand zitting heeft met een leeftijd onder 40 jaar.

G. Adequate risicobeheersing

Het risicobeleid wordt geregeld geagendeerd en bijgesteld. Er is een stevig systeem voor het management van financiële en niet-financiële risico's. BAC (Beleggingsadviescommissie) en Bestuur beoordelen risico's consequent. Eind 2018 is een aanzet gedaan voor een systematische integriteitsrisicoanalyse (SIRA). Het Bestuur heeft een model met "three lines of defence". Volgens het financieel risico raamwerk en het jaarverslag wordt het bestuursbureau als second line of defence geclassificeerd en uitbestede asset managers als eerstelijns. Uitbesteding is

echter een eerstelijns proces voor het bestuursbureau, omdat de keuze van externe managers is voorbehouden aan UB (uitvoeringsorganisatie beleggingen) in het bestuursbureau. Risicomanagement binnen het bestuursbureau ziet toe op dit proces. Tegelijkertijd bereidt het bestuur de implementatie van IORP II voor, waarbij met de benoeming van sleutelfunctiehouders het drielijnsmodel nader wordt ingevuld. Hierbij wordt zorg gedragen voor een duidelijke toekenning van verantwoordelijkheden onder IORP II conform de bedoeling van het drielijnsmodel.

H. Evenwichtige belangenafweging

In discussies binnen het Bestuur komen enkele keren de verschillende deelgroeperingen aan de orde. Het Bestuur gaat daar evenwichtig mee om. Er zijn geen spanningen vanuit een van de geledingen waargenomen.

Met de komst van de Raad van Toezicht in 2018 is een belangrijke stap gezet in de wettelijke wijziging van het interne toezicht van het Fonds. Het toezicht was bij al goed geborgd met de Visitatiecommissie, maar met een Raad van Toezicht is dit op een nog hoger niveau gebracht.

Bestuursreactie

Het Bestuur dankt de Raad van Toezicht voor zijn inspanningen in de afgelopen periode en spreekt zijn waardering uit voor het werk van de Raad van Toezicht.

Het Bestuur zal zorgdragen voor de opvolging van de verschillende punten door deze toe te voegen aan het jaarplan. Hierbij zal worden aangegeven op welke wijze invulling gegeven zal worden aan de punten en wanneer de afronding gepland staat. Over de voortgang zal aan de Raad van Toezicht periodiek worden gerapporteerd.

Jaarrekening

Ons streven is om zo snel mogelijk weer volledig te indexeren. Daarvoor is een beleidsdekkingsgraad nodig van circa 125%. Onze verwachting is dat het nog wel een paar jaar duurt voordat we dat niveau weer bereiken.

Balans

(na bestemming saldo; in duizenden euro's)

Activa	2018	2017
Beleggingen voor risico Pensioenfonds [1]		
Onroerende zaken	146.951	114.220
Aandelen	714.762	822.725
Vastrentende waarden	2.225.020	2.281.152
Derivaten	75.623	77.384
Overige beleggingen	182.975	149.098
	3.345.331	3.444.579
Beleggingen voor risico deelnemers [2]		
Onroerende zaken	5.153	50
Aandelen	32.691	20.055
Vastrentende waarden	73.757	65.046
Overige	3.705	34.809
	115.306	119.960
Vorderingen en overlopende activa [3]	331	643
Liquide middelen [4]	26.086	32.765
Totaal activa	3.487.054	3.597.947

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de balans, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

Passiva	2018	2017
Reserves		
Fondsvermogen [5]	314.724	453.666
	314.724	453.666
Technische voorzieningen voor risico Pensioenfonds		
Technische voorziening pensioenverplichtingen [6]	2.980.655	2.933.768
Overgangsverplichtingen Levensloopregeling [7]	75	137
	2.980.730	2.933.905
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers [8]	115.306	119.960
Derivaten [9]	25.122	45.787
Kortlopende schulden en overlopende passiva [10]	51.172	44.629
Totaal passiva	3.487.054	3.597.947

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de balans, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

Staat van baten en lasten

(in duizenden euro's)

	2018	2017
Beleggingsopbrengsten voor risico Pensioenfonds [11]		
Directe beleggingsopbrengsten	36.626	34.218
Indirecte beleggingsopbrengsten	-77.988	91.033
Kosten van vermogensbeheer	-7.910	-7.981
	-49.272	117.270
Beleggingsopbrengsten voor risico deelnemers [12]		
Indirecte beleggingsopbrengsten	1.265	2.325
	1.265	2.325
Premiebijdragen van werkgevers en werknemers [13]	54.380	53.935
Premiebijdragen voor risico deelnemers [14]	154	209
Saldo van overdrachten van rechten [15]	2.853	-699
Onttrekking beleggingen voor risico deelnemers [16]	-6.073	-6.686
Pensioenuitkeringen [17]	-96.937	-96.268
Mutatie overige voorzieningen [18]		
Pensioenopbouw	-62.057	-65.377
Indexering en overige toeslagen	-12.142	0
Kanssystemen	1.337	-1.471
Rentetoevoeging	7.644	6.492
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	96.668	96.478
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	765	689
Wijzigen markttrente	-122.034	35.234
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	-3.109	682
Wijziging actuariële uitgangspunten	44.743	-8.747
Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	1.298	-3.802
	-46.887	60.178

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de balans, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

	2018	2017
Mutatie overgangsverplichtingen Levensloopregeling [19]	62	101
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers [20]	4.654	4.152
Herverzekering [21]	4	6
Pensioenuitvoerings- en administratiekosten [22]	-3.289	-2.963
Overige baten en lasten [23]	144	10
Saldo van baten en lasten	-138.942	131.570
Bestemming van het saldo		
Fondsvermogen	-138.942	131.570
	-138.942	131.570

[.] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de balans, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

Kasstroomoverzicht

(in duizenden euro's)

	2018	2017
Pensioenactiviteiten		
Ontvangsten		
Premiebijdragen van werkgevers en werknemers	49.295	46.565
Afkopen regeling TOP, Netto Pensioen en Extra Pensioen	5.203	7.836
Overgenomen pensioenverplichtingen	6.796	541
Overige	355	0
	61.649	54.942
Uitgaven		
Uitgekeerde pensioenen	-96.932	-96.236
Overgedragen pensioenverplichtingen	-3.830	-2.188
Pensioenuitvoerings- en administratiekosten	-3.320	-2.899
Overige	-51	-167
	-104.133	-101.490
Totaal Pensioenactiviteiten	-42.484	-46.548
Beleggingsactiviteiten		
Ontvangsten		
Verkopen en aflossingen beleggingen	1.895.779	2.425.379
Directe beleggingsopbrengsten	36.626	34.217
	1.932.405	2.459.596
Uitgaven		
Aankopen beleggingen	-1.888.715	-2.395.113
Kosten van vermogensbeheer	-7.885	-7.081
	-1.896.600	-2.402.194
	35.805	57.402
Mutatie liquide middelen	-6.679	10.854
Saldo liquide middelen 1 januari	32.765	21.911
Saldo liquide middelen 31 december	26.086	32.765

Grondslagen

Overeenstemmingsverklaring

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen zoals deze zijn opgenomen in Titel 9 Boek 2 BW en met inachtneming van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving.

Het Fonds is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel onder nummer 41150258. Het Bestuur heeft op 13 juni 2019 de jaarrekening opgemaakt.

Aanpassing vergelijkende cijfers risicoparagraaf

In de risicoparagraaf worden de beleggingscategorieën toegelicht op Lookthrough basis. In de balans worden de beleggingen meer op mandaatbasis gepresenteerd. Hierdoor sluiten de totalen per categorie in de Risicoparagraaf niet aan op de totalen volgens de balans. Een belangrijke verschuiving is de beleggingen in vastgoed aandelen, welke in de Risicoparagraaf worden meegenomen als Vastgoed en in de balans als Aandelen. De vergelijkende cijfers van 2017 zijn voor deze andere presentatie aangepast.

Schattingen en veronderstellingen

De opstelling van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 boek 2 BW vereist dat het Bestuur oordelen vormt en schattingen en veronderstellingen maakt die van invloed zijn op de toepassing van grondslagen en de gerapporteerde waarde van activa en verplichtingen en van baten en lasten. De schattingen en hiermee verbonden veronderstellingen zijn gebaseerd op ervaringen uit het verleden en verschillende andere factoren, die gegeven de omstandigheden als redelijk worden beschouwd. De uitkomsten hiervan vormen de basis voor het oordeel over de boekwaarde van activa en verplichtingen, die niet op eenvoudige wijze uit andere bronnen blijkt. De daadwerkelijke uitkomsten kunnen afwijken van deze schattingen.

De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld. Herzieningen van schattingen worden opgenomen in de periode waarin de schatting wordt herzien, indien de herziening alleen voor die periode gevolgen heeft, of in de periode van herziening en toekomstige perioden, indien de herziening gevolgen heeft voor zowel de verslagperiode als toekomstige perioden.

Schattingswijziging

Het Koninklijk Actuarieel Genootschap heeft in september 2018 de prognosetafel AG2018 gepubliceerd. Het fonds heeft besloten over te gaan op deze nieuwe overlevingstafel. Deze overgang is in 2018 verantwoord als een schattingswijziging. Ultimo 2018 is de voorziening pensioenverplichtingen verlaagd met € 44.743 als gevolg van deze schattingswijziging. Het effect van deze schattingswijziging op de technische voorziening ad € 44.743 is in 2018 als mutatie in het resultaat verwerkt.

Saldering activa en passiva

De activa en passiva worden gesaldeerd als netto bedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen.

De met de gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Grondslagen voor de waardering

De pensioenbeleggingen en technische voorzieningen worden gewaardeerd op actuele waarde. Overige vorderingen, overlopende activa en schulden worden in eerste instantie gewaardeerd op basis van actuele waarde. Indien dit niet mogelijk is worden ze gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs. De baten en lasten worden toegerekend aan het boekjaar waarop deze betrekking hebben.

Valuta

Alle bedragen zijn vermeld in duizenden euro's tenzij anders vermeld. Activa en passiva in vreemde valuta zijn tegen de ultimo van het verslagjaar geldende koersen omgerekend in euro's. Daarbij wordt rekening gehouden met eventuele termijncontracten in vreemde valuta. Deze waardering is onderdeel van de waardering tegen reële waarde. Baten en lasten voortvloeiende uit transacties in vreemde valuta's worden omgerekend tegen de koers per transactiedatum. Valutaverschillen komen ten gunste of ten laste van de staat van baten en lasten.

Vastgoed

Het direct Vastgoed is gewaardeerd op de actuele waarde, gebaseerd op onafhankelijke externe taxaties, welke eenmaal in de vijf jaar worden gehouden. Het indirect Vastgoed is eveneens gewaardeerd op actuele waarde tegen geldende beurskoersen. Indien geen beursnotering voor handen is, wordt zoveel mogelijk de actuele waarde gebaseerd op het evenredig deel van de netto vermogenswaarde van het Vastgoed dat getoetst wordt door de externe accountants.

Aandelen, obligaties, Private Equity en hedge funds

Deze worden gewaardeerd op actuele waarde. De actuele waarde is de beurswaarde ultimo van het jaar. Bij de waardering van Private Equity wordt, indien beurswaardering ontbreekt, zoveel mogelijk de actuele waarde gebaseerd op het evenredig deel van de netto vermogenswaarde van de Private Equity, hetgeen getoetst wordt door de externe accountants.

Derivaten

Derivaten worden gewaardeerd op reële waarde, te weten de relevante marktnotering of, als die er niet is, de waarde die wordt bepaald met behulp van marktconforme en toetsbare waarderingmodellen. De waarde van de derivaten is opgenomen onder de pensioenbeleggingen (tenzij een schuld) en de resultaten van de derivaten zijn opgenomen onder de indirecte beleggingsopbrengsten.

Voorziening Pensioenverplichtingen

De actuele waarde van de voorziening pensioenverplichtingen wordt bepaald op basis van de contante waarde van de beste inschatting van toekomstige kasstromen die samenhangen met de op balansdatum onvoorwaardelijke pensioenverplichtingen. Onvoorwaardelijke pensioenverplichtingen zijn de opgebouwde nominale aanspraken. De contante waarde wordt bepaald met gebruikmaking van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur per 31 december 2018. Bij de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen is uitgegaan van het op de balansdatum geldende pensioenreglement en van de over de verstreken deelnemersjaren verworven aanspraken. Jaarlijks wordt door het Bestuur besloten of toeslagen op de opgebouwde pensioenaanspraken worden verleend. Alle per balansdatum bestaande besluiten tot toeslagverlening (ook voor besluiten na balansdatum voor zover sprake is van ex ante condities) zijn in de berekening begrepen. Er wordt geen rekening gehouden met toekomstige salarisontwikkelingen. Bij de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen wordt tevens rekening gehouden met premievrije pensioenopbouw in verband met invaliditeit op basis van de contante waarde van premies waarvoor vrijstelling is verleend wegens arbeidsongeschiktheid. Bij de bepaling van de actuariële uitgangspunten wordt uitgegaan van voor de toezichthouder acceptabele grondslagen, waarbij rekening wordt gehouden met de voorzienbare trend in overlevingskansen. De berekeningen zijn uitgevoerd op basis van de volgende belangrijkste actuariële grondslagen en veronderstellingen:

Intrest

De rentetermijnstructuur ultimo 2018 zoals gepubliceerd door DNB.

Sterfte

Prognosetafel AG2018 (startjaar 2019) met toepassing van fondsspecifieke ervaringssterfte op basis van een externe maatstaf gebaseerd op economische klassen.

Gehuwdheid

Vóór de pensioendatum wordt gereserveerd op basis van het onbepaalde partnersysteem, met leeftijdsafhankelijke huwelijksfrequenties. Na pensioendatum wordt gereserveerd op basis van het bepaalde partnersysteem.

Slotuitkering

De opslag in het kader van slotuitkeringen bedraagt 0,4%. Deze opslag is alleen van toepassing op het levenslang ouderdomspensioen.

Uitkeringen

De uitkeringen worden continu betaalbaar verondersteld.

Leeftijden

Leeftijden worden in jaren en maanden nauwkeurig vastgesteld.

Leeftijdsverschil

Het leeftijdsverschil tussen man en vrouw is op 2,5 jaar gesteld (man ouder dan vrouw).

Kosten

In de voorziening voor risico fonds is een kostenvoorziening begrepen van 2% van de nettovoorziening.

Overgangsverplichtingen Levensloopregeling

In verband met de invoering van de levensloopregeling zijn overgangsregelingen getroffen voor medewerkers in dienst voor 1 januari 2006 en geboren op of na 1 januari 1950 en voor 1 maart 1957, die voor het Pensioenfonds uit de hiervoor bestemde voorziening worden voldaan. De contante waarde van deze verplichtingen is actuarieel bepaald en als voorziening opgenomen.

Verplichting Tijdelijk Ouderdomspensioen (TOP), Netto Pensioen en Extra Pensioen

De waardering van de voorzieningen voor risico van deelnemers uit de Regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en Tijdelijk Ouderdomspensioen wordt bepaald door de waardering van de tegenover deze voorzieningen aangehouden beleggingen. Vanaf 2012 worden er geen premies meer gestort in de regeling TOP, dit is een gesloten regeling. Op 1 januari 2012 is er voor de deelnemers een vrijwillige regeling geïntroduceerd, te weten de Regeling Extra Pensioen. Het betreft een regeling voor rekening en risico van de deelnemers, waarbij een kapitaal kan worden opgebouwd voor een extra pensioen. Vanaf 1 januari 2015 kunnen deelnemers met een pensioengevend inkomen boven de aftoppingsgrens (2018: € 105.075) gebruik maken van de Netto Pensioenregeling. Het betreft een vrijwillige regeling voor rekening en risico van de deelnemers, waarbij een netto kapitaal kan worden opgebouwd voor een netto pensioen.

Het vrijgekomen kapitaal van de regeling TOP kan worden gebruikt voor de inkoop van een tijdelijk ouderdomspensioen, dan wel een levenslang ouderdomspensioen. Voor de inkoop van een tijdelijk ouderdomspensioen gelden aangepaste tarieven waarover periodiek door het Bestuur wordt besloten. Voor de inkoop van een levenslang ouderdomspensioen gelden de reguliere actuariële tarieven. Ook bestaat de mogelijkheid om bij de aanwending van het kapitaal voor een andere pensioenuitvoerder te kiezen (shopmogelijkheid).

Grondslagen voor de resultaatbepaling

In de staat van baten en lasten worden de baten en lasten opgenomen die aan het boekjaar kunnen worden toegerekend. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen. Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als beleggingsopbrengsten in de rekening van baten en lasten opgenomen onder aftrek van de kosten voor het vermogensbeheer. De opbrengsten van de beleggingen tijdelijk ouderdomspensioen worden geheel toegerekend aan de verplichtingen tijdelijk ouderdomspensioen.

Kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is conform de directe methode opgesteld. Dit houdt in dat alle ontvangsten en uitgaven ook als zodanig worden gepresenteerd. Onderscheid wordt gemaakt tussen kasstromen uit pensioenactiviteiten en beleggingsactiviteiten.

Het Pensioenfonds heeft de ambitie een waardevast pensioen te realiseren met een acceptabel risico en tegen een acceptabele en stabiele premie.

De pensioenen worden gefinancierd uit de premie en de beleggingsopbrengsten.

Om dit laatste te kunnen realiseren, moet het Fonds beleggingsrisico's nemen.

Toelichting op de balans

(in duizenden euro's)

Activa

[1] Beleggingen voor risico Pensioenfonds

Categorie	Stand ultimo 2017	Aankopen/Verstrekingen	Verkopen aflossingen	Indirecte beleggingsresultaten	Stand ultimo 2018
Onroerende zaken					
Directe vastgoedbeleggingen	3.950	0	0	0	3.950
Indirecte vastgoedbeleggingen	110.270	60.801	-31.694	3.624	143.001
	114.220	60.801	-31.694	3.624	146.951
Aandelen					
Aandelen beleggingsfondsen	822.725	198.550	-246.223	-60.290	714.762
	822.725	198.550	-246.223	-60.290	714.762
Vastrentende waarden					
Vastrentende beleggingsfondsen	2.281.152	1.532.074	-1.579.688	-8.518	2.225.020
	2.281.152	1.532.074	-1.579.688	-8.518	2.225.020
Derivaten					
Rentederivaten	27.571	12.313	0	9.215	49.099
Aandelenderivaten	1	0	0	-1	0
Valutaderivaten	4.025	33.090	-273	-35.440	1.402
	31.597	45.403	-273	-26.226	50.501
Overige beleggingen					
Private Equity	149.098	51.887	-31.432	13.422	182.975
	149.098	51.887	-31.432	13.422	182.975
Totaal beleggingen voor risico Pensioenfonds	3.398.792	1.888.715	-1.889.310	-77.988	3.320.209
Derivaten opgenomen onder kortlopende schulden en overige passiva	45.787				25.122
Totaal beleggingen voor risico Pensioenfonds activa zijde	3.444.579				3.345.331

Direct vastgoed

Dit betreft het kantoorpand te Rijswijk, dat deels door andere pensioenfondsen wordt gehuurd. Huurcontracten zijn aangegaan voor 5 jaar. Het pand is voor het laatst in 2016 getaxeed.

Vastgoed

In de waardering van het vastgoed is ook een post liquide middelen opgenomen van € 0,4 miljoen.

Aandelen

In de waardering van de aandelen is ook een post liquide middelen opgenomen van € 1,4 miljoen.

Vastrentende waarden

In de waardering van de vastrentende waarden is ook een post liquide middelen opgenomen van € 4,7 miljoen en een post overige vorderingen van € 2,7 miljoen.

Derivaten

In de waardering van de derivaten is ook een post liquide middelen opgenomen van -/€ 1,9 miljoen.

Rentederivaten

Het betreft een 37-tal contracten met een looptijd tussen de 1 en 50 jaar.

Verpanding

Het Fonds heeft eind 2018 evenals in 2017, geen securities lending toegepast. Bij het afsluiten van derivaten contracten wordt onderpand gevraagd of gegeven. Dit kan zowel worden gegeven in stukken als in cash. Van de totale obligatieportefeuille is per 31 december 2018 € 15,6 mln. (2017: € 23,6 mln.) uitgegeven als onderpand. Het totale bedrag aan ontvangen onderpand per 31 december bedraagt € 49,9 mln. (2017: € 36,9 mln.). Hiervan is € 42,6 mln. (2017: € 36,9 mln.) ontvangen als cash collateral. Dit bedrag is zowel opgenomen in de post Obligatieportefeuille, als in de post Kortlopende schulden. De € 7,3 mln. (2017: € 0 mln) onderpand die is ontvangen in stukken is niet opgenomen op de balans. Als ontvangen collateral in stukken worden alleen hoogwaardige Europese staatsobligaties geaccepteerd.

Ultimo 2018	Directe marktnotering	Afgeleide marktnotering	Overige waardering- methoden	Totaal
Onroerende zaken	65.727	0	81.224	146.951
Aandelen	714.509	0	253	714.762
Vastrentende waarden	1.969.049	255.777	194	2.225.020
Derivaten	0	50.501	0	50.501
Private Equity	0	0	182.975	182.975
Overige	-17.887	0	0	-17.887
	2.731.398	306.278	264.646	3.302.322

De Totale beleggingen in bovenstaande levelindeling sluit niet aan bij de Totale beleggingen van het verloopoverzicht. Het verschil wordt veroorzaakt door de post Overige, die bestaat uit de kortlopende vorderingen en schulden en de liquide middelen met betrekking tot de beleggingen.

Ultimo 2017	Directe marktnotering	Afgeleide marktnotering	Overige waarderings- methoden	Totaal
Onroerende zaken	27.230	0	86.990	114.220
Aandelen	822.516	0	209	822.725
Vastrentende waarden	1.988.421	291.303	1.428	2.281.152
Derivaten	2.200	29.396	1	31.597
Private Equity	0	0	149.098	149.098
Overige	-4.867	0	0	-4.867
	2.835.500	320.699	237.726	3.393.925

[2] Beleggingen voor risico deelnemers

Categorie	Stand ultimo 2017	Stortingen	Onttrekkingen	Indirecte beleggings resultaten	Stand ultimo 2018
Onroerende zaken					
Vastgoed beleggingsfondsen	50	5.151	-279	231	5.153
	50	5.151	-279	231	5.153
Aandelen					
Aandelen beleggingsfondsen	20.055	33.832	-20.373	-823	32.691
	20.055	33.832	-20.373	-823	32.691
Vastrentende waarden					
Vastrentende beleggingsfondsen	65.046	76.140	-69.261	1.832	73.757
	65.046	76.140	-69.261	1.832	73.757
Overige					
Liquiditeitenfondsen	34.809	121.214	-152.343	25	3.705
	34.809	121.214	-152.343	25	3.705
Totaal beleggingen voor risico deelnemers	119.960	236.337	-242.256	1.265	115.306

De stortingen en de onttrekkingen bevatten ook switches tussen de beleggingscategoriën. De omvang van deze switches is € 236.184. De zuivere stortingen in en onttrekkingen uit de regeling zijn € 154 respectievelijk € 6.073.

	2018		2017	
[3] Vorderingen en overlopende activa				
Vorderingen op aangesloten ondernemingen	234		352	
Afrekening servicekosten	58		235	
Vooruitbetaalde bedragen volgend boekjaar	38		54	
Overige	4		4	
Lopende intrest en nog te ontvangen dividend				
Banken	-3		-2	
Totaal vorderingen en overlopende activa		331		643
[4] Liquide middelen				
Depotbanken	22.407		30.860	
ING Bank N.V.	3.679		1.905	
		26.086		32.765
De liquide middelen zijn ter vrije beschikking van het Fonds.				
Reserves				
[5] Fondsvermogen				
Stand per 1 januari	453.666		322.096	
Saldobestemming boekjaar	-138.942		131.570	
Stand per 31 december		314.724		453.666
Totaal eigen vermogen		314.724		453.666
<i>Het minimaal vereist vermogen bedraagt</i>	<i>3.223.658</i>	<i>104,1%</i>	<i>3.178.574</i>	<i>104,1%</i>
<i>Het vereist vermogen bedraagt</i>	<i>3.705.366</i>	<i>119,7%</i>	<i>3.671.446</i>	<i>120,2%</i>
<i>De dekkingsgraad is</i>		<i>110,2%</i>		<i>114,9%</i>
<i>De beleidsdekkingsgraad is</i>		<i>114,0%</i>		<i>114,0%</i>
De dekkingsgraad is vastgesteld als het totaal eigen vermogen gedeeld door de totale technische voorzieningen				

	2018	2017
Technische voorzieningen voor risico Pensioenfonds		
[6] Technische voorziening pensioenverplichtingen		
Stand per 1 januari	2.933.768	2.993.946
Het verloop van de voorziening is als volgt:		
Pensioenopbouw	62.057	65.377
Indexering en overige toeslagen	12.142	0
Kanssystemen	-1.337	1.471
Rentetoevoeging	-7.644	-6.492
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	-96.668	-96.478
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	-765	-689
Wijzigen marktrente	122.034	-35.234
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	3.109	-682
Wijziging actuariële uitgangspunten	-44.743	8.747
Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	-1.298	3.802
Stand per 31 december	2.980.655	2.933.768
De duratie van de voorziening bedraagt 17,9 (2017: 17,0).		
[7] Overige technische voorziening		
<i>Overgangsverplichtingen Levensloopregeling</i>		
Stand per 1 januari	137	238
Mutatie	-62	-101
	75	137
Totaal technische voorzieningen	2.980.730	2.933.905
De voorziening pensioenverplichtingen is als volgt samengesteld:		
Actieven	895.130	921.186
Gewezen deelnemers	736.621	646.413
Pensioengerechtigden	1.343.140	1.357.486
Overig	5.839	8.820
	2.980.730	2.933.905

	2018	2017
[8] Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers		
Stand per 1 januari	119.960	124.112
Stortingen	154	209
Onttrekkingen	-6.073	-6.686
Rendement	1.265	2.325
Stand per 31 december	115.306	119.960
[9] Negatieve derivaten		
Derivaten	25.122	45.787
	25.122	45.787
[10] Kortlopende schulden en overlopende passiva		
Schulden inzake beleggingen (onderpand derivaten)	42.758	37.505
Belastingen en sociale premies	2.198	2.193
Vakantiedagen en salarissen	147	163
Kosten vermogensbeheer	3.042	3.016
Schulden aan aangesloten ondernemingen	137	270
Schulden inzake pensioenuitvoerings- en administratiekosten	130	83
Vooruit ontvangen bedragen volgend boekjaar	1.972	682
Overige schulden	788	717
	51.172	44.629
In de post Schulden inzake beleggingen is € 42,6 mln. ontvangen als cash collateral. Dit bedrag is zowel opgenomen in de post Vastrentende waarden, als in de post Kortlopende schulden.		

Niet in de balans opgenomen direct opeisbare verplichtingen

Per 31 december 2018 heeft het Fonds openstaande direct opeisbare verplichtingen inzake:

1. Deelname in private equityfondsen voor een bedrag van € 186 mln. (2017: 165 mln.).
2. Deelname in vastgoedfondsen voor een bedrag van € 36 mln. (2017: 16 mln.).

Gebeurtenissen na balansdatum

Er hebben zich geen belangrijke gebeurtenissen na balansdatum voorgedaan.

Toelichting op de staat van baten en lasten

(in duizenden euro's)

Baten en lasten

	2018	2017
[11] Beleggingsopbrengsten voor risico Pensioenfondsen		
Directe beleggingsopbrengsten		
Onroerende zaken	2.075	789
Aandelen	2.996	2.518
Vastrentende waarden	29.552	33.798
Derivaten	2.148	-2.623
Banken	-154	-265
Waardeoverdrachten	1	1
Overig	8	0
Totaal directe beleggingsopbrengsten	36.626	34.218
Indirecte beleggingsopbrengsten		
Onroerende zaken	3.624	4.325
Aandelen	-60.290	71.925
Vastrentende waarden	-8.518	-18.694
Derivaten	-26.226	40.602
Overige beleggingen	13.422	-7.125
Totaal indirecte beleggingsopbrengsten	-77.988	91.033
Kosten van vermogensbeheer		
Vastgoed	-124	-144
Aandelen	-393	-372
Vastrentende waarden	-3.257	-3.451
Derivaten	-344	-350
Overige beleggingen	-1	-1
Overige vermogensbeheerkosten	-3.791	-3.663
De transactiekosten zijn gesaldeerd met de beleggingsopbrengsten. De transactiekosten kunnen niet betrouwbaar worden vastgesteld, omdat deze verrekend zijn in de aan- en verkoopprijzen		
Totaal kosten vermogensbeheer	-7.910	-7.981
Totaal beleggingsopbrengsten voor risico Pensioenfondsen	-49.272	117.270

	2018	2017
[12] Beleggingsopbrengsten voor risico deelnemers		
Indirecte beleggingsopbrengsten		
Onroerende zaken	231	0
Aandelen	-823	1.849
Vastrentende waarden	1.832	672
Overige beleggingen	25	-123
Kosten	0	-73
Totaal indirecte beleggingsopbrengsten	1.265	2.325
Totaal beleggingsopbrengsten voor risico deelnemers	1.265	2.325
[13] Premiebijdragen van werkgevers en werknemers		
Pensioenpremie werkgevers	32.785	30.733
Pensioenpremie werknemers	16.392	15.366
Inkoopsommen	5.160	7.716
Inkoopsommen TOP	43	120
	54.380	53.935
Feitelijke premie	49.331	46.308
Kostendeekkende premie	72.306	72.405
Gedempte kostendeekkende premie	44.578	42.548
De kostendeekkende premie is als volgt samengesteld:		
Actuarieel benodigd	58.504	58.949
Bijdragen voor risico deelnemers	154	209
Opslag in stand houden vereist vermogen	12.287	12.204
Opslag voor uitvoeringskosten	1.361	1.043
	72.306	72.405
De gedempte kostendeekkende premie is als volgt samengesteld:		
Actuarieel benodigd	25.411	24.687
Bijdragen voor risico deelnemers	154	209
Opslag in stand houden vereist vermogen	5.336	5.110
Opslag voor uitvoeringskosten	1.361	1.043
Voorwaardelijke componenten	12.316	11.499
	44.578	42.548

De feitelijke premie is niet samengesteld uit afzonderlijke componenten. Aan deze feitelijke premie is wel de voorwaarde verbonden dat deze tenminste gelijk is aan de gedempte kostendekkende premie, zodat de nieuwe pensioenopbouw, de benodigde risicopremies, uitvoeringskosten en de bufferopslag hieruit kunnen worden gefinancierd. De feitelijke premie moet tenminste gelijk zijn aan de gedempte kostendekkende premie. Aan deze eis is voor 2018 voldaan.

[14] Bijdragen voor risico deelnemers

	2018	2017
Bijdragen Extra Pensioen	154	209

[15] Saldo van overdrachten van rechten

Overgenomen pensioenverplichtingen	6.796	541
Overgedragen pensioenverplichtingen	-3.943	-1.240
	2.853	-699

[16] Onttrekking beleggingen voor risico deelnemers

Onttrekking i.v.m. inkoop rechten	-5.607	-6.635
Onttrekking i.v.m. overgedragen rechten	-360	-39
Onttrekking i.v.m. overlijden	-106	-12
	-6.073	-6.686

[17] Pensioenuitkeringen

Pensioenen

Ouderdomspensioen	-79.217	-78.547
Partnerpensioen	-16.624	-16.460
Wezenpensioen	-149	-133
Arbeidsongeschiktheidspensioen	-609	-693

Subtotaal	-96.599	-95.833

Andere uitkeringen

Afkoopsommen	-21	-36
Overige	-317	-399

Subtotaal	-338	-435

Totaal pensioenuitkeringen	-96.937	-96.268

	2018	2017
[18] Mutatie voorziening pensioenverplichtingen		
Pensioenopbouw	-62.057	-65.377
Indexering en overige toeslagen	-12.142	0
Kanssystemen	1.337	-1.471
Rentetoevoeging	7.644	6.492
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	96.668	96.478
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	765	689
Wijzigen marktrente	-122.034	35.234
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	-3.109	682
Wijziging actuariële uitgangspunten	44.743	-8.747
Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	1.298	-3.802
	-46.887	60.178
[19] Mutatie overgangsverplichtingen Levensloopregeling		
Onttrekking levensloop	62	101
	62	101
[20] Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers		
Stortingen	-154	-209
Onttrekkingen	6.073	6.686
Rendement	-1.265	-2.325
	4.654	4.152
[21] Herverzekering		
Premies herverzekering	0	0
Uitkeringen uit herverzekering	4	6
Winstdeling herverzekering	0	0
	4	6

	2018	2017
[22] Pensioenuitvoerings- en administratiekosten		
Personeelskosten	-1.238	-1.149
Administratie	-1.290	-1.057
Projectkosten	-187	-152
Kosten Bestuur	-419	-411
Huisvestingskosten	-130	-133
Contributies en bijdragen	-263	-249
Advieskosten	-104	-136
Actuaris	-187	-195
Automatisering en technische bedrijfsmiddelen	-85	-70
Communicatiekosten	-169	-142
Accountantscontrole van de jaarrekening	-73	-73
Overige kosten	-129	-136
	-4.274	-3.903
Kosten intern vermogensbeheer	985	940
Totaal Pensioenuitvoerings- en administratiekosten	-3.289	-2.963
Deloitte heeft € 73.000 aan honorarium ten behoeve van de controle van de jaarrekening, als bedoeld in artikel 2:382 lid a BW, ten laste van het Fonds gebracht.		
[23] Overige baten en lasten		
Vrijval overlijden	106	13
Fondsbijdrage levensloopregeling	-13	-31
Overige	51	28
Totaal Overige baten en lasten	144	10
Saldo van baten en lasten	-138.942	131.570

Accountantskosten

Deloitte heeft € 73.000 aan honorarium ten behoeve van de controle van de jaarrekening, als bedoeld in artikel 2:382 lid a BW, ten laste van het Fonds gebracht.

Bezoldiging bestuursleden

De gepensioneerde bestuursleden van Stichting Pensioenfonds TNO hebben in 2018 een bezoldiging ontvangen van € 9.000 per persoon. Voor de door de overige bestuursleden (werkgevers en werknemers) gemaakte uren is een vaste vergoeding aan de werkgevers betaald. De salarissom inclusief vakantietoelage, 13e maand en sociale lasten van de directie bedroeg € 367.000 (2017: € 369.000).

Personeel

Gedurende het boekjaar 2018 had Stichting Pensioenfonds TNO 8,3 fte's in dienst (2017: 8,4).

Verbonden partijen

Er is sprake van een relatie tussen de verbonden partijen het Fonds, de sponsor, de aangesloten ondernemingen en hun bestuurders. Er zijn geen leningen verstrekt aan, noch is er sprake van vorderingen op, (voormalige) bestuurders. De bestuurders nemen deel aan de pensioenregeling van het Fonds op basis van de voorwaarden in het pensioenreglement.

Niet uit de balans blijvende verplichtingen

Er zijn meerjarige contracten met de vermogensbeheerder en de administrateur afgesloten. Het contract met de administrateur is jaarlijks opzegbaar en het contract met de vermogensbeheerder is op ieder moment opzegbaar.

Resultaatbestemming

Statutaire bepaling omtrent de resultaatbestemming

In de statuten is geen bepaling opgenomen over de resultaatbestemming

Resultaat verdeling

Het Bestuur heeft besloten het resultaat over het boekjaar 2018 als volgt te verdelen:

(in duizenden euro's)

	2018		2017
Fondsvermogen	-138.942	131.570	
	-138.942		131.570

Actuariële analyse van het saldo

	2018		2017
Wijziging rentetermijnstructuur	-122.034	35.234	
Beleggingsopbrengsten	-41.628	123.762	
Premies	-10.201	-13.716	
Waardeoverdrachten	-256	-17	
Kosten	0	0	
Uitkeringen	-269	210	
Sterfte	-354	-1.517	
Arbeidsongeschiktheid	1.797	58	
Toeslagverlening	-12.142	0	
Wijziging actuariële grondslagen en methoden	44.743	-8.747	
Reguliere mutaties voorzieningen	1.347	-3.732	
Overige oorzaken	55	35	
	-138.942		131.570

Risicoparagraaf

(bedragen in duizenden euro's)

In de risicoparagraaf binnen het bestuursverslag is het beleid rond risicobeheersing uiteengezet. Hierna worden een aantal specifieke risico's nader toegelicht en gekwantificeerd. Conform de berekeningen van het vereist eigen vermogen in het Actuarieel Rapport is de risicoparagraaf gebaseerd op basis van het doorkijkbeginsel (lookthrough-principe). In de risicoparagraaf worden de afzonderlijke risico's van het vereist eigen vermogen gereleerd aan de voorziening voor risico Fonds. Er wordt getoetst op basis van het vereist eigen vermogen gebaseerd op de strategische verdeling. De impact van de afzonderlijke risico's wordt tevens getoond voor het feitelijk vereist eigen vermogen omdat de vereiste dekkinggraad op basis van de feitelijke verdeling in het nieuwe FTK onder andere een belangrijke rol speelt bij de korte termijn risicohouding van het Fonds.

In deze risicoparagraaf worden de beleggingscategorieën toegelicht op Lookthrough basis. In de balans worden de beleggingen meer op mandaatbasis gepresenteerd. Hierdoor sluiten de totalen per categorie in de Risicoparagraaf niet aan op de totalen volgens de balans. Een belangrijke verschuiving is de beleggingen in vastgoed aandelen, welke in de Risicoparagraaf worden meegenomen als Vastgoed en in de balans als Aandelen. De vergelijkende cijfers van 2017 zijn voor deze andere presentatie aangepast.

Solvabiliteitsrisico

In de risicoparagraaf binnen het bestuursverslag is het beleid rond risicobeheersing uiteengezet. Hierna worden een aantal specifieke risico's nader toegelicht en gekwantificeerd.

Het belangrijkste risico dat het Fonds loopt is het risico dat het niet over genoeg solvabiliteit beschikt. Indien het Fonds niet solvabel is bestaat het risico dat het Fonds de premie moet verhogen of dat een beperkte of geen toeslagverlening kan plaatsvinden voor (delen van) het deelnemersbestand. In het uiterste geval dient het Fonds verworven pensioenaanspraken en pensioenrechten te verminderen. Hoe solvabel het Pensioenfonds is wordt getoetst aan de hand van de beleidsdekkinggraad. De beleidsdekkinggraad wordt berekend als de 12-maands voortschrijdend gemiddelde dekkinggraad. Hoeveel eigen vermogen het Fonds aan dient te houden gegeven de financiële risico's die het loopt (na afdekking) op de balans komt tot uitdrukking in de door DNB voorgeschreven solvabiliteitstoets. Onder het huidige FTK geldt hierbij dat de vereiste dekkinggraad op basis van de strategische verdeling afgezet wordt tegen de beleidsdekkinggraad om te bepalen of het Pensioenfonds in een tekort situatie verkeert.

De verschillende standaard risicofactoren hierin worden benoemd onder de noemer S1 tot en met S6 en de S10. Hierna zijn de uitkomsten weergegeven voor de verschillende risicocategorieën op basis van de strategische beleggingsmix ultimo 2018 van 119,7% en 2017 van 120,2%.

	€	2018 %	€	2017 %
Renterisico (S1)	108.014	3,6	114.953	3,9
Zakelijke waarden risico (S2)	427.494	14,3	422.893	14,4
Valutarisico (S3)	154.492	5,2	148.782	5,1
Grondstoffenrisico (S4)	0	0,0	0	0,0
Kredietrisico (S5)	161.627	5,4	174.306	5,9
Verzekeringstechnisch risico (S6)	73.952	2,5	81.986	2,8
Diversificatie-effect	-317.402	-10,6	-326.539	-11,1
Vereist eigen vermogen	608.177	20,4	616.381	21,0
Effect toerekenen naar totale vereiste dekkingsgraad	1.153	-0,7	1.200	-0,8
	609.330	19,7	617.581	20,2
Aanwezige dekkingsgraad		110,2		114,9
Beleidsdekkingsgraad		114,0		114,0
Minimaal vereiste dekkingsgraad		104,1		104,1
Vereiste dekkingsgraad		119,7		120,2

De beleidsdekkingsgraad van het Pensioenfonds is per 31 december 2018 lager dan de vereiste dekkingsgraad op basis van de strategische verdeling volgens het standaardmodel, waardoor het Pensioenfonds in een tekort verkeert. In boekjaar 2018 bedraagt de beleidsdekkingsgraad 114,0%. Afgezet tegen de beleidsdekkingsgraad van 2017 van 114,0%, is de beleidsdekkingsgraad gelijk gebleven.

Onderstaande specificatie van het belegd vermogen wordt in het verdere verloop van deze risicoparagraaf gebruikt om de risico nader te kwantificeren.

	€	2018 %	€	2017 %
Vastgoed	168.939	5,1	137.416	4,0
Aandelen	684.915	20,7	796.480	23,5
Vastrentende waarden	2.216.229	67,1	2.258.596	66,5
Derivaten (per saldo)	55.413	1,7	32.754	1,0
Private Equity	182.968	5,5	149.097	4,4
Liquide middelen	17.873	0,5	36.614	1,1
Overige vorderingen	16.100	0,5	17.093	0,5
Kortlopende schulden	-40.115	-1,1	-34.125	-1,0
	3.302.322	100,0	3.393.925	100,0

Renterisico

Het renterisico wordt veroorzaakt, doordat de rentegevoeligheid van de verplichtingen afwijkt van de rentegevoeligheid van de beleggingen. Het Pensioenfonds kent een langere looptijd voor pensioenverplichtingen dan voor de looptijd van de beleggingen. Onderstaande duratiecijfers geven meer inzicht.

Duratie van de vastrentende waarden (inclusief rentederivaten) 10,1 (2017: 10,1)

Duratie van de pensioenverplichtingen 17,9 (2017: 17,0)

Voor de vaststelling van het renterisico bij het vereist eigen vermogen worden de kasstromen van de rentegevoelige beleggingen afgezet tegen de kasstromen van de voorziening pensioenverplichtingen. Vervolgens worden beide kasstromen afgezet tegen door DNB bepaalde renteschokken die per looptijd verschillen. Op basis van deze renteschokken kan de impact op de technische voorziening en de impact op alle rentegevoelige beleggingen worden berekend. Overeenkomstig kan een afdekkingspercentage worden berekend. Rentegevoeligheid is één van de belangrijkste factoren bij de bepaling van de (strategische) assetallocatie van de portefeuille.

Derivaten

Met behulp van deze derivaten wordt het strategisch afdekkingspercentage vorm gegeven. Strategisch dekt het Fonds volgens het beleggingsmandaat 40% (2017: 40%) van het renterisico van zijn verplichtingen af.

Hoogte buffer

Op basis van de vereist eigen vermogen berekeningen bedraagt de buffer voor het feitelijk renterisico € 110.719 (3,7%) en voor het strategisch renterisico € 108.014 (3,6%).

Aandelen en vastgoed

Het Pensioenfonds loopt het risico dat zijn beleggingen in aandelen, vastgoed en hedgefonds en private equity in waarde dalen. In het beleggingsbeleid wordt met dergelijke risico's rekening gehouden door ondermeer een toepassing van voldoende spreiding in de beleggingsportefeuille naar categorieën, markten en dergelijke. De volatiliteit van de marktwaarden (prijsrisico's) van beleggingen wordt periodiek geëvalueerd en kan leiden tot bijstellingen in het vermogensbeheer. In onderstaande tabel wordt de verdeling naar de verschillende aandelen en vastgoed categorieën getoond.

	€	2018 %	€	2017 %
<i>Verdeling vastgoed per categorie:</i>				
Beursgenoteerd vastgoed	160.741	95,1	128.900	93,8
Niet-beursgenoteerd vastgoed	8.198	4,9	8.516	6,2
	168.939	100,0	137.416	100,0
<i>Verdeling aandelen per categorie:</i>				
Ontwikkelde markten (Mature markets)	551.017	80,5	660.433	82,9
Opkomende markten (Emerging markets)	133.897	19,5	136.047	17,1
	684.914	100,0	796.480	100,0

Hoogte buffer

Bij de berekening van het vereist eigen vermogen wordt voor het feitelijk en strategisch aandelen- en vastgoedrisico rekening gehouden met de door DNB voorgeschreven schokken die variëren overeenkomstig de risicograad van het type belegging. De buffer voor het feitelijk aandelen- en vastgoedrisico bedraagt € 327.548 (11,0%) en voor het strategisch aandelen- en vastgoedrisico € 427.494 (14,3%).

Valutarisico

Het valutarisico wordt veroorzaakt, doordat de verplichtingen van het Pensioenfonds in euro's luiden terwijl een gedeelte van de beleggingen van het Pensioenfonds in andere valuta luiden. Het Pensioenfonds loopt het risico dat zijn buitenlandse beleggingen dalen in waarde als gevolg van valutakoersontwikkelingen. Het Pensioenfonds kiest er daarom voor om (een gedeelte) van zijn buitenlandse valuta's af te dekken. Zonder afdekking van valutarisico loopt het Pensioenfonds risico bij een daling van vreemde valuta ten opzichte van de euro. Door meer dan 100% van het risico af te dekken loopt het Fonds risico bij een stijging van vreemde valuta ten opzichte van de euro.

Het valutarisico wordt berekend aan de hand van een scenario waarbij wordt uitgegaan van een waardedaling van de beleggingen in vreemde valuta in ontwikkelde landen van 20% en van de beleggingen in vreemde valuta in opkomende markten van 35%. Het valutarisico is het totale negatieve effect op de waarde van alle beleggingen als gevolg van dit scenario.

Afdekking van het valutarisico vindt plaats via derivatencontracten.

	€	2018 %	€	2017 %
<i>Totaal beleggingen naar valuta voor afdekking met derivaten</i>				
Euro	2.082.198	63,1	2.083.108	61,4
Amerikaanse dollar	643.951	19,5	666.657	19,6
Britse pound sterling	73.851	2,2	97.753	2,9
Japanse yen	58.454	1,8	78.990	2,3
Overige valuta	443.868	13,4	467.417	13,8
	3.302.322	100,0	3.393.925	100,0
<i>Totaal beleggingen naar valuta na afdekking met derivaten</i>				
Euro	2.682.498	81,2	2.791.841	82,3
Amerikaanse dollar	197.614	6,0	148.792	4,4
Britse pound sterling	3.046	0,1	727	0,0
Japanse yen	7.099	0,2	13.558	0,4
Overige valuta	412.065	12,5	439.007	12,9
	3.302.322	100,0	3.393.925	100,0

Derivaten

Ter afdekking van de valutarisico's op de effectenportefeuille zijn er door de vermogensbeheerders valutatermijntransacties afgesloten. De post valutatermijntransacties bestaat uit de volgende transacties, omgerekend in euro per 31 december 2018:

in duizenden euro's	aankoop transacties	verkoop transacties	uiterlijke einddatum
Amerikaanse dollar	427.159	-424.679	5-3-2019
Britse pound sterling	64.511	-65.970	5-3-2019
Japanse yen	69.724	-69.037	5-3-2019
	561.394	-559.686	

Strategisch dekt het Fonds 100% van zijn liquide beleggingen in Amerikaanse dollar, Britse pound sterling en Japanse yen af.

Hoogte buffer

Bij de berekening van het vereist eigen vermogen wordt voor het feitelijk en strategisch valuta risico rekening gehouden met een door DNB voorgeschreven schok van 20% voor valuta in ontwikkelde landen en van 35% voor valuta in opkomende markten die berekend wordt op de niet-euro beleggingen na afdekking. De buffer voor het feitelijk valuta risico bedraagt € 140.976 (4,7%) en voor het strategisch valuta risico € 154.492 (5,2%).

Kredietrisico

Het Pensioenfonds loopt het risico dat één of meerdere van zijn tegenpartijen niet aan de voorafgesproken betalingen kan voldoen. Bij de berekening van het kredietrisico dient het effect van de kredietwaardigheid van de partijen, waarin belegd wordt, tot uitdrukking te komen. Het kredietrisico komt tot uitdrukking in de zogenaamde creditspread. Deze creditspread is het verschil tussen de uitkering die afhangt van de kredietwaardigheid van de tegenpartij en een uitkering die met volledige zekerheid (risicovrij) tot uitkering zal komen. Het kredietrisico verbonden aan derivatentransacties wordt beheerst door het afsluiten van standaardovereenkomsten met tegenpartijen, het beoordelen van de kredietwaardigheid van tegenpartijen, het spreiden van het transactievolume over verschillende tegenpartijen, het eisen van voldoende onderpand en een adequate monitoring met betrekking tot de gestelde eisen inzake het onderpand.

Het kredietrisico binnen de vastrentende waarden portefeuille kan naast de creditspread eveneens gemeten worden aan de hand van de ratingverdeling van de rentegevoelige beleggingsportefeuille. Deze ratingverdeling wordt afgegeven door een kredietbeoordelaar. Een Europese AAA rating impliceert volgens het standaardmodel van DNB dat de vastrentende waarden belegging geen kredietrisico loopt. Daarentegen worden beleggingen die geclassificeerd staan onder 'lager dan BBB' als zeer risicovol beschouwd. Cash wordt als kredietrisicovrij beschouwd. Beleggingen die geen rating ontvangen worden als risicovol beschouwd.

	€	2018 %	€	2017 %
<i>Rating vastrentende waarden</i>				
AAA	576.080	26,0	528.368	23,4
AA	398.149	18,0	454.487	20,1
A	412.094	18,6	394.455	17,5
BBB	277.613	12,5	302.460	13,4
Lager dan BBB	215.740	9,7	235.728	10,4
No rating	336.553	15,2	343.098	15,2
	2.216.229	100,0	2.258.596	100,0

	€	2018 %	€	2017 %
<i>Verdeling vastrentende waarden naar looptijd</i>				
Resterende looptijd < 1 jaar	308.123	13,9	371.240	16,4
Resterende looptijd 1 <> 5 jaar	524.516	23,7	463.680	20,5
Resterende looptijd 5 <> 10 jaar	539.438	24,3	610.038	27,0
Resterende looptijd 10 <> 20 jaar	230.419	10,4	210.251	9,3
Resterende looptijd >= 20 jaar	613.733	27,7	603.387	26,8
	2.216.229	100,0	2.258.596	100,0

Hoogte buffer

Binnen de berekening van het standaardmodel wordt een kredietrisico becijferd conform de ratingverdeling van de vastrentende waardenportefeuille. Naar mate de rating slechter wordt neemt de te hanteren buffer toe. Afgaande op de hierboven genoemde ratingverdeling resulteert dit in een buffer voor het feitelijk kredietrisico van € 162.885 (5,5%) en voor het strategisch kredietrisico van € 161.627 (5,4%).

Verzekeringstechnisch risico

Binnen het verzekeringstechnische risico worden in principe alleen risico's meegenomen die verband houden met sterfte. Het omvat de risico's als gevolg van afwijkingen ten opzichte van de verwachte sterfte en afwijkingen van de verwachte sterftetrend (langlevenrisico). Tot het verzekeringstechnische risico worden gerekend: procesrisico, risico-opslag voor afwijkingen ten opzichte van de sterftetrend en negatieve stochastische afwijkingen van de verwachtingswaarde. Deze drie risico's bedragen een percentage van de op actuele waarde berekende technische voorziening. Het procesrisico neemt af naarmate het deelnemersbestand toeneemt, omdat het sterfteproces dan beter kan worden geschat. De beide andere risicofactoren houden respectievelijk rekening met de onzekerheid in de sterftetrend en met de negatieve stochastische afwijkingen.

Hoogte buffer

De buffer voor het feitelijk verzekeringstechnisch risico bedraagt € 73.952 (2,5%) en voor het strategisch verzekeringstechnisch risico € 73.952 (2,5%).

Concentratierisico

Concentratierisico's kunnen optreden bij een concentratie van de portefeuille in regio's, economische sectoren of tegenpartijen.

De spreiding van de portefeuille is in de toelichting op de balans nader toegelicht. Ook "grote posten" zijn aan te duiden als een vorm van concentratierisico. Om te bepalen welke posten hieronder vallen moeten per beleggingscategorie alle instrumenten met dezelfde debiteur worden gesommeerd.

	€	2018 %	€	2017 %
Vastgoed				
<i>Verdeling onroerende zaken per sector:</i>				
Kantoren	13.948	8,3	15.740	11,5
Winkels en woningen	25.638	15,2	28.895	20,9
Participaties in vastgoed beleggingsfondsen	129.353	76,5	92.781	67,6
	168.939	100,0	137.416	100,0
<i>Verdeling onroerende zaken per regio:</i>				
Europa	93.265	55,2	79.521	57,9
Noord-Amerika	52.720	31,2	33.268	24,2
Pacific	13.549	8,0	13.714	10,0
Azië	8.887	5,3	10.208	7,4
Overige	518	0,3	705	0,5
	168.939	100,0	137.416	100,0

	€	2018 %	€	2017 %
Aandelen en Private Equity				
<i>Verdeling aandelen per regio:</i>				
Europa	263.377	30,3	288.134	30,5
Noord-Amerika	365.192	42,1	399.886	42,4
Pacific	112.090	12,9	138.952	14,7
Azië	89.342	10,3	80.533	8,5
Overige	37.882	4,4	36.233	3,9
	867.883	100,0	943.738	100,0

Grote posten: aandelen van eenzelfde uitgevende instelling groter dan 10% van de totale beleggingen in aandelen

Vanguard Investment Series PLC SRI European Stock	161.019	23,5	181.533	22,1
Vanguard Inst. Index Fund	97.519	14,2	140.443	17,1
Vanguard Emerging Markets Stock Index Fund	77.578	11,3	119.811	14,6

	€	2018 %	€	2017 %
Vastrentende waarden				
<i>Verdeling vastrentende waarden per regio:</i>				
Europa	1.481.045	66,8	1.547.340	68,5
Noord-Amerika	215.069	9,7	247.222	10,9
Pacific	39.999	1,8	39.251	1,7
Azië	53.382	2,4	44.329	2,0
Overige	426.734	19,3	380.453	16,9
	2.216.229	100,0	2.258.596	100,0

Grote posten: vastrentende waarden van eenzelfde uitgevende instelling groter dan 5% van de totale beleggingen in vastrentende waarden

Staatsobligaties Nederland	332.874	15,0	328.190	14,5
Institutional Cash Series PLC - Euro	296.080	13,4	386.766	17,1
DMF Hypotheken	255.777	11,5	247.071	10,9
Staatsobligaties Frankrijk	164.170	7,4	164.060	7,3
Neuberger Berman Emerging Markets Debt	154.549	7,0	114.534	5,1

Effect toerekenen naar totale vereiste dekkinggraad

Om van de vereiste dekkinggraad voor risico Fonds te geraken tot de vereiste dekkinggraad dient een aanpassing van 0,6%-punt toegevoegd te worden op basis van de feitelijke verdeling en een aanpassing van 0,7%-punt op basis van de strategische verdeling. Deze aanpassingen dienen gemaakt te worden omdat het Fonds een technische voorziening voor risico deelnemers heeft.

Er zijn geen beleggingen uitgeleend en er zijn geen beleggingen in de aan het Fonds verbonden ondernemingen

Verantwoord beleggen draagt bij aan de langetermijndoelstellingen van het Fonds. Door verantwoord te beleggen, draagt het Fonds bij aan een leefbare en duurzame wereld. Als uitvloeisel hiervan worden de voorwaarden geschapen voor de (toekomstige) maatschappelijke acceptatie van het Fonds.

Overige gegevens

Resultaatbestemming

Statutaire bepalingen omtrent
de resultaatbestemming

In de statuten is geen bepaling opgenomen
over de resultaatbestemming.

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Hiervoor wordt verwezen naar de opgenomen
verklaring op pagina 107.

Verklaringen

Actuariële verklaring

Opdracht

Door Stichting Pensioenfonds TNO te Rijswijk is aan Aon Nederland cv de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2018.

Onafhankelijkheid

Als waarmerkend actuaris ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds TNO, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het Pensioenfonds. Omdat Aon Nederland cv beschikt over een door de toezichthouder goedgekeurde gedragscode, is het toegestaan dat andere actuarissen en deskundigen aangesloten bij Aon Nederland cv wel andere werkzaamheden verrichten voor het Pensioenfonds.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het Bestuur van het Pensioenfonds. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op

EUR 12.750.000. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven EUR 850.000 te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruikgemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het Pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn oordeel van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet. De door het Pensioenfonds verstrekte basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- de technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld;
- de kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het Pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het Pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken, en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel bezien, toereikend vastgesteld.

Het eigen vermogen van het Pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk vereist eigen vermogen, maar hoger dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet, met uitzondering van artikel 132 (vereist eigen vermogen).

De beleidsdekkingsgraad van het Pensioenfonds op balansdatum is lager dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen, doch hoger dan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds TNO is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

Rotterdam, 13 juni 2019

Drs. M. van de Velde, AAG
verbonden aan Aon Nederland cv

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan het Bestuur van Stichting Pensioenfonds TNO

VERKLARING OVER DE IN HET JAARVERSLAG OPGENOMEN JAARREKENING 2018

Ons oordeel

Wij hebben de jaarrekening 2018 van Stichting Pensioenfonds TNO te Rijswijk gecontroleerd.

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting Pensioenfonds TNO per 31 december 2018 en van het saldo van baten en lasten over 2018 in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

De jaarrekening bestaat uit:

1. De balans per 31 december 2018;
2. De staat van baten en lasten over 2018;
3. De toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie "Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening".

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds TNO zoals vereist in de Wet toezicht accountantsorganisaties (Wta), de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Materialiteit

Op basis van onze professionele oordeelsvorming hebben wij de materialiteit voor de jaarrekening als geheel bepaald op € 17 mil-

joen. De materialiteit is gebaseerd op 0,5% van de som van het aanwezige stichtingskapitaal en reserves en de technische voorzieningen. Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn.

Wij zijn met de organen belast met governance overeengekomen dat wij aan de organen belast met governance tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven € 850.000 rapporteren alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

Reikwijdte van de controle

Stichting Pensioenfonds TNO heeft de uitvoering van de financiële administratie, pensioenadministratie en het vermogensbeheer uitbesteed aan uitvoeringsorganisaties. De financiële informatie die ontvangen wordt van deze uitvoeringsorganisaties over administratieve basisgegevens die resulteren in de technische voorzieningen, premiebijdragen, uitkeringen, beleggingen, beleggingsresultaten en weerstandsvermogen zijn opgenomen in de jaarrekening van Stichting Pensioenfonds TNO.

Wij hebben gebruik gemaakt van een andere accountant bij de controle van de financiële informatie over de beleggingen en beleggingsresultaten die ontvangen is van de uitvoeringsorganisatie. Gegeven onze verantwoordelijkheid voor het oordeel bij de jaarrekening zijn wij verantwoordelijk voor de aansturing van, het toezicht op en de uitvoering van de controlewerkzaamheden door de andere accountant. Wij hebben de andere accountant instructies gestuurd over de te volgen controleaanpak, de te hanteren materialiteit en de attentiepunten. Wij hebben de rapportage van de andere accountant geëvalueerd en aanvullend eigen werkzaamheden uitgevoerd waaronder aansluiting van de gecontroleer-

de vermogensbeheerrapportage met de financiële administratie en de jaarrekening.

Door bovengenoemde werkzaamheden bij de uitvoeringsorganisatie, gecombineerd met aanvullende werkzaamheden op niveau van het pensioenfonds, hebben wij voldoende en geschikte controle-informatie met betrekking tot de financiële informatie van Stichting Pensioenfonds TNO verkregen om een oordeel te geven over de jaarrekening.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het meest belangrijk waren tijdens onze controle van de jaarrekening. De kernpunten van onze controle hebben wij met de organen belast met governance gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

Wij hebben onze controlewerkzaamheden met betrekking tot deze kernpunten bepaald in het kader van de jaarrekeningcontrole als geheel. Onze bevindingen ten aanzien van de individuele kernpunten moeten in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen over deze kernpunten.

- [Financiële positie en de gevoeligheden ten aanzien van de waardering van de technische voorzieningen](#)

De technische voorziening waar onder begrepen de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds betreft de belangrijkste verplichting in de balans van Stichting Pensioenfonds TNO en vormt één van de belangrijkste componenten voor de berekening van de actuele dekkingsgraad en de beleidsdekkingsgraad. Per 31 december 2018 bedraagt de actuele dekkingsgraad 110,2 procent en de beleidsdekkingsgraad 114,0 procent.

Bij onze controle hebben wij bijzondere aandacht gegeven aan de waardering van de technische voorzieningen welke tot stand komt op basis van de administratieve basisgegevens en door het Bestuur gekozen (actuariële) veronderstellingen en schattingselementen, zoals sterfte, samenlevingsgegevens, uit-treedleeftijd, arbeidsongeschiktheid en reactivering alsmede administratie- en excassokosten.

Stichting Pensioenfonds TNO heeft in de grondslagen voor waardering van activa en passiva de gehanteerde (actuariële) veronderstellingen en schattings-elementen voor de waardering van de technische voorziening toegelicht. In noot 6 van de jaarrekening is een verdere detaillering van de technische voorziening gegeven. Uit deze detaillering blijkt dat een wijziging van de grondslagen heeft plaatsgevonden waarbij (actuariële) veronderstellingen en schattings-elementen zijn onderzocht.

Wij hebben de redelijkheid van de aannames en schattingen van het Bestuur met betrekking tot de gekozen (actuariële) veronderstellingen en de gehanteerde waarderingsgrondslagen getoetst en besproken met de certificerend actuaris. De certificerend actuaris onderzoekt onder meer de toereikendheid van de voorziening pensioenverplichtingen en de naleving van een aantal specifieke wettelijke bepalingen uit de Pensioenwet. Wij hebben de certificerend actuaris instructies gestuurd over de te volgen controleaanpak en attentiepunten. Wij hebben de rapportage van de certificerend actuaris geëvalueerd en de uitkomsten besproken. Daarnaast hebben wij controlewerkzaamheden uitgevoerd om de gehanteerde administratieve basisgegevens te toetsen.

- [Waardering van beleggingen welke gewaardeerd zijn op basis van 'waarderingmodellen en technieken'](#)

De beleggingen zijn een significante post op de balans van Stichting Pensioenfonds TNO en dienen volgens de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde.

Voor een groot deel van de beleggingen is de marktwaarde te toetsen aan transacties die tot stand zijn gekomen op de financiële markten, maar er zijn ook beleggingen die worden gewaardeerd op basis van waarderingmodellen en -technieken (de illiquide beleggingen). Het met behulp van modellen en technieken bepalen van de marktwaarde is complex en bevat subjectieve elementen die bij de berekening worden gehanteerd.

In de grondslagen voor waardering van activa en passiva alsmede in noot 1 van de jaarrekening geeft Stichting Pensioenfonds TNO inzicht in de gehanteerde waarderingmethoden van de beleggingen. Uit deze toelichting blijkt dat ultimo 2018 bijna € 265 miljoen (circa 8% van de totale beleggingen) is gewaardeerd met behulp van waarderingmodellen en technieken.

Wij hebben vastgesteld of de in de grondslagen voor waardering van activa en passiva beschreven modellen en technieken geschikt zijn om, binnen de geldende wettelijke bepalingen en de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving, te kunnen komen tot een marktwaarde van deze beleggingen. Verder hebben wij getoetst of de toepassing van deze modellen en technieken bij het bepalen van de marktwaarde overeenkomstig uitgangspunten heeft plaatsgevonden.

- [Betrouwbare uitvoering van processen voor pensioenbeheer en vermogensbeheer bij uitvoeringsorganisaties](#)

Stichting Pensioenfonds TNO heeft de uitvoering van het pensioenbeheer en vermogensbeheer uitbesteed, maar blijft conform wetgeving eindverant-

woordelijk voor de gehele dienstverleningsketen. De financiële informatie die ontvangen wordt van de uitvoeringsorganisaties is opgenomen in de jaarrekening van Stichting Pensioenfonds TNO. Het pensioenfonds loopt het risico dat de uitbestede processen niet of onvoldoende worden beheerd en/of dat de ontvangen (financiële) informatie van de uitvoeringsorganisatie niet betrouwbaar is. In het jaarverslag in het hoofdstuk Risicobeheer geeft het Bestuur een nadere toelichting over de uitbesteding en de wijze waarop risico's verbonden met deze uitbesteding worden beheerd.

Wij hebben de juiste werking van interne beheersingsmaatregelen bij de uitvoeringsorganisaties, voor zover relevant voor onze controle van de jaarrekening van Stichting Pensioenfonds TNO, geëvalueerd. Hierbij hebben wij gebruik gemaakt van de ontvangen ISAE 3402 type II-rapportages. Verder hebben wij kennis genomen van de rapportages van de uitvoeringsorganisatie en de toelichtingen hierop aan het Bestuur van Stichting Pensioenfonds TNO. Daarnaast hebben wij gegevensgerichte cijferanalyses en deelwaarnemingen uitgevoerd, gericht op de uitkomsten van de relevante financiële informatiestromen.

VERKLARING OVER DE IN HET JAARVERSLAG OPGENOMEN ANDERE INFORMATIE

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit:

- Meerjarenoverzicht;
- Verslag van het bestuur;
- Overige gegevens.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- Met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- Alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het Bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het meerjarenoverzicht, het verslag van het bestuur en de overige gegevens, in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

BESCHRIJVING VAN VERANTWOORDELIJKHEDEN MET BETREKKING TOT DE JAARREKENING

Verantwoordelijkheden van het Bestuur voor de jaarrekening

Het Bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het Bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het Bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het Bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het Bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het Bestuur het voornemen heeft om de stichting te liquideren of de bedrijfsactiviteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is, waarbij opgemerkt wordt dat het Bestuur op basis van de Pensioenwet het korten van pensioenen als ultimatum remedium kan inzetten.

Het Bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

De organen belast met governance zijn verantwoordelijk voor het uitoefenen van toezicht op het proces van financiële verslaggeving van de stichting.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid, waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht

dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- Het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing.
- Het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting.
- Het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het Bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan.
- Het vaststellen dat de door het Bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit

kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat de stichting haar continuïteit niet langer kan handhaven.

- Het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen.
- Het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel zijn wij verantwoordelijk voor de aansturing van, het toezicht op en de uitvoering van de controle. In dit kader hebben wij de aard en omvang bepaald van de uit te voeren werkzaamheden voor de financiële informatie die ontvangen wordt van de uitvoeringsorganisaties. Bepalend hierbij zijn de omvang en/of het risicoprofiel van de activiteiten.

Wij communiceren met de organen belast met governance onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Wij bevestigen aan de organen belast met governance dat wij de relevante ethische voorschriften over onafhankelijkheid hebben nageleefd. Wij communiceren ook met de organen belast met governance over alle relaties en andere zaken die redelijkerwijs onze onafhankelijkheid kunnen beïnvloeden en over de daarmee verband houdende maatregelen om onze onafhankelijkheid te waarborgen.

Wij bepalen de kernpunten van onze controle van de jaarrekening op basis van alle zaken die wij met de organen belast met governance hebben besproken. Wij beschrijven deze kernpunten in onze controleverklaring, tenzij dit is verboden door wet- of regelgeving of in buitengewoon zeldzame omstandigheden wanneer het niet vermelden in het belang van het maatschappelijk verkeer is.

Amsterdam, 25 juni 2019

Deloitte Accountants B.V.

Was getekend: Drs. M. Van Luijk RA

Bijlagen

1. Aangesloten werkgevers (per 31 december 2018)

Batavia Biosciences B.V.
Biodentify B.V.
BiosparQ B.V.
CelSian Glass & Solar B.V.
Cosanta B.V.
Den Haag Centrum voor Strategische Studies
Diana FEA B.V.
Ducares B.V.
Efectis B.V.
ENDURES B.V.
EuroLoop B.V.
First Dutch Innovations B.V.
Fytagoras B.V.
Lightweight Structures B.V.
MARIN
NMi Certin B.V.
ProQares B.V.
RONT Management Consultants
Stichting Pensioenfonds TNO
TNO
Trinomics B.V.
Triskelion B.V.
TÜV Rheinland Nederland B.V.
VSL B.V.

2. Begrippenlijst

1. ABTN

Afkorting voor 'Actuariële en Bedrijfstechnische Nota'. In een ABTN beschrijft het Bestuur van een pensioenfonds de financiële opzet, de technische uitgangspunten en het beleid van het Pensioenfonds. Zo staat in een ABTN wat de verplichtingen zijn naar de deelnemers, hoe wordt omgegaan met risico's en wat de uitgangspunten zijn voor de beleggingen. Een ABTN kan gezien worden als het bedrijfsplan van een pensioenfonds.

2. Accounting standaarden

Lijst met richtlijnen voor het opstellen van een jaarrekening en jaarverslag. Beursgenoteerde ondernemingen, banken en verzekeringmaatschappijen zijn vanaf 2005 verplicht om de International Financial Reporting Standards (IFRS) te gebruiken. Het doel van de IFRS is om de transparantie en internationale vergelijkbaarheid van jaarrekeningen en jaarverslagen te verbeteren. Niet-beursgenoteerde bedrijven, zoals een pensioenfonds, hebben de keuze om de IFRS toe te passen of de Nederlandse Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving te gebruiken. Het Pensioenfonds heeft gekozen voor de Nederlandse Richtlijnen voor Jaarverslaggeving.

3. Actuariële grondslagen

De uitgangspunten waarmee een actuaaris berekeningen doet voor een verzekering of pensioen. Voorbeelden hiervan zijn de rekenrente, de sterftkansen, arbeidsongeschiktheidskansen, revalideringskansen, frequenties van getrouwd zijn, kostenopslagen (bijvoorbeeld administratie en uitbetalingkosten).

4. Actuaris

Een actuaaris berekent en evalueert de financiële risico's van verzekeringen en pensioenen. Een actuaaris kan antwoord geven op de vraag wat de kostprijs en de waarde van toekomstige pensioenuitkeringen is.

5. Actuele dekkingsgraad

De dekkingsgraad is de verhouding tussen de bezittingen en verplichtingen. Is de dekkingsgraad 100%, dan is er precies genoeg geld om alle pensioenen te betalen. Hoe hoger de dekkingsgraad, hoe beter de financiële situatie. De actuele dekkingsgraad is een momentopname: deze geeft de financiële situatie op een moment weer.

6. Actuele waarde

De actuele waarde is de waarde van beleggingen op de balansdatum. Voor beleggingen, zoals aandelen en obligaties, is de actuele waarde de beurswaarde. Voor beleggingen in niet-beursgenoteerde vastgoedfondsen en Private Equity, wordt de actuele waarde afgeleid van taxaties en/of recente transacties in vergelijkbare beleggingen. Voor hypotheekleningen, wordt de actuele waarde bepaald op basis van hoeveel geld vrijkomt minus de kosten als de lening of hypotheek afloopt.

7. AFM

Afkorting voor 'Autoriteit Financiële Markten'. De AFM is samen met DNB toezichthouder op de financiële sector. De AFM richt zich daarbij op financiële instellingen, zoals banken, pensioenfondsen en verzekeraars, en stimuleert deze financiële instellingen om eerlijk en open te werken.

8. ALM-studie

Afkorting voor 'Asset Liability Management' studie. Bij een ALM-studie wordt geanalyseerd wat de impact is van het financierings-, beleggings- en indexatiebeleid op zowel het verwachte pensioenresultaat als de korte- en langetermijnrisico's. Op basis van de uitkomsten van deze ALM-studie wordt het beleggingsbeleid opgesteld.

9. AOW-overbruggingspensioen

Het AOW-overbruggingspensioen is een uitkering voor de periode waarin men wel al (gedeeltelijk) met pensioen is, maar nog geen AOW krijgt. Hiervoor kan een deel van het ouderdompensioen gebruikt worden.

10. Algemene verordening gegevensverwerking

Door deze wettelijke verordening krijgen mensen vanaf 25 mei 2018 meer privacyrechten. Organisaties hebben hun systemen, processen en interne organisatie op deze (nieuwe) rechten moeten inrichten.

11. Beleggingsmix

Verdeling van de beleggingen over de verschillende beleggingscategorieën.

12. Beleidsdekkingsgraad

De dekkingsgraad laat zien hoe het Pensioenfonds er financieel voor staat. Als een pensioenfonds een dekkingsgraad van

100% heeft, is er precies genoeg geld om de pensioenen te betalen. De beleidsdekkingsgraad is de gemiddelde dekkingsgraad van de laatste twaalf maanden. De beleidsdekkingsgraad vormt een belangrijk cijfer voor het herstelplan en het bepalen van de hoogte van de premie en de toeslag.

13. Benchmark

Een vergelijking van de resultaten van de eigen organisatie met vergelijkbare organisaties.

14. Beurskoers

Marktprijs van een aandeel, obligatie of andere waardepapieren die op de beurs worden verhandeld.

15. Compliance

Het toezicht op de naleving van wet- en regelgeving en gedragscodes die van toepassing zijn voor een organisatie.

16. Contante waarde

Het bedrag dat op dit moment nodig is om een of meerdere betalingen in de toekomst te kunnen doen. Hierbij wordt rekening gehouden met de rentegroei (rekenrente) en eventuele actuariële grondslagen.

17. Coupon

Genummerd deel van een obligatie waarop de jaarlijkse rente wordt uitbetaald.

18. Credit spread

Het verschil in rendement tussen een bedrijfsobligatie en een staatsobligatie in dezelfde valuta en met dezelfde duration.

19. Custodian

Vroeger gingen verkochte effecten van hand tot hand. Tegenwoordig worden deze fysieke stukken bij een aangewezen partij, een custodian of bewaarbank genoemd, in bewaring gegeven. Een financiële instelling houdt bij hoeveel en welke effecten verhandeld zijn.

20. Defined benefit

Pensioenvorm waarbij de hoogte van de pensioenuitkering vooraf is bepaald. Ook wel afgekort tot DB-regeling.

21. Defined contribution

Pensioenvorm waarbij de hoogte van de inleg, ofwel de premie, is bepaald. Ook wel afgekort tot DC-regeling. De hoogte van de pensioenuitkering is afhankelijk van de

premie-inleg, de beleggingsresultaten en het tarief voor de inkoop van het pensioen op de pensioendatum. Op het moment van pensionering wordt het opgebouwde kapitaal namelijk gebruikt om een pensioen van te kopen.

22. Dekkingsgraad

De dekkingsgraad laat zien hoe het Pensioenfonds er financieel voor staat. Als een pensioenfonds een dekkingsgraad van 100% heeft, is er precies genoeg geld om de pensioenen te betalen. De dekkingsgraad is de verhouding tussen de waarde van de pensioenaanspraken op een bepaalde datum en het aanwezige vermogen.

23. Dekkingstekort

Van een dekkingstekort is sprake als de dekkingsgraad lager is dan de wettelijke minimaal vereiste dekkingsgraad van 104,1%.

24. Derivaten

Financiële contracten waarvan de hoogte afhankelijk is van een of meer onderliggende waarden. Voorbeelden van derivaten zijn opties, termijncontracten en rente- en valutawaps.

25. Directe beleggingsopbrengsten

Onder directe beleggingsopbrengsten worden verstaan: huur-, dividend- en renteopbrengsten van beleggingen.

26. DNB

Afkorting voor 'De Nederlandsche Bank'. DNB is samen met de AFM toezichthouder op de financiële sector. DNB richt zich op de financiële stabiliteit van het financiële systeem als geheel. Ze houden onder andere toezicht op het naleven van de Pensioenwet.

27. Duration

De duration is een graadmeter voor het renterisico van een obligatie en wordt uitgedrukt in jaren. Het wordt berekend op basis van gewogen gemiddelden van de tijdsperiodes tot de rente en uitkering worden ontvangen. In de regel geldt: hoe langer de looptijd van een obligatie, hoe gevoeliger de koers van die obligatie is voor renteveranderingen. Als men een daling van de rente verwacht, is het profijtelijk een obligatie met een zo lang mogelijke duration te kopen, aangezien de koers daarvan het meest zal oplopen.

28. ESG-beleid

ESG-beleid houdt in het kort in dat het Fonds bij zijn beleggingsbeslissingen rekening houdt met milieu (environment), sociale (social) en goed ondernemingsbestuur (governance) aspecten. Dit beleid sluit aan bij de United Nations Principles for Responsible Investment en de United Nations Global Compact.

29. Exposure

Het bedrag waarover risico wordt gelopen.

30. Extra Pensioen

Sinds 2012 is het mogelijk om op vrijwillige basis en voor eigen risico extra pensioenkapitaal op te bouwen voor de inkoop van een Extra Pensioen. De premie wordt, net als de premie voor de verplichte pensioenopbouw, ingehouden op het salaris.

31. FIRM

Afkorting voor 'Financiële Instellingen Risicoanalyse Methode'. Dit is een methode van De Nederlandsche Bank om een risicoprofiel te maken van een financiële instelling. Ook voor pensioenfondsen wordt deze methode gebruikt.

32. Franchise

Het deel van het pensioengevend salaris waarover geen pensioen wordt opgebouwd. Dit wordt ook wel drempelbedrag genoemd. Bij de pensioenopbouw wordt namelijk rekening gehouden met de AOW die men van de overheid ontvangt. Over het pensioengevend salaris minus de franchise wordt pensioen opgebouwd.

33. FTK

Afkorting voor 'Financieel toetsingskader'. Het FTK is het onderdeel van de Pensioenwet waarin de financiële eisen voor pensioenfondsen en verzekeraars zijn vastgelegd.

34. Future

Termijncontract dat op de beurs wordt verhandeld. Het is een overeenkomst waarin de koop en verkoop van financiële producten voor een vooraf gesteld prijs en tijd zijn vastgelegd.

35. Haalbaarheidstoets

Sinds 2015 moeten alle Nederlandse pensioenfondsen volgens de regels van De Nederlandsche Bank een haalbaarheidstoets uitvoeren. De haalbaarheidstoets stelt

twee zaken vast. Ten eerste of op basis van de financiële opzet van een pensioenfonds de pensioenambitie gerealiseerd kan worden. Ten tweede wordt vastgesteld of het pensioenresultaat in een slechtweerscenario niet meer afwijkt van de ambitie dan dat de sociale partners als maximaal acceptabel hebben bepaald.

36. Hedge Funds

Beleggingsfondsen die een zo hoog mogelijk positief rendement willen halen door bepaalde effecten te beschermen tegen ongewenste koersveranderingen door weer andere investeringen. In de regel gelden voor deze fondsen minder beleggingsrestricties. Ook kunnen ze gebruikmaken van leverage ofwel rendement verbeteren met geleend geld.

37. Hedgen

Het afdekken van financieel risico van een investering, bijvoorbeeld een belegging, door een andere investering.

38. Herstelplansystematiek

Vanuit het nieuwe Financiële Toetsingskader (FTK) hanteert De Nederlandsche Bank vanaf 2015 een aanpak voor herstelplannen, waarbij een pensioenfonds elk jaar opnieuw moet aantonen dat het vanaf dat moment kan herstellen binnen de wettelijke hersteltermijn.

39. Index

Een indexcijfer of kortweg index is een economische indicator voor de financiële ontwikkeling van bijvoorbeeld aandelen. Als het gaat om een index van verschillende eenheden, zoals bij de beurskoersen in Amsterdam, is de index een gewogen gemiddelde.

40. Indirecte beleggingsopbrengsten

Onder de indirecte beleggingsopbrengsten vallen de gerealiseerde verkoopresultaten inclusief valutaresultaten en de niet-gerealiseerde herwaarderingsresultaten.

41. Intrinsieke waarde

De intrinsieke waarde per aandeel is de 'werkelijke' waarde van dat aandeel. Deze waarde wordt berekend door de waarde van de bezittingen (activa) te verminderen met de schulden (passiva) en dat saldo te delen door het aantal uitstaande aandelen.

42. ISAE 3402

Afkorting voor 'International Standard on Assurance Engagement 3402'. De ISAE 3402 is een richtlijn voor rapportages en verklaringen over beheersingsprocessen die vanaf 2011 is ingegaan.

43. Kansstelsels

Voor het berekenen van de hoogte van pensioenaanspraken wordt gebruikgemaakt van diverse kansberekeningen. Deze verschillende kansberekeningen wordt ook wel aangeduid met kansstelsels. Voorbeelden hiervan zijn sterftekansen, invalideringskansen, ontslagkansen, kans op gehuwdheid en kansen rondom individuele loonontwikkeling.

44. Koopsom

Naast het betalen van de maandelijkse verplichte pensioenpremie voor de pensioenopbouw, is het ook mogelijk om het pensioenkapitaal aan te vullen met een koopsom. Een koopsom is in feite een extra bedrag dat men aan de pensioenuitvoerder betaald. Van dat extra pensioenkapitaal kan men als men met pensioen gaat extra pensioenaanspraken kopen.

45. Kostendekkende premie

Pensioenfondsen zijn wettelijk verplicht om tenminste een kostendekkende pensioenpremie te hanteren. Om te berekenen of een premie kostendekkend is, worden de wettelijke richtlijnen van De Nederlandsche Bank gebruikt.

46. Matchingportefeuille

Om aan financiële verplichtingen te kunnen voldoen, zoals het uitbetalen van pensioenen, moet een pensioenfonds tijdig voldoende financiële middelen beschikbaar hebben. De beleggingen die voor deze kasstroom moeten zorgen, vormen samen de matchingportefeuille.

47. Middelloonregeling

Elk jaar bouwt een deelnemer een stukje pensioen op. Het pensioen dat men zo opbouwt, is de optelsom van al die stukjes. Dit is een middelloonregeling. Vanaf de pensioendatum ontvangt men dit pensioen zo lang men leeft.

48. Minimaal vereiste dekkingsgraad

De overheid stelt in het kader van het toezicht op de pensioenfondsen eisen aan de solvabiliteit. Dit vindt zijn uitwerking in een minimum dekkingsgraad. Een pensioenfonds dat onder de minimale dekkingsgraad komt (in Nederland circa 104,1%) moet een herstelplan afspreken met de toezichthouder, waarin binnen een beperkte termijn de onderdekking wordt weggewerkt.

49. Nominale waarde

Dit is de waarde zoals die op een aandeel of obligatie is aangegeven. Bij een koers van 100 (= 100%) is de prijs van het waardepapier gelijk aan de nominale waarde.

50. Opbouwpercentage

Ieder jaar bouwt men pensioen op over een deel van het brutoloon dat men in dat jaar verdient. Het deel van het loon waarover geen pensioen wordt opgebouwd, is het drempelbedrag. Dat drempelbedrag wordt ook wel 'franchise' genoemd. Over het brutoloon minus de franchise bouwt men jaarlijks 1,75% aan ouderdomspensioen op. Deze 1,75% is het opbouwpercentage van het ouderdomspensioen.

51. Optie

Verhandelbaar recht om iets te mogen kopen (call optie) of te mogen verkopen (put optie) tegen een vooraf vastgestelde prijs gedurende een vooraf vastgestelde termijn.

52. Ouderdomspensioen

Het pensioen dat vanaf de pensioendatum levenslang aan de deelnemer wordt uitgekeerd.

53. Outperformance/underperformance

Het verschil tussen het behaalde rendement en het rendement van de benchmark. Bij out- of underperformance van een portefeuille is het rendement hoger (outperformance) of lager (underperformance) dan de benchmark.

54. Over- of onderweging

In een beleggingscategorie zitten vaak van het ene aandeel meer in dan van het andere. Het Pensioenfonds heeft hiervoor uitgangspunten opgesteld. Als van die uitgangspunten af wordt geweken, is er sprake van overweging (meer aandelen) of onderweging (minder aandelen).

55. Netto Pensioen

Vanaf 2015 is het salaris waarover pensioen opgebouwd wordt gemaximeerd. In 2017 is dat maximale pensioengevende salaris € 103.317 (2018: € 105.075). Voor deelnemers van het Pensioenfonds die meer verdienen, is het mogelijk om op vrijwillige basis en voor eigen risico een netto pensioenkapitaal op te bouwen voor de inkoop van een Netto Pensioen. De netto premie wordt ingehouden op het netto salaris.

56. Partnerpensioen

Het pensioen dat wordt uitgekeerd aan de nabestaande als de (gewezen) deelnemer of gepensioneerd overlijdt. Dit pensioen gaat in vanaf de eerstvolgende maand na het overlijden van de (gewezen) deelnemer of gepensioneerde.

57. Pensioengrondslag

Het bedrag waarover men ouderdomspensioen opbouwt heet pensioengrondslag. De pensioengrondslag is niet gelijk aan het brutoloon. Er wordt namelijk rekening gehouden met de AOW, die men van de overheid ontvangt vanaf de AOW-leeftijd. Dat deel van het loon waarover men geen pensioen opbouwt, is het drempelbedrag (ook wel franchise genoemd). Het brutoloon minus de franchise is de pensioengrondslag. Bij het brutoloon worden ook de vakantietoeslag en eventuele andere pensioengevende toeslagen zoals de 13e maand meegeteld.

58. Pensioenresultaat

De ontwikkeling van het pensioenresultaat geeft de koopkracht van het pensioen weer. De ontwikkeling van het pensioen inclusief de toeslagverlening wordt dan vergeleken met de ontwikkeling van de prijzen in Nederland.

Blijft het pensioen gelijk, zoals de laatste jaren het geval is, maar stijgen de prijzen (inflatie), dan daalt de koopkracht. Pensioengerechtigden kunnen met hun pensioen minder kopen. Als de prijzen bij een gelijkblijvend pensioen zouden dalen (deflatie), dan stijgt de koopkracht. Pensioengerechtigden kunnen dan met hun pensioen meer kopen.

59. Performance

Het rendement dat is behaald met de beleggingen.

60. Premievrije aanspraak

Dit is opgebouwd pensioen waarvoor geen premies meer betaald worden, bijvoorbeeld omdat een deelnemer niet meer bij een aangesloten werkgever werkt. Als de deelnemer een nieuwe baan heeft, dan kan hij of zij ervoor kiezen om de waarde van deze premievrije aanspraak over te dragen naar het nieuwe pensioenfonds (waardeoverdracht). Een andere vorm van een premievrije aanspraak is het bijzonder partnerpensioen dat de ex-partner ontvangt bij scheiding of het beëindigen van een geregistreerd partnerschap.

61. Premiedekkingsgraad

Met de premiedekkingsgraad wordt uitgedrukt of de premie die wordt betaald, voldoende is om nieuwe pensioenopbouw te financieren. Voor de vaststelling van de premiedekkingsgraad wordt de methode gevolgd die DNB ook toepast. De premiedekkingsgraad is dan gelijk aan de verhouding tussen de feitelijk (te) ontvangen premie en de premie die benodigd is voor de inkoop van nieuwe pensioenaanspraken, zonder rekening te houden met bufferopslagen in de premie. Hiervoor gaat het Fonds uit van de door DNB voorgeschreven rentetermijnstructuur, exclusief de opslag voor het vereist eigen vermogen.

62. Private Equity

Een belegging bij een niet-beursgenoteerde onderneming.

63. Prognosetafel

Voor pensioenberekeningen wordt onder andere een prognosetafel gebruikt. Dit is een tabel die de trend in overlevingskansen aangeeft. Een pensioen wordt immers zo lang men leeft uitgekeerd. Voor een pensioenfonds is het belangrijk om de juiste inschatting te maken of het kapitaal van een pensioenfonds toereikend is.

64. Reële dekkingsgraad

In de reële dekkingsgraad wordt de verwachte stijging van de prijzen meegenomen als pensioenverplichting. Een reële dekkingsgraad van 100% wil zeggen dat het Fonds voldoende vermogen heeft om aan de pensioenverplichtingen te voldoen en om de pensioenen volledig te verhogen met de verwachte stijging van de prijzen. Voor de berekening van de contante waarde van de toekomstige indexatie ten behoeve van de reële dekkingsgraad is een rekenrente van 6,75% gehanteerd.

65. Rendement

Het rendement geeft weer hoeveel het vermogen van een pensioenfonds is gegroeid of gedaald.

66. Renteswap

Een renteswap is een overeenkomst om renterisico's af te dekken of te beheersen. Met een renteswap wordt de ruil van rentestromen of renterisico's met een andere partij vastgelegd. In de regel heeft het Pensioenfonds een receiverswap. Hierbij wordt een vaste rente ontvangen en een variabele korte rente betaald, zodat renterisico's van betalingsverplichtingen worden opgevangen.

67. Rentetermijnstructuur

Ook wel yield curve genoemd. De rentetermijnstructuur geeft het verband weer tussen de looptijd van een vastrentende belegging en de daarop te ontvangen marktrente.

68. Reservetekort

Een pensioenfonds heeft een reservetekort als de beleidsdekkingsgraad lager is dan de wettelijk vereiste beleidsdekkingsgraad.

69. Securities Lending

Dit is het uitlenen van effecten. Net als bij een gewone geldlening gebeurt dit tegen een vergoeding.

70. Service Level Agreement (SLA)

De afspraken waaraan de dienstverlening/service moet voldoen.

71. Solvabiliteit

Het vermogen om nu en op lange termijn aan de financiële verplichtingen te kunnen voldoen.

72. Solvabiliteitstoets

Toets die in kaart brengt of een pensioenfonds aan zijn financiële verplichtingen kan voldoen. Het vrij beschikbare kapitaal moet dan ten minste gelijk zijn aan het totaal van de pensioenverplichtingen van nu en voor over een jaar.

73. Toeslag

Vanaf 2016 heeft het Pensioenfonds als doel de pensioenen mee te laten groeien met de stijging van de prijzen. Als maatstaf wordt de consumentenprijsindex afgeleid (CPI-afgeleid) gehanteerd van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). De toeslagverlening wordt uit beleggingsrende-

ment gefinancierd. De toeslag wordt vastgesteld volgens wettelijke rekenregels. De toekomstbestendigheidstoets bepaalt hoe hoog de toeslag wordt. De toeslag wordt gefinancierd uit de financiële ruimte die beschikbaar is boven de 110%. Indien de beleidsdekkingsgraad eind van het voorgaande jaar lager is dan 110% dan kan het Bestuur volgens de regels van het wettelijke financieel toetsingskader, ondanks een eventuele stijging van de CPI-afgeleid, geen toeslag toekennen. Op basis van de financiële situatie beslist het Bestuur van het Fonds jaarlijks hoe hoog de toeslag precies wordt.

74. Totale premie

De pensioenpremie die door de werkgever wordt betaald. Hierin zit ook het werknemersdeel.

75. Tijdelijk Ouderdomspensioen (TOP)

De regeling voor het Tijdelijk Ouderdomspensioen is in 1996 ingegaan als vervanger van de VUT. Met de TOP-regeling kon kapitaal opgebouwd worden voor een tijdelijk bruto pensioen voor de periode tussen de leeftijd van 62 en 65 jaar. Inmiddels is deze regeling gestopt. Ook alle premiebetalingen zijn inmiddels gestopt. Het pensioenkapitaal van de TOP-regeling wordt belegd via Nationale Nederlanden Investment Partners (NN IP).

76. Ultimate Forward Rate (UFR)

DNB publiceert op maandbasis de actuele rentetermijnstructuur (RTS) voor de waardering van de verplichtingen van pensioenfondsen. Introductie van de Ultimate Forward Rate betreft een aanpassing van het deel van de RTS voorbij het zogenoemde laatste liquide punt (20 jaar).

77. Vastgoed

Beleggingen in niet-beursgenoteerd vastgoed.

78. Vastrentende waarden

Hypotheek, leningen op schuldbekentnissen en obligaties.

79. Vereiste dekkingsgraad

Is de dekkingsgraad die wordt berekend op basis van het vereist eigen vermogen. Dit is het vermogen dat nodig is om met een 97,5% zekerheid te voorkomen dat de waarde van de beleggingen binnen 1 jaar lager is dan de technische reserves (Voorziening Pensioenverplichtingen).

80. Verzekeringstechnische analyse

Ook wel actuariële analyse genoemd. In deze analyse worden door de actuaris de verschillen tussen de gehanteerde actuariële grondslagen en werkelijke ontwikkelingen verklaard.

81. Verzekeringstechnische risico's

Bij het verzekeren van pensioenaanspraken loopt een pensioenfonds diverse risico's. Zo is er een langlevensrisico voor het ouderdomspensioen als verzekerden langer leven dan volgens de gebruikte overlevings-tafel wordt verwacht.

Voor het nabestaandenpensioen loopt het Fonds een kortlevensrisico als de verzekerden korter leven dan volgens de overlevingstafel wordt verwacht. Ook het invaliditeitsrisico kan tot de verzekerings-technische risico's gerekend worden.

82. Volatiliteit

De beweeglijkheid van de beleggingsren-dementen.

83. Voorziening pensioenverplichtingen (VPV)

Het vermogen dat een pensioenfonds no-dig heeft om op de balansdatum alle pensi-oenverplichtingen te kunnen dekken.

84. Waardeoverdracht

Als men van werkgever verandert en daar-door naar een andere pensioenuitvoerder gaat, kan men ervoor kiezen om de waarde van het opgebouwde pensioen mee te ne-men. Dat heet waardeoverdracht. Dit wet-telijke recht heeft als doel pensioenbreuk en/of versnippering van pensioenaanspra-ken over verschillende pensioenuitvoerders zo veel mogelijk te beperken.

85. Waardevast pensioen

Een pensioen dat meegroeit met de prijs-stijgingen.

86. Welvaartsvast pensioen

Een pensioen dat meegroeit met de alge-mene salarisstijgingen.

87. Yield curve

Zie rentetermijnstructuur.

88. Zakelijke waarden

Verzamelnaam voor beleggingen in aandelen, vastgoed en andere risicodragende be-leggingen, die geen zekerheid bieden dat de nominale waarde niet wordt aangetast.

3. Overzicht huidige en relevante nevenfuncties 2018

Naam	Huidige functie	Relevante nevenfuncties
Bestuursleden		
mw. drs. S. van Kooten	Managing Director Strategic Analysis and Policy	Geen
dr. ir. J.W.L. Boumans	Technology Transfer Manager	Geen
mw. mr. drs. F. Marring RA	Chief Financial Officer, Lid RvB TNO	Novec B.V. (lid RvC) Stichting Van Panhuys (penningmeester) Marlijn Consultancy (bestuurslid) St Sint Antonius Ziekenhuis (lid RvT)
M. Paulus	Manager HR	Geen
dr. F. Phillipson RTD	Sr. Research Scientist	Phillipson belastingadvies (eigenaar) Diaconie Ypenburg (administrateur/adviseur)
mw. I.J. Blankers MSc	Project Manager	Lid Ondernemingsraad
mw. A.C. Westerlaken MSc	Research Manager	Geen
dr. C.L. Ekkers	Pensioengerechtigde	Geen
drs. J.T. Ruijgrok MBA	Pensioengerechtigde	Geen
Afgetreden bestuursleden		
ir. D.Ph. Schmidt	Medewerkers speciale projecten	Fonds Schiedam Vlaardingen (bestuurslid, lid beleggingscommissie) Schmidt advies en bestuursdiensten (zelfstandig ondernemer)
drs. J.A. Veltman	Beleidsmedewerker Strategy	Geen
Leden Raad van Toezicht		
prof. dr. Th. Camps		RPF (voorzitter bestuur) Tilburg University (hoogleraar)
mw. mr. M.J. Hoekstra		Het Nederlands Pensioenfonds (bestuurslid) Bpf Koopvaardij (voorzitter RvT) Heineken Pensioenfonds (voorzitter RvT) Pensioenfonds DSM Nederland (lid RvT)
dr. J.C. Kragt	Lecturer Tilburg University	Pensioenfonds DSM Nederland (lid RvT)

4. Ontwikkeling deelnemersbestand

Middelloonregeling

Deelnemers

Het Pensioenfonds beheert en administreert het totaal aan verplichtingen van de deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden. Ook verzorgt het Fonds de premie-incasso bij de aangesloten ondernemingen en de uitkeringen aan de pensioengerechtigden. In deze bijlage staat een overzicht van de ontwikkeling van het deelnemersbestand van de middelloonregeling en de DC-regelingen.

Verzekerdenbestand

	Actieve deelnemers	Gewezen deelnemers	Pensioengerechtigden	Totaal
Stand 1 januari 2018	4.258	6.318	5.354	15.930
Mutaties door:				
Nieuwe toetredingen	881	0	0	881
Ontslag met premievrije aanspraak	-715	715	0	0
Waardeoverdracht	0	-79	0	-79
Ingang pensioen	-56	-121	270	93
Overlijden	-7	-12	-225	-244
Afkoop	0	-1	-3	-4
Andere oorzaken	66	-81	-15	-30
Mutaties per saldo	169	421	27	617
Stand 31 december 2018	4.427	6.739	5.381	16.547

Specificatie pensioengerechtigden	2018	2017
Ouderdompensioen	3.955	3.924
Partnerpensioen	1.384	1.385
Wezenpensioen	42	45
Totaal	5.381	5.254

Van de actieve deelnemers hebben in 2018 128 deelnemers een (gedeeltelijke) premievrijstelling vanwege arbeidsongeschiktheid.

Pensioenuitkeringen

Het totaal aan pensioenuitkeringen (exclusief TOP-uitkeringen) is in 2018 gestegen met circa € 1,3 miljoen naar € 93,9 miljoen. Deze stijging is voornamelijk veroorzaakt door de toename van het aantal pensioengerechtigden.

Uitkeringen (in duizenden euro's)	2018	2017
Ouderdomspensioenen	76.137	74.910
Partnerpensioenen	16.624	16.460
Wezenpensioenen	149	133
Arbeidsongeschiktheidspensioenen	609	693
Overlijdensuitkeringen	212	283
Overige uitkeringen (o.a. afkoop)	126	152
Subtotaal (exclusief TOP)	93.857	92.631
TOP	3.080	3.637
Totaal (inclusief TOP)	96.937	96.268

Pensioengerechtigdenbestand (in aantallen)	Ouderdoms- pensioen	Partner- pensioen	Wezen- pensioen	Arbeidsonge- schiktheids- pensioen
Stand 1 januari 2018	3.924	1.385	45	122
Ingang pensioen	204	88	5	5
Einde wegens overlijden	-140	-93	0	-4
Andere oorzaken	-33	4	-8	5
Stand 31 december 2018	3.955	1.384	42	128

In 2018 hebben 79 deelnemers bij uitdiensttreding gebruikgemaakt van de mogelijkheid om hun pensioen over te dragen naar een ander pensioenfonds. Daartegenover staat dat 106 nieuwe deelnemers hun pensioen hebben overgedragen naar Pensioenfonds TNO.

Overzicht waardeoverdrachten (in duizenden euro's)	2018	2017	2016	2015
Overdracht				
Aantal uitdiensttreders	79	21	28	38
Waarde	6.796	1.240	1.015	2.530
Overname				
Aantal indiensttreders	106	39	44	66
Waarde	3.943	541	1.520	2.960

Regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en Tijdelijk Ouderdomspensioen (TOP)

Tijdelijk Ouderdomspensioen

Het Pensioenfonds heeft de belegging van het pensioenkapitaal voor het Tijdelijk Ouderdomspensioen (TOP) uitbesteed aan Nationale Nederlanden Investment Partners.

Er namen op 31 december 2018 4.870 personen deel aan de TOP-regeling en het totaal uitstaande kapitaal bedroeg € 115,3 miljoen. Omdat deze regeling gesloten is, vindt geen premie-inleg meer plaats. Het totaal aan uitkeringen voor de TOP-regeling die ingegaan zijn in 2018 is € 3,1 miljoen.

Aantallen

Deelnemersbestand TOP (in aantallen)	Actieven	Overige
Stand 31 december 2018	1.741	3.129
Waarvan mannen	1.295	2.061
Waarvan vrouwen	446	1.068

Uitkeringen (in duizenden euro's)	2018	2017	2016	2015
Tijdelijk ouderdomspensioen (TOP)	3.080	3.637	3.667	4.122

In 2018 zijn 54 personen met TOP gegaan. Eind 2018 zijn er 155 deelnemers met een ingegaan Tijdelijk Ouderdomspensioen

Extra Pensioen

De betreffende LifeCycle Mixen en beleggingsfondsen zijn ook van toepassing op de per 1 januari 2012 aan de deelnemers geïntroduceerde vrijwillige regeling voor de opbouw van een kapitaal voor een extra pensioen of vervroeging van het pensioen. In 2018 maakten 274 deelnemers gebruik van de regeling Extra Pensioen. Per 31 december 2018 bedroeg het pensioenkapitaal van de regeling Extra Pensioen € 1,1 miljoen.

Deelnemersbestand Extra Pensioen (in aantallen)	Actieven	Overige
Stand 31 december 2018	253	21
Waarvan mannen	199	19
Waarvan vrouwen	54	2

Netto Pensioen

In 2018 maakten 41 deelnemers gebruik van de regeling Netto Pensioen. Per 31 december 2018 bedroeg het pensioenkapitaal van de regeling Netto Pensioen € 253 duizend.

Deelnemersbestand Netto Pensioen (in aantallen)	Actieven	Overige
Stand 31 december 2018	37	4
Waarvan mannen	32	4
Waarvan vrouwen	5	0

Er zijn 196 deelnemers die meerdere kapitaalrekeningen hebben bij Nationale Nederlanden Investment Partners. Verder zijn er 104 deelnemers bij wie de rekening is gesplitst in twee rekeningnummers in verband met pensioenverevening. Hierdoor komt het aantal rekeningnummers uit op 5.191. Deze 5.191 kennen de onderstaande profielen.

Beleggingsprofielen (in aantallen)		Defensief	Neutraal	Offensief
LifeCycle Mix	5.056	4.427	424	205
Eigen Verdeling	135			

PEMNO

PEMNO

www.pensioenfondstno.nl

*Veel dank aan alle andere betrokkenen.
Hoe groot of klein de activiteiten ook
zijn: met z'n allen dragen we bij aan
de kwaliteit van de uitvoering van onze
pensioenregeling. Samen zorgen we
voor een toekomstbestendig pensioen
voor al onze (gewezen) deelnemers,
pensioengerechtigden en aangesloten
werkgevers.*

Stichting Pensioenfonds TNO
Laan van Zuid Hoorn 165
2289 DD Rijswijk

Telefoon 070 - 4138602
Telefax 070 - 4138620
E-mail info@sp.tno.nl
Website www.pensioenfondstno.nl